

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİNİN MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI
(1921-1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELTEM KOÇAK

İSTANBUL 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİNİN MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI
(1921-1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELTEM KOÇAK

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ŞERAFETTİN CAN ERDEM

İSTANBUL 2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Meltem KOÇAK'ın "Tevhîd-i Efkâr Gazetesinin Milli Mücadele'ye Bakışı (1921-1923)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Şerafettin Can ERDEM
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

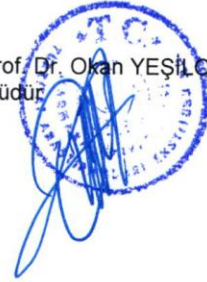
Üye : Doç. Dr. Bülent BAKAR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 04/06/2018 tarih ve 2018/11-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YESİLÖT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

1. MUHAREBELER DÖNEMİ

1.1. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri.....	8
1.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Olması.....	17
1.1.2. Tekâlif-i Milliye Emirleri.....	19
2.2. Sakarya Meydan Muharebesi.....	22
1.2.1. Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi Unvanı ve Mareşal Rütbesi Verilmesi.....	29
1.2.2 Kars Antlaşması.....	30
1.2.3. Ankara İtilafnâmesi.....	33
1.3. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi.....	37
1.3.1. İzmir'in Kurtuluşu.....	43

2. DİPLOMATİK GELİŞMELER VE DÖNEMİN DİĞER ÖNEMLİ HADİSELERİ

2.1. Mudanya Ateşkes Antlaşması.....	48
2.1.1. Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi.....	52
2.2. Lozan Barış Konferansı.....	55
2.2.1. Konferansın Başlaması.....	55

2.2.1.1. Trakya Sınırları Meselesi	57
2.2.1.2. Boğazlar Meselesi.....	61
2.2.1.3. Kapitülasyonlar Meselesi.....	65
2.2.1.4. Duyûn-u Umûmiye (Genel Borçlar) Meselesi.....	68
2.2.1.5. Musul Meselesi.....	70
2.2.1.6. Mübadele Meselesi.....	73
2.2.1.7. Patrikhane Meselesi	77
2.2.1.8. Yunan Tamiratı Meselesi	80
2.2.1.9. Ermeni Yurdu Meselesi	81
2.2.2. Konferansın Kesintiye Uğraması.....	86
2.2.3. Konferansın İkinci Dönemi ve Antlaşmanın İmzalanması.....	88
2.3. Saltanatın Kaldırılması.....	90
2.3.1. Sabık Padişah Vahdeddin'in Kaçışı.....	95
2.4. İzmir İktisat Kongresi.....	97
SONUÇ.....	101
EKLER.....	103
KAYNAKÇA.....	143

ÖNSÖZ

Tevhid-i Efkâr gazetesi Velid EbuZZiyâ'nın Milli Mücadele döneminde yayınlanmış ve bu mücadeleyi destekleyen gazetesidir. 2 Haziran 1921 günü 1. sayısıyla yayın hayatına başlamış, Takrir-i Sükûn Kanunu dolayısıyla 5 Mart 1925 tarihinde kapatılana kadar 1328 sayı yayınlanmıştır. Gazete yayın hayatı boyunca Milli Mücadele'yi desteklemiş, bu doğrultuda pek çok yazı ve haber yayınlamıştır.

Tevhid-i Efkâr tez konusu olarak ilk kez bu çalışmada yer almıştır. Gazetenin ve başyazarı Velid EbuZZiyâ'nın Milli Mücadele döneminin önemli gelişmelerine olan tutumu 1921-1923 yılları ile sınırlandırılarak tarafımda ele alınmıştır. Giriş bölümünde gazete ve başyazar EbuZZiyâ genel kimliği ile okuyucuya tanıtılmıştır. Birinci bölümde gazetenin muharebeler dönemi ve ilgili gelişmelere olan değerlendirmeleri yer almıştır. İkinci bölümde ise diplomatik gelişmelere ve dönemin diğer önemli hadiselerine olan yorumları verilmiştir. Ekler kısmında gazetenin yayınladığı haber ve yazılar Osmanlı Türkçesi'nden transkript edilerek okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada öncelikli kaynak olarak gazeteden yararlanılmış, ayrıca telif eserlerden de faydalanılmıştır.

Her anından zevk alarak neticelendirdiğim bu çalışmam boyunca bana anlayış gösteren canım anneme ve danışman hocam Doç. Dr. Şerafettin Can Erdem'e teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Milli Mücadele döneminde gazeteler, bu mücadeleyi destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayrılmıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesi bu süreçte Milli Mücadele'nin önemli bir savunucusu olarak yer almıştır. İlk nüshası 2 Haziran 1921'de yayınlanan gazetenin başyazarı Velid Ebuzyâ'dır. Ankara'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya sempatiyle bakan gazete, müttefik devletlere, Yunan ordusuna ve İstanbul Hükümeti'ne karşı son derece olumsuz bir tutum içindedir.

Gazete, Eskişehir-Kütahya Savaşları, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni kapsayan muharebeler döneminde övgü dolu yazılarla Türk ordusunun yanında yer almıştır. Türk ordusuna ve halkına moral vermiş, orduya yardım çağrılarını yapmıştır. Başarısızlığa uğranılan anlarda dahi gelişmelere iyi yönünden bakmış, kamuoyunda oluşabilecek ümitsizlik halinin önünde geçmeye çalışmıştır.

Muharebelerin ardından gelen, Mudanya ve Lozan görüşmelerini kapsayan müzakereler döneminde Mîsâk-ı Millî'yi esas alan yazılar yazmıştır. İsmet Paşa'nın Mîsâk-ı Millî doğrultusunda elinden geleni yaptığını, kılıcının ardından kalemiyle de savaştığını iddia etmiştir. Müzakereler esnasında ve sonucunda oluşan olumsuz durumlardan diğer devletleri sorumlu tutmuş, başarıları ise İsmet Paşa'ya atfetmiştir.

Gazete, Milli Mücadele döneminde vuku bulan Saltanatın Kaldırılması ve İzmir İktisat Kongresi gibi gelişmelerde de daima Ankara'nın yanında olmuştur. Bu gelişmeleri Ankara'nın muvaffakiyetleri olarak görmüştür. Hem saltanata ve İstanbul Hükümeti'ne son verilmesini, hem de iktisadi teşebbüslerde bulunulmasını son derece faydalı bulmuştur.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, gazetenin Milli Mücadele'ye taraftar gazeteler kategorisine sokulabileceği görülmektedir. Bu çalışmada da gazetede yer alan haberler ve yazılar doğrultusunda bu tez ispatlanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In the period of National Struggle, Turkish press was divided into two as the supporters and opponents of this struggle. The newspaper named *Tevhid-i Efkâr* acted as an important supporter of the National Struggle in this process. *Tevhid-i Efkâr*, which had a leader writer named Velid Ebuzyyâ, came into broadcasting life in 2nd June 1921. Having a sympathy for Mustafa Kemal Pasha and Ankara, the newspaper had a negative attitude to the Allies, Greek army and the government of Istanbul.

Tevhid-i Efkâr supported Turkish army with passionate articles during the period of wars named Eskişehir-Kütahya, Sakarya and Büyük Taarruz. It called for help for Turkish army in this process and published sedative articles for public opinion. Even in the defeat times, it had a positive attitude and tried to prevent hopelessness.

After the period of wars, in the negotiation period including Mudanya and Lozan conferences, the newspaper published articles about *Mîsâk-ı Millî*. It claimed that Ismet Pasha had done his best in the direction of *Mîsâk-ı Millî*. Regarding other countries responsible of negative results of the negotiations, all of the successful results belonged to Ismet Pasha in the newspaper's opinions.

The newspaper also supported Ankara during the period including abolition of reign and the congress of economics in İzmir. It found these events very useful and regarded them as achievements of Ankara.

As a result of these datas, it can be seen clearly that *Tevhid-i Efkâr* is a supporter of National Struggle. In this study, this thesis has been tried to prove in the directions of the news and articles published in the newspaper.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.h.	Adı geçen haber
a.g.m.	Adı geçen makale
ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
S.	Sayı
s.	Sayfa
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Basın, doğru yönetildiği ve kullanıldığı takdirde, belli bir siyasi görüşü savunmada ve algı yönetimi yaratmada en etkili silahlardan birisidir. Gazeteler de halkın erişme kolaylığı ve gelenekselliği bakımından, basının tabana en kolay inebilen vasıtalarıdır. Bu sebeple, pek çok basın mensubunun, fikirlerine kamuoyu oluşturma bakımından gazeteleri araçsal olarak kullandıklarına tarih boyunca şahit olunmuştur. Ülkelerin zor zamanlardan geçtikleri, iç ve dış tehditlerin fazlalaştığı dönemlerde bu durum daha da artmıştır. Milli Mücadele dönemi de böyle bir dönemdir. Milli Mücadele’yi desteklemek veya yok etmek adına gazeteler adeta ikiye ayrılmıştır.

İstanbul basınında Milli Mücadele’yi destekleyenler, Tasvir-i Efkâr, Vakıf, İnkılap, İleri, İstiklâl, Zaman, Akşam, Yenigün gibi gazetelerdir. Karşı olanlar ise Peyam-ı Sabah, İstanbul, Alemdar gazeteleridir. Anadolu basınında Milli Mücadele’yi destekleyenler, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, İzmir’e Doğru, Açıksöz, Albayrak, Işık, Öğüt, Babalık, Emel, Yeni Adana gibi gazetelerdir. Karşı olanlar ise Ferda, İrşat, Zafer gibi bazı gazetelerdir¹.

Tevhid-i Efkâr, kapatılan Tasvir-i Efkâr’ı tekrar çıkarmaya izin alamayan Velid Ebuzziyâ’nın Milli Mücadele döneminde yayınlanmış ve bu mücadeleyi destekleyen gazetesidir². 2 Haziran 1921 günü 1. sayısıyla yayın hayatına başlamış, Takrir-i Sükûn Kanunu dolayısıyla 6 Mart 1925 tarihinde kapatılana kadar 1328 sayı yayınlanmıştır. Gazetenin 21 Temmuz 1921’den kapanışına kadarki nüshaları Taksim Atatürk Kitaplığı’nda mevcuttur. Eksik olan ilk bir buçuk aylık kısma ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nden erişmek mümkündür.

Gazete günlük yayınlanmıştır. Fiyatı 100 kuruştur. Kendini “*Müstakil-ül Efkâr Gazete*” olarak tanımlamıştır. Başyazarı Velid Ebuzziyâ’dır. Matbaa ve idarehanesi, “*İstanbul, Nur-u Osmaniye, Şeref Sokağı*”ndadır. Telgraf adresi “*İstanbul, Tevhid-i Efkâr*”dır. Telefon numarası 520’dir.

Nüsha başına dört sayfa olarak basılan gazete, ilk sayfasında genellikle en çok önem verdiği siyasi konulara yer vermiştir. Bu noktada bilhassa Milli Mücadele gelişmelerine ağırlık vermiş, sütunların çok ciddi bir kısmını bunlara ayırmıştır. İlk sayfa görsel

¹ Hülya Baykal, “Milli Mücadele’de Basın”, *Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Dergisi*, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, s. 472. Ayrıca Bkz. Yücel Özkaya, *Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın(1919-1921)*, Ankara 1989; Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul 1964.

² Gazetenin başlığı için Bkz. **Ek 1**.

bakımdan oldukça zengindir. Siyasi şahsiyetlerin ve mekanların fotoğraflarına, haritalara sıklıkla yer verilmiş, önemli gelişmeleri betimleyen resimler-karikatürler bolca yayınlanmıştır. Başyazıları Velid Ebuzziyâ yazmıştır. İlk sayfada yer alan bu yazılar genellikle siyasi konularda, milliyetçi ve oldukça fanatik bir üslupla yazılmıştır.

Siyasi bir misyon üstlenmesinden olsa gerek, gazetenin ikinci ve üçüncü sayfasında da iç ve dış siyasi gelişmeler yer almıştır. Ancak bunlar genellikle ilk sayfa gelişmeleri kadar çarpıcı mahiyette değildir. Ayrıca bu sayfalarda birinci sayfaya sığmayan haberlerin devamları da sıklıkla yer almıştır. Gazetenin son sayfası olan dördüncü sayfasında ise çeşitli firmalara ve ürünlere ait reklamlar, afişler, kültür-sanat etkinlikleri ile ilgili duyurular, vapur tarifeleri, kayıp ilanları yer almıştır.

Gazete, milliyetçi, gelenekçi, Milli Mücadele'ye taraftar bir çizgidedir. Sütunları Milli Mücadele'yi destekleyen haberler, başyazılar ile doludur. Gerek muharebeler döneminde, gerek diplomatik safhada Ankara'ya, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı son derece olumlu bir tutum içindedir. İtilaf devletlerine ve İstanbul Hükümeti'ne karşı olumsuz duygular beslemiştir. Başyazar olan Velid Ebuzziyâ'nın şahsi düşüncelerinin/faaliyetlerinin ve siyasi eğilimlerinin gazeteye tamamıyla yansıdığı görülmektedir.

Abdurrahman Velid Ebuzziyâ

Ünlü Türk gazeteci Abdurrahman Velid Ebuzziyâ³, Temmuz 1882'de İstanbul'da doğdu⁴. Ebuzziyâ Tevfik'in üç oğlundan en küçüğüdür. Büyük ağabeyi Ziya, ortancaları ise Talha'dır⁵. Öğrenimine 1891-1892 eğitim-öğretim yılında Bakırköy Behram Ağa İlkokulu'nda başladı. Ardından Mekteb-i Sultânî'ye girdi. 1900 yılında, henüz 9. sınıftayken babası ve ağabeyi Talha'nın hükümet tarafından Konya'ya sürgün edilmesiyle okuldan uzaklaştırıldı⁶.

Okuldan uzaklaştırılmasına rağmen eğitim almaya bir şekilde devam etmek istedi. Bu sebeple, evlerinin bitişiğindeki Fransız Frerler Okulu'na geceleri duvarı gizlice aşarak girmeye ve oradaki papazlardan ders almaya başladı⁷. Bu okula devam ederek

³ Fotoğrafi için Bkz. Ek 2.

⁴ Ziyad Ebuzziya, "Ebuzziya Velid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, İstanbul 1994, s. 371.

⁵ Ragıp Pıgar, "Abdurrahman Velid Ebuzziya", *Yeni Defne*, II/13, İstanbul 1982, s. 21.

⁶ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 371; Pıgar, *a.g.m.*, s. 21.

⁷ Pıgar, *a.g.m.*, s. 21.

Fransızcasını geliştirdi. Bir yandan da babasının Konya'dan yolladığı mektuplarla verdiği edebiyat ve dil derslerini aldı, Arapça, Farsça ve Almanca öğrendi⁸.

1900 yılında başlayan öğrenim yasağı 1904'te son buldu. Yasak kalktıktan sonra Mekteb-i Sultânî'ye geri dönmek istediye de buna izin verilmedi⁹. Bunun üzerine lise eğitimini Saint Benoît Fransız Lisesi'nde tamamladı. Ardından İstanbul Dârülfünûnu Hukuk Mektebi'ne girdi¹⁰. Bu süreçte memur olmak için de imtihana girmişti. Fransızcanının iyi olması sayesinde imtihanı iyi bir derece ile kazandı ve 1908'de Duyûn-u Umûmiye idaresine mütercim memur olarak girdi. 1910 yılında babası onu öğrenimini tamamlaması için Avrupa'ya yolladı. Orada Paris Hukuk Okulu ile Sciences Politique (Siyasal Bilgiler) Okulunu bitirdi. Ayrıca boş zamanlarında da Paris'in ünlü gazeteleri Le Figaro ve Le Temps'de staj yaptı¹¹.

1912'de İstanbul'a dönünce ağabeyi Talha ile birlikte, babasının yanında, Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde gazeteciliğe atıldı. Paris'te gördüğü modern gazetecilik hamlelerini kendi gazetesinde uyguladı. Dönemine göre oldukça iyi baskı makineleri ile basılan gazete, zamanla İstanbul'un zengin haber içeriğine sahip, iyi tiraj yapan gazetelerinden biri haline geldi. Velid bey, babası 1913'te ölünce Yeni Tasvir'i Efkâr'ı ağabeyi Talha ile çıkarmaya başladı. Gazetenin yazı işleri müdürlüğü ile politika sütunlarını o yönetti. 1914'ten itibaren başyazılarda babasının yerine Ebuzziyâ imzasını atmaya başladı.¹²

Balkan Savaşları'ndan I. Dünya Savaşı'ndan sonuna kadar geçen dönemde gazetesi 17 defa kapatıldı. Bu yüzden Tasvir-i Efkâr, Tasfir-i Efkâr, Tesvir-i Efkâr, Tesfir-i Efkâr, İntibah-ı Efkâr, Hak gibi değişik adlar altında yayınlandı¹³.

Gazete, mütareke döneminde İstanbul hükümetine karşı muhalif tavırlar sergiledi. Velid ve Talha Beyler arka arkaya İstanbul hükümetinin meşhur Nemrud Mustafa Divan-ı Harbi'nde yargılandılar. Halkı galeyana getirmek için matbaalarında bastıkları beyannameler dolayısıyla Talha Bey tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildi¹⁴.

⁸ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 371.

⁹ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 371; Pıgar, *a.g.m.*, s. 21.

¹⁰ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 371.

¹¹ Pıgar, *a.g.m.*, s. 21-22.

¹² Pıgar, *a.g.m.*, s. 22.

¹³ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372.

¹⁴ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372.

1919'da İstanbul'da ilk gizli savunma örgütü olan Mim Mim Grubu'nu ağabeyi Talha ve ülkü arkadaşları ile birlikte gazetesinin idaresinde kurdu¹⁵. 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmeleri ve Şehzadebaşı Karakolu'nda uyumakta olan silahsız askerleri süngüleyerek şehit etmeleri üzerine şehitlerin kanlar akan naaşlarının fotoğraflarını çekti. Bunları çoğaltıp gizlice Anadolu'ya göndermeye ve halkı galeyana getirmeye çalıştı. Ancak fotoğrafları götüren bir kişinin yakalanması üzerine İngilizlerce tutuklandı¹⁶. 23 Mart 1920'de birçok milliyetçi ile birlikte İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü¹⁷.

Bir yıl kadar sürgünde kaldıktan sonra 1921'de serbest bırakıldı. İstanbul'a döndükten sonra Tasvir-i Efkâr'ı tek başına çıkarmak istedi ancak izin alamadı. Bunun üzerine Tevhid-i Efkâr ismiyle alınmış bir imtiyazı sınıf arkadaşı Babanzade Şükrü Bey'den satın alarak 2 Haziran 1921'den itibaren çıkarmaya başladı¹⁸.

Tevhid-i Efkâr, kısa zamanda Milli Mücadele'nin etkili bir savunucusu haline geldi. Velid Bey aynı zamanda Mim Mim Grubu ile de gizli faaliyetini devam ettirdi. İstanbul'da işgal kuvvetlerinin idaresinde bulunan Osmanlı Ordusu silah depolarını soyarak Ankara'ya cephane sağladı. İnsan ve vasıta bulamayınca arkadaşları ile el ele vererek silahları ufak gemilerle Anadolu'ya kaçırdı. Büyük Taarruz için gerekli olan cephaneyi 40.000 sandık içinde vapur ile İnebolu'ya kaçırdı. Bu hizmetinden dolayı kendisine Nisan 1922'de İstiklâl Madalyası verildi¹⁹. Zaferden sonra Mudanya Görüşmeleri'ne katılan tek gazeteci oldu. Ayrıca Lozan görüşmelerinde de bulundu ve gazetesine gönderdiği "Lozan Mektupları" başlıklı yazılarla okurlarını aydınlattı²⁰.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesinin ardından, İstanbul'daki işgal kuvvetleri şehri tahliye etmeye başlamıştı. Bu süreçte İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington diplomatik bir jest yapmak adına bir veda resepsiyonu düzenledi. Bu resepsiyona Velid Bey de davet edildi. Pek çok kişinin normal karşıladığı bu daveti hoşgörmeyen Velid Bey, Harington'a red mektubu yazdı. Bu mektup, o dönemde İstanbul'da işgal kuvvetlerince uygulanan sansür

¹⁵ Pıgar, *a.g.m.*, s. 22.

¹⁶ Cihad Baban, "Ölümünün 22'nci Yıldönümünde Velid Ebuzyiya", *Meydan*, Ocak 1978, s. 36. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Serpil Sürmeli, "Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, Bahar 2010, s. 103-116.

¹⁷ Pıgar, *a.g.m.*, s. 22.

¹⁸ Pıgar, *a.g.m.*, s. 22.

¹⁹ Pıgar, *a.g.m.*, s. 22.

²⁰ Ebuzyiya, *a.g.m.*, s. 372. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Temiz, *Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları*, İstanbul 2007.

dolayısıyla Velid Bey'in gazetesinde yayınlanmadı. Milli Mücadele süresince İtilaf devletlerine karşı olan keskin tavrıyla bilinen Velid Bey'in oldukça milliyetçi ve tavizsiz bir üslupla yazdığı bu mektup dikkate şayandır²¹.

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından başlayan yenilikler döneminde Velid Bey, İnönü ve Mustafa Kemal Paşa ile fikir ayrılığına düştü. Gazetesinde Cumhuriyet, hilafet gibi konularda Ankara'nın tepkisini çeken yazılar yazdı²². Bunun üzerine Ankara'dan İstanbul'a yollanan İstiklâl Mahkemesi'nin karşısına 22 Aralık 1922 tarihinde suçlu olarak çıktı. Milli Mücadele'ye ettiği hizmetler ve bu hizmetlerin neticesi olarak aldığı İstiklâl Madalyası beraat etmesini sağladı²³.

Serbest bırakılsa dahi hükümete yönelik eleştirileri devam etti. 1925 Mart'ında gazetenin tirajı 45.000'e yaklaşmıştı. İsmet Paşa o sıra patlak veren Şeyh Said İsyanı'ndan dolayı Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı ve Tevhid-i Efkâr 6 Mart 1925'te bu kanuna dayanılarak kapatıldı. Kendisi de isyana sebep olmakla suçlanarak tutuklandı ve 12 Mart 1925'te Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Aynı şekilde suçlanan pek çok muhalif gazeteler de kapatıldı, yazarları tutuklanıp Diyarbakır mahkemesine yollandı. Gazetecilerin hepsi, hayatları boyunca gazetecilik yapmamaları şartıyla serbet bırakıldı. Velid Bey ise istisna tutuldu. Buna rağmen Velid Bey, gazetesini tekrar yayınlanamadı. Bir süre kendi haline çekildi. Matbaası ile ilgilenmekle yetindi²⁴.

1926 yılında Atatürk'e yapılan suikast girişimi dolayısıyla, bir muhalif olarak o da tutuklandı²⁵. Ancak Ağustos 1926'da suçu olmadığına kanaat getirildi ve serbest bırakıldı²⁶.

11 Haziran 1934'te Zaman adlı bir gazete çıkararak tekrar gazeteciliğe başladı. Ancak bu sefer de tek parti idaresinin ağır baskısı yüzünden fikirlerini özgürce yazamadı ve dolayısıyla da rağbet görmedi. Gazetenin iki defa kapatılması üzerine yayın hakkını devrederek matbaası ile meşgul olmaya devam etti²⁷.

²¹ Ali Satan, Yasin Özdemir, "İstanbul'un Tahliyesinde Yaşanan Bir Mektup Olayı: General Harrington'un Daveti ve Gazeteci Velid Ebuzziya'nın Reddi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 1, Bahar 2016, s. 7-18. Mektup için Bkz. Aynı yer.

²² Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372. Ayrıca Bkz. Bengül Bolat, "Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebuzziya", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 28, Bahar 2014, s. 149-174.

²³ Pıgar, *a.g.m.*, s. 23.

²⁴ Pıgar, *a.g.m.*, s. 23.

²⁵ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372.

²⁶ Pıgar, *a.g.m.*, s. 23.

²⁷ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372.

Velid Bey 6 yıl sonra tekrar sessizliğini bozdu. Ağabeyi Talha Bey ile oğlu Ziyad Ebuzziyâ'nın 2 Mayıs 1940'tan itibaren yayınladığı *Tasvir-i Efkâr*'da başyazı ve Selim Sabit takma adıyla günlük siyasi yazılar yazmaya başladı. Tekrar gazeteciliğe başlaması hükümetçe hoş karşılanmadı ve gazete yayımının ilk haftasında on gün tatil edildi. II. Dünya Savaşı günlerinde hükümet çeşitli gerekçelerle *Tasvir-i Efkâr*'ı kapatmaya devam etti. Yazı yazmaktan vazgeçmezse gazetenin tamamen kapatılacağı tehdidi üzerine yazılarına kesin surette son verdi²⁸.

Gazetecilik yapması yasaklanınca daha önce babasının yayınladığı *Takvîm-i Ebuzziyâ*'yı 1943'ten itibaren tekrar çıkarmaya başladı. Yine bu sırada *Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi* adıyla fasikül halinde bir eserin yayımına başladı ancak eser ilk ciltten sonra yarım kaldı. Yakalandığı zatürre hastalığından kurtulamayarak 12 Ocak 1945'te vefat etti²⁹.

Velid Ebuzziya'nın vatanseverliği fanatiklik düzeyindeydi. İnanıldığı fikre bağlı kalır, sık sık değiştirmezdi. Tutuklanmalar, sürgünler, ölüm tehditleri dahi onu inandıklarını savunmaktan alıkoymamıştı. Hürriyetçiydi ve mutlak saltanata karşıydı. Bununla beraber hilafetin muhafazasını isterdi. Ona göre ve hilafet, Türkiye'nin dünya siyasetinde sözünün geçmesi için etkin bir vasıtaydı³⁰.

Yazılarının üslubu oldukça akıcı idi. Kısa cümlelerle ve sade bir şekilde yazardı. Aydınlar kadar geniş halk kitlelerine de yazılarını okutabilmek kabiliyetine sahipti. Başyazıları ise çok daha kuvvetliydi. Kamuoyu oluşturma ve propaganda amacıyla yazılırdı³¹.

Matbaası ve gazetesi birçok Türk gazeteciye mektep hizmeti görmüştü. Avrupa gazetecilik ve matbaacılığının yeniliklerini ülkesine getirmişti. Kısa zamanda çok fazla baskı yapma tekniği ile gazeteyi resim ve haritalarla süsleme ekolünü ülkeye taşımıştı³².

Eserleri: *Şarlok Holmes'in Sergüzeştleri* (Conan Doyle'dan tercüme, 1328), *Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gîsûdârı* (1328), *Girid, Mâzisi, Hali, İstikbali* (Bir heyet tarafından hazırlanmıştır, 1328), *Tayyârecilik, Mâzisi, Ehemmiyeti, Terakkiyât-ı Hâzırası, İstikbali* (1329), *Delik İğne* (Conan Doyle'dan tercüme, 1910),

²⁸ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372.

²⁹ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 372-373; Pıgar, *a.g.m.*, s. 24.

³⁰ Pıgar, *a.g.m.*, s. 24.

³¹ Pıgar, *a.g.m.*, s. 24.

³² Pıgar, *a.g.m.*, s. 24.

Türkiye Demiryolları Cep Atlası (1931), Takvîm-i Ebuzziyâ (1943-1945), Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi Cilt I (1945) şeklindedir³³.

Ebuzziyâ, hem savunduğu fikirlerle hem de gazetecilik alanında ülkesine kattıklarıyla pek çok kişinin sevgisini kazanmıştı. Nitekim ölümünün ardından gazeteci Hakkı Tarık Us “*Bâb-ı Âli'nin yüz akı öldü*” yorumunu yapmıştır. Üsküdarlı şair Vasıf Hoca ise havanın şiddetli soğuşuna rağmen cenazenin kalabalık olmasına atıf yaparak şu dizeleri yazmıştır³⁴:

Fırtınaya, tipiye aldırış eden mi var?
Toprağa verilecek vatanperverin biri
Beş namaz vakti ile çıktı tarihin üstad
Tevhidçinin ardında koca İstanbul şehri

³³ Ebuzziya, *a.g.m.*, s. 373.

³⁴ Baban, *a.g.m.*, s. 36.

1. MUHAREBELER DÖNEMİ

1.1. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri

I. Dünya Savaşı'nda yenilen tarafta olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Antlaşma oldukça ağır maddeler içeriyordu. İtilaf Devletleri gerekli gördükleri takdirde Osmanlı topraklarını işgal edebilme imkanına sahip olmuştu. Bu doğrultuda harekete geçen İtilaf devletleri, Osmanlı topraklarını işgale başladılar³⁵. Hükümetin pasif kaldığı bu süreçte, Türk vatanseverleri tarafından protesto mitingleri yapıldı, müdafaa cemiyetleri kuruldu³⁶. Kuvâ-yı Milliye adı verilen gönüllü birliklerle hem iç ve dış düşmanlara, hem de ayaklanmalara karşı mücadeleye başlandı³⁷. Ancak zamanla dağınık hareket eden ve etkili mücadele edemeyen bu birlikler yerine düzenli ordu ihtiyacı doğdu.

Çerkes Ethem, Kuvâ-yı Seyyare adlı birlikleriyle Milli Mücadele yolunda savaşan biriydi. Ancak düzenli orduya katılma ve emir altına girme fikrine karşı çıktı. Çerkes Ethem'in bu muhalefeti 1920 yılının son aylarında artık bir isyan halini aldı³⁸. Yunanlılar, Batı ve Güney Cephesi kuvvetlerinin büyük kısımlarının bu isyan ile meşgul olmasını bir fırsat gördüler. Askeri bağlamdaki bu karışıklık ortamından yararlanarak Anadolu davasını sonuçlandırmak istediler³⁹. Ayrıca bu askeri sebebin yanı sıra siyasi sebepleri de vardı. Yunanlıların iç ve dış siyasi vaziyetleri, yeni bir harekâtı zorunlu kılıyordu. Seçimlerden sonra kurulan Konstantin hükümeti, İtilaf Devletleri'nin güvenini kazanmak adına teşebbüslerde bulunmaya ihtiyaç duyuyordu⁴⁰.

Yunan ordusu 6 Ocak 1921'de Bursa-Uşak üzerinden Eskişehir-Afyon istikametine doğru saldırıya geçti. İleri hareketleri üç koldan ilerleyerek Eskişehir-İnönü önünde birleşiyordu. Üç günlük yürüyüşten sonra 9 Ocak günü İnönü mevzilerinin önüne geldiler. Türk ve Yunan orduları arasındaki asıl muharebe, bu bölgede 10 Ocak sabahı

³⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I; Ankara 1974; Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*; Ankara 1948; Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: (Mondros Birakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara 1977.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bayram Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İstanbul 1997; Yücel Özkaya, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Ankara 2011; Zekai Güner, *Milli Mücadele Başlarken Kamuoyu (Basın, Siyasi partiler, Cemiyetler)*, Ankara 1999.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2002; Yücel Özkaya, "Kuva-yı Milliye", *Atatürk Araştırmaları Merkezi (ATAM) Dergisi*, C. VIII, S. 24, 1992, s. 451-480.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Tamamlanmamış Dosya*, İstanbul 2004; Yunus Nadi, *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, İstanbul 1955; Zeki Sarıhan, *Çerkes Ethem'in İhaneti*, İstanbul 1986; Çerkes Ethem, *Çerkes Ethem'in Hataları*, İstanbul 1962.

³⁹ Selahattin Selşik, *Türk İstiklal Savaşı'nda I. İnönü Muharebesi*, Ankara 2006, s.7.

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi, C.II, Batı Cephesi, 3.Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1994, s. 148-149.

Yunanlıların taarruza geçmesiyle başladı. Yunanlılar silah, cephane, malzeme ve araç üstünlüğüne sahipti. Buna rağmen 11 Ocak'ta nihayet bulan ve I. İnönü Muharebesi adı verilen savaşı İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu kazandı⁴¹.

Yunan karargâhı, 17 Ocak 1921'de yayınladığı bildiride savaşı basit bir keşif hücumu olarak nitelemiş ve Türk zaferinin önemini azaltmaya çalışmıştır. Anadolu Ajansı ise bu tezi çürütmek ve hareketin kesinlikle bir keşif hücumundan ibaret olmadığını ispatlamak adına bir resmi bülten yayınlamıştır. Buna göre, 1- Türk kuvvetleri, belli bir plan çerçevesinde aldıkları emir gereğince düşmanı İnönü dolaylarına kadar çekmiştir. Öyle ki Yunan birlikleri saldırıya başladıkları noktadan 150 km uzaklaşmışlardır. Böyle geniş bir alana yayılmış bir harekâta keşif hücumu denilemez. 2- Savaş 36 saat bütün şiddetiyle devam etmiştir. Türk kuvvetleri karşısında daha fazla dayanamayan Yunanlılar, büyük kayıplar vermiş, bir bozgun şeklinde çekilmiştir. Bu şekilde cereyan eden bir savaş basit bir keşif hücumu olamaz. 3-Yunan karargahı daha önce birliklerinin Bilecik ve Bozüyük'e ilerlemelerini kesin bir başarı ilan etmişti. Daha sonra bu harekâtı bir keşif hücumu olarak nitelemek büyük bir çelişkidir⁴².

Yunanlıların bu savaşı basit bir hareket gibi gösterme çabalarına rağmen, esasında Türklerin zaferi, içte de dışta da oldukça olumlu neticeler doğurdu. İçeride manevi destek ve moral sağlandı, kurtuluş ümidi güçlendi. Anadolu hareketine destek arttı. Bu zafere bağlı olarak, Çerkes Ethem sorunu çözüldü. Düzenli ordunun önemi anlaşıldı. Disiplinli bir ordunun ilk zaferine şahitlik edildi. Ayrıca 20 Ocak 1921 tarihli anayasa kabul edilerek, Anadolu'da yeni bir devletin kuruluşu, hukuki gerekçelere bağlandı. Türk milletini temsil yetkisinin TBMM'ye ait olduğu Türk ve dünya kamuoyuna duyuruldu. Nitekim daha sonraki süreçte ülkeyi Londra Konferansı'nda temsil etme hususunda İstanbul ile doğan anlaşmazlıkta Ankara, bu yetkinin anayasadan geldiğini belirterek elini güçlendirmiştir⁴³.

Zaferin ardından dışarıda da olumlu gelişmeler gerçekleşti. Anadolu'nun güçlendiğini gören İtilaf Devletleri, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Hükümeti'nin imzaladığı ancak TBMM'nin tanımadığı, oldukça ağır şartlar içeren Sevr Barış Antlaşması'nı değiştirme gereği duydular. Bu amaçla Londra Konferansı'nı topladılar.

⁴¹ Hamza Eroğlu, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *ATAM Dergisi*, C. II, S. 4, 1985, s. 69-70.

⁴² Eroğlu, *a.g.m.*, s. 71.

⁴³ Eroğlu, *a.g.m.*, s. 74-82.

Konferanstan sonuç alınamasa da, artık Sevr Antlaşması'nı uygulayamayacaklarını gördüler ve Ankara'yı resmen tanıdılar. Bunun dışında 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Türkiye arasında, Moskova Dostluk Antlaşması imzalandı. Önemli bir komşuyla dostluk münasebeti kurmak Milli Mücadele süresince Ankara'yı rahat ettirdi. Batı'yla savaşırken en azından Doğu'dan yana emniyette olundu. Ruslar yeni Türk devletini resmen tanımış oldular. Ayrıca, 1 Mart 1921'de Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması imzalandı. Orta Asya'nın müstakil devletlerinden biri yeni Türk devletini tanımış oldu⁴⁴.

İngilizler, yeni doğan ve emin adımlarla ilerleyen Türk Milli Hükümeti'ni bu amaca ulaşmadan boğmak ve onun henüz küçük ordusunu ortadan kaldırmak istiyorlardı. Londra Konferansı'nda da umdukları sonuca ulaşamayınca Sevr kararlarını bir an evvel uygulamak için Yunanlıları ikinci ve esaslı bir taarruza teşvik ettiler. Ayrıca I. İnönü'nde uğradıkları başarısızlık Yunanlıların da prestijlerini sarsmıştı. Hem zedelenen imajlarını düzeltmek hem de Sevr kararlarıyla sahip oldukları nimetleri kaybetmemek adına daha büyük çapta bir taarruzda karar kıldılar.⁴⁵

Yunanlılar 23 Mart'ta Bursa'dan İnönü istikametinde ilerlemeye başladılar. 31 Mart 1921 akşamına kadar süren kanlı çarpışmalar sonucu İnönü'nde ikinci kez mağlup oldular. Bu tarihte gece saatlerinden itibaren çıkış mevzilerine çekilmeye başladılar. Türk ordusu, düşmanını çekilirken de takip etti ve büyük kayıplara uğrattı. Kesin zafer 1 Nisan'da Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla duyuruldu. Mustafa Kemal Paşa da cevabî telgrafında bu zaferi milletin makus talihini yenen bir zafer olarak niteledi ve İsmet Paşa'yı içtenlikle kutladı⁴⁶.

I. İnönü Muharebesi'nin ardından, II. İnönü Muharebesi'nin de Türklerin zaferiyle neticelenmesi, milli hükümetin itibarını daha da artırdı. Fransızlar Zonguldak'tan, İtalyanlar Güney Anadolu'dan çekilmeye başladılar⁴⁷. Yunanlıların savaş meydanından çok sayıda ölü ve malzeme bırakarak kaçıışı Anadolu basınında büyük yankı

⁴⁴ Eroğlu, a.g.m., s. 74-82.

⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi, C.II, Batı Cephesi, 3.Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, Ankara 1994, s. 277.

⁴⁶ Eroğlu, a.g.m., s. 78-79.

⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi, C.II, Batı Cephesi, 3.Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, Ankara 1994, s. 513.

uyandırdı⁴⁸. Zafer halk nezdinde de sevinçle karşılandı, kurtuluş ümitleri arttı. Ankaralılar zaferi kutlamak adına coşkun tezahürat yaptı ve gece fener alayı düzenlediler⁴⁹.

Tevhid-i Efkâr gazetesi, yayın hayatına 2 Haziran 1921 tarihinde başlamıştır. Dolayısıyla I. ve II. İnönü Muharebeleri'nde yayında değildir. Ancak Milli Mücadele'nin askeri safhasına başarılı bir giriş sağlayan bu iki zaferi oldukça mühim bulmuştur. Nitekim daha ilk sayısında bu konuya değinmiştir. “*Kahraman Anadolu*”nun, dinine, ırkına, memleketine reva görülen “*küstahca*” hakaretleri, buna cüret edenlerin yüzüne çarpmak için “*şahlandığını*” ifade etmiştir. Türklerin ruhunu sakın, uyuşmuş zannedenlerin bu kadar “*coşkun ve ateşli bir müdâfaa azmi*” beklemediklerini belirtmiştir. “*Türk tarihinin ve belki tarih-i âlemin en hayret ve dehşet verici zaferini teşkil eden son İnönü galebesi karşısında mebhût (şaşkın) ve hayran şaşırıp kaldılar*” yorumunu yapmıştır. Gazete, Anadolu halkının zaferde büyük payının olduğunu özellikle vurgulamıştır. “*İnönü'nde o sakın ve mütevekkil Anadolu köylüsü, canı, malı aile ocağı ve bütün dünyevî alâkaları ile râbitasını keserek küstah ve nankör düşmanın karşısında çelikten bir müdâfaa cebhesi teşkil etti*” demiştir. Anadolu'nun yalnızca erkekleri değil, kadınları, ihtiyarları, çocuklarıyla dahi “*bu kan ve ateş ummânına*” koştüğünü belirtmiştir. İnönü zaferlerini “*tarihin hiç unutamayacağı bir hâdise*” olarak betimlemiştir⁵⁰.

Yunanlılar, I. ve II. İnönü Muharebeleri'ndeki mağlubiyetlerine rağmen, Batı Anadolu üzerindeki hayallerinden vazgeçmemişlerdi. Hayallerine giden yolun Türk ordusunu imha edip kesin bir zafer kazanmaktan geçtiğini biliyorlardı. Bu sebeple, bu iki mağlubiyetten sonra askeri hazırlıklarını iyiden iyiye artırdılar. Öyle ki, 1921 Haziran'ında İtilaf Devletleri temsilcilerinin arabuluculuk tekliflerini dahi reddettiler. Onlara göre, Sevr Antlaşması'nı reddetmiş olan Türklerle yeniden savaşmak bir zorunluluktan ve askeri hazırlıklar kesinlikle durdurulamazdı. Lloyd George'a ve askeri güçlerine duydukları güven, onların geri adım atmasına engel oluyordu⁵¹.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yücel Özkaya, “I. ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması”, *Prof. Dr. Şükrü Esmer'e Armağan*, 1981, s. 231.

⁴⁹ Eroğlu, *a.g.m.*, s. 78-79.

⁵⁰ “Anadolu'nun Müdâfaası”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1921, s. 1.

⁵¹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, İstanbul 1991, s. 97-100.

Yunan gazeteleri bu süreçte, ordularının vaziyetiyle örtüşen haberler yayınlamıştı. Bunların en göze çarpanı, onların yeni bir taarruza başlayacağına dair olan haberlerdi⁵². *Tevhid-i Efkâr*, bu haberlerin “Yunanlıların taarruz terânesi” olduğunu söylemiş⁵³, “laf-ı güzâf” (boş laf) ile dünyayı oyaladıklarını belirtmiştir. Onları sadece söylemlerle yetinip harekete geçmemekle itham etmiştir⁵⁴. Türk ordusu tarafından kuşatılmaktan korktukları için harekete geçemediklerini iddia etmiştir⁵⁵. Şayet ki harekete geçerler de taarruz başlarsa, Anadolu'nun her an savaşıma hazır olduğunu, mübarek topraklarını düşman istilasından kurtaracak o zafer anını beklediğini belirterek Yunan basınına meydan okumuştur⁵⁶.

1921 Temmuz'unun ikinci haftasına girildiğinde, Yunanlıların taarruz iddialarının gerçek olduğu görülmüştür. *Tevhid-i Efkâr*, 8 Temmuz'da Yunan ordusunun kuvvetli bir müfrezesinin, Bursa Cephesi'nde Nilüfer Çayı istikametinde güneydoğuya doğru taarruza başladığını belirtmiştir. Bu haberi Anadolu'dan gelen 9 Temmuz tarihli resmi tebliği yayınlarak doğrulamıştır. Bununla birlikte, bu taarruzun bir keşif taarruzu mu yoksa umumi bir taarruz mu olduğuna dair ayrıntılı bilgiyi henüz alamadıklarını belirtmiştir. Düşmanın niyeti umumi bir taarruz ise, bunun ilerleyen günlerde ortaya çıkacağını söylemiştir⁵⁷. Nitekim hareketin umumi bir taarruz olduğu anlaşılmış ve Eskişehir-Kütahya Muharebeleri 10 Temmuz 1921'de başlamıştır⁵⁸.

TBMM'nin 11 Temmuz 1921 tarihli ictimaında, Heyet-i Vekîle Reisi Fevzi Paşa, böyle bir taarruzu zaten beklediklerini belirtmiştir. Yunanlıların İnönü muharebelerinde çok geniş bir cephe üzerinde ve farklı hedeflere doğru dağınık bir hareket yaptıklarını ifade etmiştir. Bu hatalarını mağlubiyetle ödediklerini, bu seferki hareketlerinde ise ortak bir hedefe yöneleceklerini düşündüğünü söylemiştir⁵⁹. Gerçekten de, birkaç gün sonra ayrıntılar netleşince, durumun tam da böyle olduğu ortaya çıkmıştır. *Tevhid-i Efkâr*, 15 Temmuz tarihli sayısında, düşmanın taarruz planının tamamen anlaşıldığını belirtmiştir. Bu planın, kuzey ve güney gruplarıyla ortak hedef olan Eskişehir ve

⁵²“Taarruz Hikâyesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Haziran 1921, s. 1.

⁵³“Taarruz Olacak mı Olmayacak mı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Haziran 1921, s.1.

⁵⁴“Üç Ay Tamam Oldu, Taarruzdan Eser Yok”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Temmuz 1921, s. 1.

⁵⁵“Niçin Taarruz Edemiyorlar: İhâta Korkusu”, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Temmuz 1921, s. 1.

⁵⁶“Taarruzları Yakın İmiş, Anadolu da Onları Bekliyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Haziran 1921, s. 1.

⁵⁷“Taarruzları Başladı mı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Temmuz 1921, s. 1.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, Ankara 1974; Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, yay. haz. Ahmet Tetik, Melike Ceyhan, Ankara 2006.

⁵⁹“Fevzi Paşa'nın Taarruz Hakkında Beyânâtı”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Temmuz 1921, s. 1.

Kütahya'ya taarruz etmek şeklinde “*mütemerkiz* (bir merkezde toplanmış)” bir plan olduğunu haber vermiştir⁶⁰.

Yunanlıların Kütahya'ya doğru hareket eden kollarına Kral Konstantin, Eskişehir-İnönü'ye doğru hareket eden kollarına ise General Papulas önderlik etmiştir. Türk ordusunun kumandası ise İsmet (İnönü) Paşa'dadır. *Tevhid-i Efkâr*, Türk askerlerinin iman gücünden dolayı Yunan askerinden üstün olduğunu iddia etmiştir. Türk askerlerini sevk ve idare eden Türk kumandanlarını da “*Yunan kralı ile onun, ömrünü habshânedede geçirmiş, harb görmemiş başkumandanına acı dersler verecek yüksek bir kudret ve mahâreti hâiz*” olarak nitelemiştir⁶¹. Gazetenin başyazarı Velid Ebuzziyâ da “*Yunan Taarruzu Hatası*” başlıklı yazısında, Yunanlıların taarruza geçmekle biri askeri, diğeri siyasi iki büyük hata yaptıklarını ifade etmiştir. Anadolu üzerindeki Yunan teşebbüslerini “*sergüzeşt*” (macera) olarak nitelemiştir⁶².

Savaşın seyrine tesir eden mühim gelişmelerden biri Kütahya'nın 17 Temmuz'da Türk ordusu tarafından tahliye edilmesi olmuştur⁶³. *Tevhid-i Efkâr*, Kütahya'nın zannedildiği ve düşmanın iddia ettiği gibi savunma için kritik bir mevki olmadığını, alelade bir mevki olduğunu savunmuştur. Vazifesinin düşmanı bir müddet durdurup oyalamak, ona kayıplar verdirmek olduğunu ve bu vazifesini de sonuna kadar, başarıyla yerine getirdikten sonra tahliye edildiğini iddia etmiştir⁶⁴. Başyazar Velid Ebuzziyâ da “*Telâşa Mahal Yok*” başlıklı yazısında Kütahya'nın tahliyesinin harbin genel durumunu Türk tarafının aleyhinde etkilemesi ihtimaline inanmadıklarını belirtmiştir. Bu yüzden telaşa, endişeye lüzum olmadığını, tek endişe duydukları noktanın Yunanlıların ele geçirdikleri beldelerde yapabilecekleri tahribat ihtimali olduğunu ifade etmiştir⁶⁵.

Gazete, Kütahya'nın tahliyesinin bir felaket olmadığı fikrini, İstanbul Hükümeti'nin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Zeki Paşa'nın konuya dair beyanatı ile de desteklemiştir. Zeki Paşa beyanatında, harpte arazi, şehir ve kale kaybetmenin ikinci derecede öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Birinci derecede önemli olanın, iki tarafın çarpışmasından sonra meydana gelen vaziyet olduğunu, henüz böyle bir vaziyet de olmadığı için de telaşı ve endişeyi gerektirecek bir durum olmadığını söylemiştir. Kütahya'nın tahliyesinin harbin neticesine kesinlikle tesir edemeyeceğini, basın ve

⁶⁰ “Düşmanın Taarruz Planı Anlaşıldı”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Temmuz 1921, s. 1.

⁶¹ “Biri Kütahya'ya Diğeri İnönü'ne Gidiyormuş”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Temmuz 1921, s. 1.

⁶² *Tevhid-i Efkâr*, 16 Temmuz 1921.

⁶³ Tansel, *a.g.e.*, s. 101-102.

⁶⁴ “Kütahya'nın İşgâli Etrafında”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Temmuz 1921, s. 1.

⁶⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Temmuz 1921.

asker olmayanların, büyük bir şehir olmasından dolayı Kütahya'ya gereğinden fazla önem atfettiğini belirtmiştir. Halbuki bu kadar kısa zamanda tahliye edilmesine bakılırsa, şehrin Anadolu Ordusu Başkumandanlığı'nın planında ikinci derecede önemli bir mevki olması ihtimalinin çok yüksek olduğunu vurgulamıştır⁶⁶.

Bir başka mühim gelişme, Kütahya'nın tahliyesinden birkaç gün sonra Eskişehir'in de tahliyesi olmuştur. Anadolu'dan gelen 20 ve 21 Temmuz tarihli resmi tebliğler ile Eskişehir'in de tahliye edildiği netlik kazanmıştır. *Tevhid-i Efkâr*, tıpkı Kütahya gibi Eskişehir'in tahliyesinde de Anadolu'nun doğru bir karar verdiğini iddia etmiştir. Gazete, Kütahya'nın tahliyesinin ardından düşmanın Eskişehir'e dört farklı yönden taarruz ettiğini, Anadolu ordusunun bu vaziyet karşısında sadece iki seçeneği olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki Eskişehir etrafında kati bir meydan muharebesi vermek, diğeri ise Eskişehir'i feda ederek daha doğuya çekilmek ve oradaki mevzilerde harp etmektir. Gazeteye göre, ilk seçenekte Eskişehir'i kurtarmak için orduyu tehlikeye atmak mecburiyeti vardır. Bunun sebebi, sayıca üstün olan düşmanın farklı yönlerden yürüyen kolları arasında karmaşık bir meydan muharebesi vermek ve sonunda düşman tarafından çevrilmek ihtimalidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da 21 Temmuz'da tüm ordunun tehlikeye düşmesi ihtimali olduğunu ifade etmiştir⁶⁷. İkinci seçenekte ise Eskişehir düşman eline geçecek fakat ordu daha basit bir vaziyette, daha emniyetle ve çevrilmek tehlikesine maruz kalmaksızın harp edebilecektir. *Tevhid-i Efkâr'a* göre, ikinci seçeneği tercih eden İsmet Paşa en isabetli kararı vermiştir⁶⁸.

Tevhid-i Efkâr, Kütahya'nın ardından Eskişehirin de tahliyesinin, savaşta Türklerin mağlubiyete uğradığı şeklinde algılanmasına kesinlikle karşıdır. Azimkâr bir şekilde savaşan Türk ordusunun⁶⁹ mağlup olmadığını net bir dille ifade etmiş ve vaziyeti "ümid-bahş" olarak nitelemiştir. Bu tahliyenin, sayıca üstün olan düşman karşısında, daha önceden yapılan bir plan dahilinde ricat etmekten ibaret olduğunu savunmuştur.⁷⁰ Düşmanla istenilen yerde ve zamanda savaşmak için yapılan bir hamle olduğunu belirtmiştir. Bir ordunun, kendisinden üstün olan başka bir ordu karşısında geri çekilmesinin, düşmanı yorup yıprattıktan ve onu hareket üssünden uzaklaştırdıktan sonra karşı taarruz yapmasının "en iyi usûl" olduğunu iddia etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin de Alman taarruzunun şiddeti geçinceye kadar geri

⁶⁶ "Kütahya'nın İşgâli Etrafında", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Temmuz 1921, s. 1.

⁶⁷ Tansel, *a.g.e.*, C. IV, s. 102.

⁶⁸ "Eskişehirimizin Civârında Neler Oluyor?", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921, s. 1.

⁶⁹ Ebuzziyâ-zâde, "Anadolu'nun Azimkârlığı", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Temmuz 1921, s. 1.

⁷⁰ "Vaziyetimiz Heyet-i Umûmiyesi İtibariyle Ümid-Bahşdır", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921, s. 1.

çekildiklerini, bekledikleri zaman gelince şiddetli bir taarruz ile düşmanlarını mağlup ettiğini hatırlatarak tezini kuvvetlendirmiştir⁷¹. Başyazar Ebuzziyâ da, “*Felâkete Alışığız Fakat Sabrımızın da Bir Haddi Vardır*” başlıklı yazısında Yunanlıların Eskişehir’den daha ileriye bile gitseler, elbet bir noktada durmak zorunda kalacaklarını iddia etmiştir. Durdukları vakit de karşılarında Anadolu’yu eskisinden daha azimli ve hazırlıklı bulacaklarını belirtmiştir⁷². “*O Kadar İsti’câl Etmeseler*” başlıklı yazısında ise “*Daha ortada verilmiş kat’î bir harb, kazanılmış bir zafer, hatta büyük bir muvaffakiyet yok*” diyerek mağlup olduğu fikrini kesinlikle reddetmiştir⁷³.

Gazete, Yunan ve Rum basınının, Eskişehir’in tahliyesi üzerine yaptığı haberleri şiddetle eleştirmiştir. Bu haberlerin propaganda amaçlı⁷⁴, “*kısmen musanna’ (uydurma) kısmen de efsanevî mübâlağalarla dolu*” olduğunu iddia etmiştir⁷⁵. Yunan basınına “*yalan ve tenâkuz*” içinde yüzmekle itham etmiştir. Onları, son muharebede Türk kuvvetlerinin tamamen çözümlüğü dağıldığı, İsmet Paşanın yaralı, Mustafa Kemal Paşa’nın ise esir düştüğü, Kazım (Karabekir) Paşa ve ordusunun esir edildiği şeklinde asılsız haberler yapmakla suçlamıştır⁷⁶. Yunan gazetelerinin, birçok esir ve ganimet elde ettiklerini iddia etmelerine rağmen net sayı veremediklerini söyleyip buna “*Zikredilmeyen adedlerin mâhiyetini biz çok iyi biliriz*” yorumunu yapmıştır⁷⁷. Ayrıca, Eskişehir’deki son muharebenin süresinin bazı Yunan kaynaklarında 36 saat, bazılarında ise 10 saat şeklinde yer aldığını belirten gazete, Yunan gazetelerinin birbiriyle çeliştiğini ifade etmiştir. Gazete, okuyucularını Yunan ve Rum kaynaklarına kesinlikle güvenmemeleri ve onlara hiçbir önem atfetmemeleri konusunda kesin bir dille uarmıştır⁷⁸.

Tevhid-i Efkâr, Eskişehir-Kütahya Savaşları’nda oluşan o gergin havayı yumuşatıp ümit aşılacak ve fikirlerine dayanak sağlamak için tarihi ideolojik bir aygıt olarak kullanmaktan da geri kalmamıştır. 23 Temmuz günü, II. Meşrutiyet’in yıldönümü olması vesilesiyle özel bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda, Temmuz ayını “*büyük milletlere hürriyet ve istiklâl bahşeden bir ay*” olarak betimlemiştir. Temmuz ayının milli bayramlar itibarıyla çok zengin olduğunu ifade etmiştir. Amerikalıların 4

⁷¹ “İsmet Paşa’nın Planı Nedir?”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921, s. 2.

⁷² *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921.

⁷³ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921.

⁷⁴ “Yunan Yalanları”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921, s. 3.

⁷⁵ Vaziyetimiz Heyet-i Umûmiyesi İtibarıyla Ümid-Bahşdir”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921, s. 1.

⁷⁶ Yunan Yalanları”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921, s. 3.

⁷⁷ “Düşmanın Mühim Bir İtirâfı”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921, s. 1.

⁷⁸ “Yunan Yalanları”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1921, s. 3.

Temmuz'da istiklale kavuştuğunu, Fransızların 14 Temmuz'da istibdâdı yıktığını, Türklerin 23 Temmuz'da meşrutiyeti geri kazandığını hatırlatmıştır. Bu sene ise II.Meşrutiyetin yıl dönümünün güzel bir tesadüf eseri bu savaş günlerine denk geldiğini söylemiştir. Türk ordusunun bu savaşta, aylardan beri “*gaddârâne*” bir şekilde saldıran “*bed-maya*” düşmana karşı zafer elde ederek bu ayı daha da özel kılacağı ve bir nevi çifte bayram yaşatacağı temennisini dile getirmiştir⁷⁹.

Savaş, 24 Temmuz 1921'de Türk tarafının geri çekilmesiyle son bulmuştur. Bu neticeden dolayı Anadolu hareketine muhalefet artmış, meclisin güvenlik gerekçesiyle Kayseri'ye taşınması dahi gündeme gelmiştir. Tüm bunlara rağmen *Tevhid-i Efkâr*, bu savaşın sonucunu bir yenilgi olarak görmemiştir. Savaşta kati bir meydan muharebesi verilmediğini, buna rağmen bile Türk ordusunun harikalar yarattığını, “*şâyân-ı hayret bir kahramanlıkla*” harp ettiğini iddia etmiştir. Bu azimle, fedakârlıkla savaşan Türk ordusunun gerçek bir meydan muharebesi olduğu zaman zafer kazanmasına kesin gözüyle bakmıştır⁸⁰. Başyazar Ebuzyâ da, “*Niçin Harb Ediyoruz? Neden Muvaffak Olacağız?*” başlıklı yazısında, Yunanlıların şimdilik ele geçirdiği yerleri er ya da geç tahliye ederek asıl sahiplerine terk etmeye mecbur olacağını iddia etmiştir. Türk'ün “*son damla kanını akıntıncaya kadar*” çarpışmaya azmettiğini ve mutlaka kesin zaferi elde edeceğini belirterek sonuçtan üzüntü duyulmamasını nasihat etmiştir⁸¹.

Gazete, Türk ordusunun bu savaş sonrası kuvvetini kesinlikle kaybetmediği düşüncesindedir. Nitekim “*yüksek rütbeli bir Erkân-ı Harb zâbiti*”nin, Bosfor gazetesi yazarlarından birine bir beyanat verdiğini söylemiştir. Bu beyanattaki Anadolu ordusunun kuvvetini kaybetmediği, ricat etmiş olmasının onun mağlubiyetini göstermediği şeklindeki ifadeleri fikrine kanıt olarak göstermiştir⁸². Türk ordusunun tersine Yunan ordusunun zor durumda olduğunu iddia etmiştir. Atina'da Yunanlıların ölü, yaralı, sakat, hasta vb. toplam zayıyatının 40.000 şeklinde tahmin olunduğunu belirtmiştir. Atina'da mevcut hastahaneler yeterli gelmediği için yeni hastahanelerin kurulduğunu, halkın maneviyatını bozmamak için kimsenin yaralılarla görüşmesine müsaade edilmediğini iddia etmiştir⁸³.

⁷⁹ “10-23 Temmuz İyd-i Millîmiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Temmuz 1921, s. 2.

⁸⁰ “Kütahya-Eskişehir Muhârebeleri Nasıl Oldu?”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Temmuz 1921, s. 1.

⁸¹ *Tevhid-i Efkâr*, 27 Temmuz 1921. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 3**.

⁸² “Anadolu Ordusu Kuvvetini Kaybetmemiştir”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Temmuz 1921, s. 1.

⁸³ “En Az 40.000 Zayıât Verdiler”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Temmuz 1921, s. 1.

1.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Olması

Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'nde istenilen sonucun alınamaması üzerine TBMM'de sert rüzgarlar esmeye başlamıştı. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan kimseler, bu neticeden mesul olan kimseyi ordunun başında görmek istediklerini söylemeye başladılar. Kastettikleri kişi Mustafa Kemal Paşa idi. Her ne kadar Fevzi (Çakmak) Paşa meclisin gizli bir toplantısında sonuçtan kendisinin mesul olduğunu söylese de yükselen sesleri susturmaya muvaffak olamadı⁸⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın orduların başına geçmesi isteği dolaylı da olsa ilk defa 2 Ağustos'taki gizli oturumda meclis kürsüsünden ifade edildi. Rıza Nur, İsmet Paşa'yı çok sevdiğini ve hürmet ettiğini, meziyetlerini bildiğini, ancak özel zamanlarda özel tedbirlerin lazım geldiğini söyleyerek konuya girdi. Ardından ise *“Şimdi benim hatırıma geliyor ki bizim muhterem Reisimiz tam bu işin ehlidir, onun gibi iyi kumandanımız yoktur.”* diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı işaret etmiş oldu⁸⁵.

Konuyu açıkça ifade eden ilk kişi ise Rıza Nur'dan sonra söz alan Vehbi Bey oldu. *“Başta Reis Paşa Hazretleri başkumandanlığı üstlenmek koşuluyla hepimiz de lazım gelen işlerle görevlendirilmek ve kayıtsız koşulsuz kabul şartıyla memleketin içinde yeni bir hayat, yeni bir faaliyet vücuda getirerek, bendeniz kaniim ki, bu yabancı düşmana bir ayda tamamıyla haddini bildiririz, terbiye ederiz..”* dedi. Bu düşüncenin sesli olarak ifade edilmesinin önemi büyüktü. Zira başkomutanlık, o güne kadar padişahın sahip olduğu bir yetkiydi. I. Meşrutiyet'ten itibaren de anayasal güvence altına alınmıştı. 1876 anayasasının 7. Maddesine göre başkomutan padişahtı. Bu bağlamda padişah, kara ve deniz kuvvetlerinin komutanı unvanını taşıyordu ve görevleri arasında askeri harekâtın icrası da bulunmaktaydı⁸⁶.

Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyenler ve desteklemeyenler bu konuda esasen hemfikirdi. Destekleyenler onun başkumandan olmasını istiyorlardı çünkü savaşın Türk ordusu lehine seyir değiştirmesinin ancak bu yolla olabileceğini düşünüyorlardı. Desteklemeyenler ise onun dahi kötü giden vaziyeti düzeltmeyeceğine inanıyorlardı. Bu sebepten başkumandan olup başarısız olmasını, hayal kırıklığı yaratmasını

⁸⁴ Tansel, *a.g.e.*, s. 105-107.

⁸⁵ Saime Yüceer, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan Unvanının Verilmesi”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, 2012, s.103-104.

⁸⁶ Yüceer, *a.g.m.*, s. 113-114.

bekliyorlardı. Bu iki grubun yanında, Mustafa Kemal Paşa da bu fikre sıcak bakıyordu⁸⁷.

Konuya dair hemfikir olanların arasındaki tartışma konusu ise Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek unvandı. Mustafa Kemal Paşa taraftarları onun Başkumandan unvanı almasını uygun görürken, aleyhtarların bazıları Başkumandan Vekili unvanının yeterli geleceğini iddia ediyorlardı⁸⁸. Bu konuda ciddi tartışmalar yaşandı. 4 Ağustos'taki gizli oturumda başkan, başkomutanlığın Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesine dair kanun teklifini oylamaya sundu. Oylamaya 183 kişi katıldı. 169 kabul oyuna karşılık 13 hayır oyu çıktı. Az da olsa hayır oylarının milli heyecanı azaltacağına dikkat çekildi. Bu uyarı karşılığını açık oturumda buldu. Uzun tartışmalardan sonra kabul edilen "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihi Hakkında Kanun" teklifi açık oturumda okundu. Edirne Milletvekili Şeref Bey, "*Vatanın kurtarılması ve milletin bağımsızlığını amaç edinen bu kanunun tartışılmaksızın kabulünü arkadaşlardan rica ederim*" teklifinde bulundu ve oylamaya geçildi. Oylamaya katılan 184 kişinin hepsi ittifak halinde kabul oyu verdi ve kanun 5 Ağustos'ta kabul edildi⁸⁹.

Başkumandan seçilmesinin ardından gelen kürsüye gelen Paşa, bir teşekkür konuşması yaptı. Tunalı Hilmi ise, "*Yaşasın Paşa, yaşasın millet!*" diyerek karardan duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Ardından ise Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olması için bir dua okundu⁹⁰.

Tevhid-i Efkâr, gelişmeyi Anadolu Ajansı'nın kendisine gönderdiği telgrafname ile vermiştir⁹¹. Gazeteye göre, "*Harbte bütün nüfûz ve hakimiyeti yalnız bir şahsa tevdi etmek elzemdir*"⁹². Yunanlılara kesin darbeyi indirmek adına, "*bir başkumandanlık ihdâsı vahdet-i harekât itibariyle pek muvafiktir*". Şimdiye kadar Yunanlılara karşı farklı farklı ordular dağınık bir biçimde harekete geçmiştir. Bu ordular her ne kadar Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı bulunsa bile kendi içinde müstakil hareket etmiştir.

⁸⁷ Tansel, *a.g.e.*, s. 105-107.

⁸⁸ Yüceer, *a.g.m.*, s. 116.

⁸⁹ Yüceer, *a.g.m.*, s. 127-128. Vesikalar için Bkz. Faik Reşit Unat, "Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa Tayini ve Kendilerine Müşirlik Rütbesiyle Gazilik Unvanının Verilmesi Hakkında Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, C. 2, S. 8, 1942, s. 81-100.

⁹⁰ Yüceer, *a.g.m.*, s. 128-129.

⁹¹ "Mustafa Kemal Paşa Başkumandan", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1921, s. 1.

⁹² "Başkumandanlık İhdâsındaki Ehemmiyet", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ağustos 1921, s. 2.

Bu durum kesin sonucun alınmasını zorlaştırmıştır. Bir başkumandan tayini ile dağınık hareket etme sorununa çözüm bulunacak ve daha kolay kontrol sağlanacaktır⁹³.

Gazeteye göre, başkumandan atanması kararının yanında, bu başkumandanın Mustafa Kemal Paşa olması da “*pek münâsibtir*”. Çünkü kendisi “*Anadolu’da, ordu, kuvve-i teşrî’iye ve hükümet-i mülkiye üzerinde büyük bir nüfûzu hâiz olduğu gibi Harb-i Umûmi esnasında harekât-ı mühimmeyi kemâl-i ehliyet ve liyâkatle hüsn-ü idare etmiş güzide bir kumandandır*”. Öyle ki kendisi Alman aleyhtarlığı ile bilinmesine rağmen, Liman von Sanders bile hatıratında onun meziyetlerinden bahsetmeye mecbur kalmıştır. O, “*bir kumandanda bulunması iktizâ eden hasâ’il ve mezâyâ-yı mümtâzeyi (üstün özelliklere ve meziyetler) hâiz olduğunu isbât eylemiştir*”. Çanakkale Savaşı’nın hemen ardından Enver Paşa’ya verdiği bir raporla da ileri görüşlülüğünü ispat etmiştir. Bu raporda, Türk ordusunun bütün cephelerde müdâfaada kalması, uzayacağı anlaşılan mücadelede kuvvetlerin katiyen israf edilmemesi uyarısını yapmıştır. Uyarısı dikkate alınmasa da, “*zaman Mustafa Kemal Paşa’nın ne kadar haklı olduğunu göstermiştir*”⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, gerçekten de *Tevhid-i Efkâr*’ın beklentileriyle tamamen örtüşen bir başkumandandır. Başkumandan seçilmesinin ardından, 6 Ağustos’ta vilayet, liva, kaza, nahiye, belediye reisliklerine, Müdâfaa-i Hukuk reisliklerine, askeri birliklerin kumandanlarına, Vakit, İleri, Akşam, *Tevhid-i Efkâr* gazetelerine, İzmit, Adapazarı, Akyazı, Sapanca, Kandıra, Hendek, Düzce Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri heyet-i merkeziyelerine bir beyanname iletmiştir. “*Ordu ve Millete Beyânnâme*” adıyla yayınladığı bu beyannamesinden, hedefini kesin bir biçimde belirlediği anlaşılmaktadır. Bu hedef “*behemehâl düşman ordusunu imhâ etmek ve bütün Yunanistan’ın kuvve-i müsellehasından mürekkebe olan bu orduyu anayurdumuzun hârim-i ismetinde boğarak nâil-i halâs ve istiklâl olmaktır*”. Bu hedefe erişmek adına “*muktezî herşey*” yapılacaktır⁹⁵.

1.1.2. Tekâlif-i Milliye Emirleri

Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandan olmasının ardından dikkate aldığı ilk husus, Türk ordusunun araç-gereç bakımından yeterli seviyede bulunmayışı oldu. Zira o dönemde ordunun yiyecek, giyecek, silah, cephane ve taşıma araçları bakımından ciddi

⁹³ “Mustafa Kemal Paşa Başkumandan”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1921, s. 1.

⁹⁴ “Mustafa Kemal Paşa Başkumandan”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1921, s. 1.

⁹⁵ “Başkumandanın Ordusu ve Millete Beyânnâmesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ağustos 1921, s. 1.

eksiklikleri vardı. Bu eksikliklerin halkın yardımıyla tedarik edilmesi formülünü düşünen Paşa, bu bağlamda dünyada ilk kez topyekûn savaşı başlattı⁹⁶.

Topyekûn savaş, Paşa'nın Nutuk'taki tanımlamasıyla, halkın da silahla vuruşan askerler gibi kendini vazifeli sayarak maddi manevi tüm varlığını mücadeleye vermesi demektir. Sadece düşman karşısında bulunan ordu değil, evindeki, tarlasındaki, köyündeki insanlar da varlığını bu savaşa adanmıştı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kanunu'nun kendisine verdiği yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos'ta Tekâlif-i Milliye (Ulusal Yükümlülükler, Vergiler) emirlerini yayınladı⁹⁷.

Tekâlif-i Milliye Emirleri'ne göre, her kazada bir Ulusal Vergiler (Tekâlif-i Milliye) Kurulu kurulacaktı. Her ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp verecekti. Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırılık bez, erkek elbisesi yapmaya elverişli her cins kumaş, çarık, potin, gibi bazı malzemelere ve yem torbası, yular gibi hayvan malzemesinin %40'ına bedeli sonra verilmek üzere el konulacaktı. Buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, yağ, tuz, çay gibi yiyecek-içecek malzemelerinin %40'ına bedeli sonra verilmek üzere el konulacaktı. Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla ayda bir defa, 100 km'lik bir uzaklığa ücretsiz taşıma yapılacaktı. Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulacaktı. Halkın elinde bulunan savaşta lüzumlu tüm silah ve cephaneye üç gün içinde teslim edilecekti. Benzin, kamyon lastiği, kablo, çıplak tel gibi malzemelerin %40'ına bedeli sonra verilmek üzere el konulacaktı. Demirci, marangoz gibi savaş malzemesi üretebilecek esnafın isimleri ve sayıları tesbit edilecekti. Halkın elindeki her çeşit araba ve hayvanın %20'si ordu taşımaları için alınacaktı⁹⁸.

Tevhid-i Efkâr, Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin ilanını haber yapmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen halkın ordusuna yardım etmesini bizzat halkın kendinden doğan, yani tabandan gelen bir hareket olarak değerlendirme eğilimidir. Bu sebepten de halkın orduya yardım sürecini “emirler” adı altında tepeden inme bir zorunluluk, bir dayatma olarak göstermekten özellikle kaçınmıştır. Nitekim gazetenin, Konya Valisi Galib Paşa'nın konuya dair şu fikirlerine sütunlarında yer vermesi, buna kanıt olarak gösterilebilir⁹⁹:

⁹⁶ Mehmet Kayıran, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *ATAM Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, s. 639-644.

⁹⁷ Kayıran, *a.g.e.*, s. 649.

⁹⁸ Kayıran, *a.g.e.*, s. 649-650. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Ankara 1998; Hikmet Özdemir, *Tekâlif-i Milliye*, İstanbul 2001.

⁹⁹ “Konya Valisi Galib Paşa'nın Beyanâtı”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Eylül 1921, s. 2.

(...) Tekâlif-i Milliye'nin Manası:

Tekâlif-i Milliye zaten milletin öteden beri müteferrik ve muhtelif suretlerde ibzal ve îsâr etmekte bulunduğu teberruât ve muâvenâtın başkumandanlıkca bir şekl-i intizâma sokulması düşüncesinden doğmuş bir tedbir-i musîbdir. Buna fevkalâdelik mâhiyeti verilemez. Nitekim Tekâlif-i Milliye muâmelâtı her tarafca hüsn-ü telâkki edilmiş ve filhakîka teberruât ve iânât müsâvâtan şamil olarak intizâm dâhiline girmiştir.

Tevhid-i Efkâr, sadece halkın orduya yardımlarının bir “emir” sonucu gerçekleştiği algısına karşıdır. Onun dışında bu yardımları sonuna kadar desteklemiştir. Nitekim gazete, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında yayınladığı “*Anadolu’ya Günde Bir Kuruş da mı Veremeyiz? İstanbul Anadolu’dan Canını Bile Esirgemez!*” başlıklı haberde İstanbul halkını orduya yardıma davet etmiştir. “*Anadolu’nun her evi milli orduya bir don, bir gömlek veriyor, İstanbul’un her hânesi de mecrûh gazilere ve Anadolu’nun muhtâc-ı muâvenet muhâcirleri için bu küçük zahmeti ihtiyâr edemez mi?*” diyerek İstanbul halkına Anadolu’yu örnek göstermiştir. “*İstanbul’da 10.000 muhâcir çocuğu aç, muzdarib, hasta ve muâvenetimizi bekliyor. Bu yavrucukları kışın sefâletten öldürecek miyiz?*” şeklinde duygusal ifadelerde bulunmuştur. Gazeteye göre, Anadolu’nun kaniyla ve canıyla yaptığı fedakârlıklar yanında, yapılacak bu yardım çok küçük kalmaktadır. Anadolu, gencecik evlatlarını cepheye, düşman mermilerinin önüne yollamıştır. Bununla da yetinmemiş, ihtiyarlarını, kadınlarını, çocuklarını cephe gerisinde yol yapmak, nakliyat gibi vazifelerde görevlendirmiştir. Bunun karşılığında İstanbul halkı Anadolu’dan ufak yardımlarını esirgememelidir. En azından her ev başına bir don, bir gömlek, ayda bir kuruş vermelidir¹⁰⁰.

Tevhid-i Efkâr’ın bu yardım çağrısı İstanbul halkı nezdinde çabuk karşılık bulmuştur. Gazete bu durumu “*Yardım davetimiz, her tarafta şâyân-ı şükran bir hüsn-ü kabûle mazhar oldu*” şeklinde ifade etmiştir. Yardım heyetinin işe başlamasını bile beklemeden gazete matbaasına pek çok müracaat olmuş, para ve çamaşır yardımı yapılmıştır. Çağrısına karşılık bulmasından dolayı memnun olan gazete, yardım edenlerin çoğunluğunun fakir veya orta sınıfa mensup kişiler olduğunu da bilhassa vurgulamıştır¹⁰¹.

Tekâlif-i Milliye Emirleri adıyla anılsın yahut anılmasın, tepeden inme olsun yahut halkın kendisinden doğsun, şu bir gerçektir ki, Milli Mücadele döneminde halkın

¹⁰⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 7 Eylül 1921.

¹⁰¹ “İstanbul Halkı Vazifesini İfâya Başladı”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Eylül 1921, s. 1.

manevi yardımlarının yanı sıra maddi yardımları da Türk ordusuna büyük faydalar sağlamıştır. Batı'nın maddi-manevi tam desteğiyle donanmış Yunan ordusunun Sakarya'da ve ardından da Büyük Taarruz'da yenilgiye uğratılmasında bu yardımlar yadsınamaz bir paya sahiptir¹⁰².

1.2. Sakarya Meydan Muharebesi

Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'nin ardından Türk-Yunan mücadelesini kesin sonuca ulaştıracak bir meydan muharebesi beklenilmektedir. Bu süreçte Türk birlikleri geri çekilmelerini tamamlamış, 25 Ağustos'ta Sakarya'nın doğusunda toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Başkumandan seçilip askeri yetkileri üstüne almıştır. Tekâlif-i Milliye ile ordusunun eksiklerini tamamlama çabasına girmişse de bunun için yeterli zaman bulamamıştır. Yunanlılar ise hedefledikleri saldırıda mutlak zaferi elde edebilmek adına ordularını asker ve silah bakımından güçlendirmişlerdir¹⁰³.

Beklenen girişim 23 Ağustos 1921'de gerçekleşmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır¹⁰⁴. *Tevhid-i Efkâr*, muharebenin başlangıcını, 25 Ağustos tarihli sayısında, son saatte aldığı ve doğruluğundan emin olduğunu ifade ettiği bir haber olarak vermiştir. Gazete, muharebenin iki gün önce, Yunan sağ cenahının Bozdağı eteklerinde Türk ordusuna çevirme hareketi yapmasıyla başladığını belirtmiştir. Bu sağ cenahın, Türk ordusunun şiddetli savunmasına maruz kaldığını söylemiş ve muharebenin iki gündür Türklerin lehine cereyan ettiğini ifade etmiştir. Muharebenin ilk günü Türk ordusunun akşama kadar Yunan taarruzunu ve hücumlarını def ettiğini belirten gazete, ikinci gün de bu “*galibâne mukâvemet*”in devam ettiğini belirtmiştir¹⁰⁵.

Gazete, 26 Ağustos tarihli sayısında, “*Rumca gazetelerin saçtıkları yalanlara rağmen*”, Türkler'in etkili savunmasının devam ettiğini haber vermiştir. “*Hazırlıksız bir sûrette taarruza başlamış olan*” Yunanlıların, 17 firkadan oluşan büyük bir kuvvet karşısında şaşakaldığını, “*büyük bir tereddüd ve endişeye*” düştüğünü iddia etmiştir. Yunan kuşatma kolunun Türk süvarilerinin hücumuna maruz kaldığını, ilerlemeye muvaffak olamayarak Haymana Ovası'nda fena bir vaziyette kaldıklarını belirtmiştir. Türk süvarilerinin bu hücumunu “*Varşova kapılarına, Avrupa'nın merkezine kadar*

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cemal Kutay, “Büyük Zaferin Yapısında Tekâlif-i Milliye,” *Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan*, 1972, s. 245-254.

¹⁰³ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi*, C. IV, İstanbul 2006, s. 188-191 ; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 2017, s. 100.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. II, *Batı Cephesi*, 5. Kısım, 1. Kitap, *Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât*, Ankara 1995.

¹⁰⁵ “Sakarya'da Meydan Muharebesi Başladı”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Ağustos 1921, s. 1.

*giden eski akıncılar ve sipahilerin şanlı akınlarını hatırlatan” bir harekât olarak nitelemiştir*¹⁰⁶.

Başyazar Ebuzziyâ da savaşın Türk tarafının lehinde seyrettiğini fikrindedir. Bu yeni muharebeyi Eskişehir-Kütahya Savaşları ile kıyaslamış ve neticenin bu sefer farklı olacağını iddia etmiştir. Yazara göre, Yunanlılar Eskişehir-Kütahya üzerine yürürken, sayıca üstün olmalarından istifade etmiş ve kolay bir iki muvaffakiyet kazanmıştır. Bunların sevinciyle de sarhoş olmuştur. Lakin Yunan ordusunun bu defa giriştiği iş “*pek çetin*”dir. Yunanlılar, Anadolu kuvvetlerini mağlup ederek Türk’ün kutsal ocağına tecavüz edemeyeceklerini bu yenilgi ile idrak edeceklerdir¹⁰⁷.

Savaşta Türk ordusunun başkumandanı Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusununki ise General Papulas’tır¹⁰⁸. Anadolu’dan gelen resmi tebliğlere dayanarak umudunu koruyan *Tevhid-i Efkâr*, zafer beklentisi içinde olmasını Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı isabetli kararlara da bağlamaktadır. Gazeteye göre, bir savaşta, başkumandanların muharebe başlamadan evvel ordularına aldıkları vaziyetin, zaferin kazanılmasında büyük önemi vardır. Mustafa Kemal Paşa ordusuna, savaşın kendi coğrafyasında gerçekleşmesinin verdiği avantajı kullanarak, merkezî ve “*mükemmel bir vaziyet*” aldırılmıştır. Bu vaziyette Türk ordusu dört gruba ayrılmıştır: Sağ cenah, merkez, sol cenah ve ordu ihtiyât-ı umûmisi. Bu dört grup, aldıkları merkezi vaziyet sayesinde, birbirlerine doğrudan doğruya yardım edebileceklerdir. Örneğin Türk merkez ordusu, sağ ve sol cenaha gerek takviye birlikleri göndermek gerekse onların karşısındaki düşmana taarruz eylemek suretiyle kolaylıkla yardım edebilecektir. Halbuki Yunan ordusunun grupları, aldıkları dağınık konum itibarıyla bu avantaja sahip değildir, birbirlerine yardım etmeleri uzun sürecektir¹⁰⁹.

Gazeteye göre, savaş öncesi orduya aldıkları vaziyetin önemini yanında, Mustafa Kemal Paşa’nın bu savaşta orduyu bizzat kumanda etmesi bile kendi başına bir ümit sebebidir. Nitekim gazete, Mustafa Kemal Paşa’nın, pek yakın bir mazide, Çanakkale Savaşı’nda, biri Arıburnu’nda, biri Anafartalar’da olmak üzere iki defa İstanbul’u kurtardığını hatırlatmıştır. Onu “*güzide bir kumandanın bütün havâss-ı fitriye ve kesbîyesini (doğuştan gelen ve sonradan kazanılmış tüm özelliklerini) şahsında cem’ etmiş olan millî kahramanımız*” şeklinde nitelemiştir. Onun güçlü, cesur, azimli ve

¹⁰⁶ “Sakarya Etrafında Vaziyet-i Harbiye”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Ağustos 1921, s. 1.

¹⁰⁷ Ebuzziyâ-zâde, “Yunan Taarruzunun Akâmeti Arefesinde”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Ağustos 1921, s.1.

¹⁰⁸ “Papulas Sakarya Muhârebesini Nasıl Anlatıyor?”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Eylül 1921, s. 2.

¹⁰⁹ “Ordumuz Merkezi ve Mükemmel Bir Vaziyettedir”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ağustos 1921, s. 1.

fedakâr bir kumandan olduğunu söylemiştir. Bu şahsi meziyetlere sahip birisinin elbette Sakarya’da da muzaffer olacağını iddia etmiştir. Gazete, bu meziyetlerinin yanında, onu daha da özel kılan ve zaferini daha da kesin kılan bir şey daha olduğunu vurgulamıştır. Bu, onun artık bir kişi olmaktan çıkması ve Anadolu’yu, Türklüğü, Müslümanlığı, istiklal fikrini temsil eden bir simge haline gelmesidir¹¹⁰.

Tevhid-i Efkâr, 24-25 Ağustos tarihli Anadolu resmi tebliğleri ve 23 Ağustos tarihli Yunan resmi tebliğine dayanarak, Sakarya doğusunda temasın ve çarpışmanın başladığını haber vermiştir¹¹¹. Anadolu Ajansı da 26 Ağustos tarihiyle İstanbul gazetelerine gönderdiği telgrafnamede, bu çarpışmanın Türklerin lehinde gelişme gösterdiğini müjdelemiştir. Yunanlıların Türk sol cenahına yönelik uzun taarruzlarının tamamen def edildiğini söylemiştir. Düşmanın sol cenaha üç fırka ile hücum ettiği halde bir netice alamadığını ve yarma teşebbüslerinin sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Ajans, ayrıca Türklerin de karşı taarruzda bulduklarını ve bunu başarıyla yürüttüklerini, azimle harp eden askerlerin yaralansalar dahi yaralarını sarıp harbe tekrar katıldıklarını bildirmiştir¹¹².

Gazeteye göre, her muharebe gibi Sakarya Muharebesi de üç safha geçirecektir. Bunlardan ilki sevk-ül ceş devresi, yani orduların birbirine yaklaştığı ve temas ettiği devredir. İkincisi, ta’biye devresi, yani birbiriyle karşılaşan orduların bilfiil muharebe etmesi dönemidir. Üçüncüsü ise takip devresi, yani galip gelen tarafın mağlup tarafı takip etmesi dönemidir. Sakarya Muharebesi’nin sevk-ül ceş devresi, Türklerin muvaffakiyetiyle, erkenden kapanmıştır. Çünkü Yunan ordusunun yapmak istediği ihata manevrası sonuçsuz kalmıştır. Türkleri sol cenahından çevirmek isteyen düşman, karşısında korunaklı siperler içinde mevzi almış bir ordu bulmuş ve durmaya mecbur olmuştur. General Papulas, sevk-ül ceş ihatasında başarısız olunca, bu devrede yapamadığını ta’biye devresinde yapmak, “*bacağı ile kazanamadığını topu ile kazanmak*” yoluna gitmiştir. Bütün kuvvetleriyle taarruz ve hücumla başlamıştır. Bu suretle ikinci devre olan tab’iye devresi, yani asıl savaş ve çarpışma devresi başlamış, karşı karşıya gelen iki ordu fiilen muharebeye tutuşmuşlardır¹¹³.

¹¹⁰ “Mustafa Kemal Paşa Mutlaka Muzaffer Olacaktır”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ağustos 1921, s. 1.

¹¹¹ “Sakarya’daki Harekât Mühim Bir Devreye Girdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Ağustos 1921, s. 1.

¹¹² “Sakarya Meydan Muhârebesi’nin Lehimize Döndüğüne Dair İlk Resmî Haberler”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Ağustos 1921, s. 1.

¹¹³ “Ordumuz Çelik Bir Kal’a Gibi Düşman Taarruzâtını Def Ediyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1921, s. 1.

Savaşın ikinci devresi olan ta'biye devresine girildiğini düşünen gazeteye göre, bu devrede de Türk tarafı başarı elde edecektir. Orduların vaziyeti pek çok açıdan kıyaslandığında, bu durum somut bir şekilde göze çarpmaktadır. Gazetenin, bu iddiasına delil olarak sunduğu 6 husus vardır. 1- Düşman ordusuna nazaran Türk ordusu çok daha merkezi bir vaziyettedir. Yunanlılar üç farklı koldan savaşmaktadır. Sıkışan cepheye yetişebilmek açısından durum Türklerin lehinedir. 2- Türk ordusu merkez noktasına Yunan ordusundan daha yakındır. Bu sebeple, takviye birlikleri almak, cephe ve iaşe gibi hususlarda daha iyi bir vaziyettedir. Yunan nakliye kollarındaki kamyonların Anadolu'nun bu yolsuz arazisinde büyük bir iş göremeyecekleri şüphesizdir. 3- Türk ordusunun gerileri ve yanları süvarileri tarafından emniyet altına alınmıştır. Halbuki düşman gerileri daimi akınlara maruzdur, korunaksız kalmıştır. 4- Türk takviye birlikleri, muharebe Anadolu'nun ortasında cereyan eylediği için süratle ve tam vaktinde yetişebilir. Yunanlıların takviye birlikleri ise, çok uzaklardan geleceği için yetişemez. 5- Türk ordusu önceden hazırlanmış siperlerde savaşmaktadır. Yunan ordusu ise açıktan hücum etmekte olduğu için daha fazla kayıp vermektedir. Yedekleri eridikten sonra karşı taarruzlara dayanabilmeleri ihtimali çok azdır. Ayrıca, en mühim ve şiddetli muharebelerin cereyan ettiği sahada, yani Yıldız-Etrekköy-Ilıca Çayı-Katrancı Deresi sahasında bütün hakim mevkiiler Türk ordusunun elinde bulunmaktadır. 6- Düşmanın tek üstünlüğü topçusundadır. Esasen düşman da toplarının çokluğuna güvenmektedir. Fakat topçunun adeden kuvvetli olması yeterli değildir. Ona bol cepheye yetiştirmek de lazımdır. Halbuki Eskişehir'den 120, Seyidgazi'den 180 kilometre mesafede bulunan düşman ordusunun yüz bin kişiden oluştuğu kabul edilirse, muhtaç olduğu malzemenin beş günlük mesafeden nakli için 45.000 hayvan ve 30.000 insan gerekir. Tüm bu sebeplerden dolayı Türk ordusu avantajlıdır ve zafere erişecektir¹¹⁴.

İkinci devre olarak adlandırdıkları bu dönemde gazete, çok daha ateşli, ümit dolu haberler yapmaya başlamıştır. Sakarya'da muharebenin bütün şiddetiyle, kanlı bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir. Vaziyeti "*Türk, istiklâlini, hayatını, nâmûsunu, dinini kurtarmak için asırlardan beri düşman ayağı basmamış olan kalpgâhında, Sakarya'yı kana boyuyor*" şeklinde betimlemiştir. Harp araçları bakımından düşmanın üstün olduğunu, Türk'ün süngüsünden bile mahrum olarak savaştığını ifade etmiştir. Sadece imanı, yumruğu, istiklal azmi ile savaşan Türk'ün, öler ve öldürerek Yunan'a

¹¹⁴ "Ordumuz Çelik Bir Kal'a Gibi Düşman Taarruzâtını Def Ediyor", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1921, s. 1.

karşı koyduğunu, bunun “*tarih-i âlemde belki hiç emsâli görülmemiş bir hârika, bir mucize*” olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir mucizeyi yaratan bir milletin imha edilmesinin imkansız olduğunu iddia etmiştir. Yunanlıları “*dünkü Yunan*” diye nitelemiştir. “*Zafer, ancak ona lâyük olanlara, ondan bir dakika ümidini kesmeyenlere, mücâdeleden yılmayanlara nasîb ve müyesser olur*” diyerek savaşı Türk ordusunun kazanacağına dair inancını ortaya koymuştur¹¹⁵.

Tevhid-i Efkâr, 3 Eylül tarihli sayısında İsmet Paşa'nın savaşın gidişatına dair yorumuna yer vererek çarpışma devresinde de Türk ordusunun kazanacağına dair tezini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Bu sebeple Paşa'nın Associated Press gazetesinin Ankara özel muhabirine verdiği beyanatı haber yapmıştır. “*Kahraman İsmet Paşa Diyor ki: Konstantin Mutlaka Muhârebeyi Kaybedecek*” başlıklı haberde, İsmet Paşa, Türklerin muharebeyi kazanana dek çarpışacaklarının altını çizmiştir. Harbin on sene de sürse Türkler için bir şey farketmeyeceğini vurgulamıştır. Kendilerinin zaten bu ihtimale göre hazırlandığını, Konstantin'in bu muharebeyi mutlaka kaybedeceğini söylemiştir. Bu savaşı kazanmaya “*mecbûr*” olduklarını çünkü tüm kaynaklarını, emeklerini bu uğurda harcadıklarını belirtmiştir¹¹⁶.

Gazete, İsmet Paşa'nın ardından Refet Paşa'yı da fikirlerine dayanak noktası olarak sunmuştur. Gazetenin Anadolu Ajansı'ndan aldığı 6 Eylül tarihli habere göre Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, cepheyi gezdikten sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesine bir beyanat vermiştir. Paşa beyanatında, Sakarya'daki çarpışmada düşmanın tahmin edilemeyecek derecede zarar ve ziyana uğradığını belirtmiştir. Ardından ise, *Tevhid-i Efkâr*'ın en çok ilgisini çekecek cümlesini kurmuştur: “*Ben cebhede, kumanda heyet-i âliyesiyle görüştüğümde sonra düşmanın bu taarruzlarından başka, taarruz kudret ve kâbiliyetinin de tamamen kırıldığına kâni oldum.*” *Tevhid-i Efkâr*, bu cümle başta olmak üzere Refet Paşa'nın beyanatına tamamen hemfikir olmuştur. “*Refet Paşa'nın düşman taarruzunun kırıldığına mütedâir bulunan beyânâtı o kadar vâzıhdır ki vaziyet-i harbiye hakkında bu kadar kat'î ve emniyet-bahş sözlere başka bir şey ilâvesine lüzûm görmüyoruz*” yorumunu yapmıştır¹¹⁷.

6 Eylül tarihli Anadolu resmi tebliği, hem gazeteyi, hem de İsmet Paşa ile Refet Paşa'yı haklı çıkaracak ilk somut göstergelerden olmuştur. Bu tebliğinde Ankara,

¹¹⁵ “Düşman-ı Din ü Milleti Mutlaka Kahredeceğiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Eylül 1921, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 4.**

¹¹⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Eylül 1921.

¹¹⁷ “Hem Taarruzlarını Hem Taarruz Kâbiliyetlerini Kırдық”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Eylül 1921, s. 1.

cephede ilk düşman ricatinin belirlediğini haber vermiştir¹¹⁸. Bu gelişmeyi, düşmanın iki alayının perişan bir halde ricate mecbur kaldığını haber veren 8 Eylül tarihli Anadolu Ajansı tebliği de desteklemiştir. Bunun üzerine *Tevhid-i Efkâr* “Artık tahakkuk etti. *Nebet-i taarruz bize gelmiş.*” yorumunu yapmıştır¹¹⁹.

Cephede beklenen ricat başlamıştır ancak bu ricatin kısmi bir şekilde mi kalacağı yoksa genele mi yayılacağı asıl merak edilen noktadır. *Tevhid-i Efkâr*, Anadolu’dan, Yunan ricatinin yayıldığını müjdeleyecek bir haber beklemektedir. Nitekim gazetenin beklediği haber 11 Eylül tarihli Anadolu resmi tebliği ile gelmiştir. Tebliğe göre, birkaç gündün beri merkez mıntikasında başlayan ve 10 Eylül’de tüm cepheye yayılan Türk karşı taarruzu neticesinde, düşman bilhassa Türk sol cenahı karşındaki bütün mevziyi terk etmiştir. *Tevhid-i Efkâr* bu tebliği “*Bu ric’ate bugün artık korkmadan umûmi diyebiliriz*” şeklinde yorumlamıştır. Türk sol cenahı karşısında Yunan sağ cenahının yer aldığını hatırlatmıştır. General Papulas’ın bu cenahta ricate başlamasının, bütün ordusunu geri çekmeye karar vermesinin isbatı olduğunu iddia etmiştir¹²⁰.

Yunan ordusunun aleyhindeki bu gelişmelerin ardından, beklenildiği üzere, savaş 13 Eylül’de Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Nitekim Anadolu’dan gelen ve *Tevhid-i Efkâr*’da yayınlanan “*13 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmî*” de kesin neticeyi duyurmuştur¹²¹. *Tevhid-i Efkâr*, zafer haberini çok büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Zaferi “*Türk Süngüsü Şanlı Bir Zafer Kazandı, Düşmanı Mağlûb ve Münhezim Ederek Kâmilin Sakarya Nehrinin Garbına Attı, Ta’kib Kollarımız Sivrihisar’a Kadar Vâsıl Olarak Düşmanın Gerisine Düştüler, Yunanlılar Bozgun Halinde Kaçıyorlar*” manşetiyle vermiştir. Manşetin ve resmi tebliğin altına iliştiirdiği, “*Kahraman Mücâhidlere Bin Şükrân ve Minnet!*” alt başlıklı yazıda duygularını oldukça duygusal bir dille ifade etmiştir. “*Anadolu’da Sakarya’da Türk kahramanları vaziyet-i harbiyeyi o kakhâr süngülerinin keskin ucuyla yazarlarken burada muharrir-i askerîlere düşen vazife bu kahraman süngüleri saplayan kahraman askerleri hürmet ve tebcil (yüceltme) ile takdir etmekten, bu kanlı muhârebeyi tarih-i harbimize şanlı bir zafer olarak kaydeden şehid ve gâzilerimize arz-ı şükrân ve minnet eylemekten başka ne olabilir?*” ifadesiyle zaferden dolayı duyduğu gururu, sevinci ve bu zaferi elde eden Türk

¹¹⁸ “Yunanlılar Ric’ate, Ordumuz da Mukâbil Taarruza Başlıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Eylül 1921, s. 1.

¹¹⁹ “Sakarya’da Mukâbil Taarruzumuz Başladı: Düşman Kakhâr Süngülerimizin Önünde Kaçıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Eylül 1921, s. 1.

¹²⁰ “Düşman Bütün Cebhede ve Bilhassa Sol Cenâhımız Karşısında Ric’ate Başladı”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Eylül 1921, s. 1.

¹²¹ *Tevhid-i Efkâr*, 15 Eylül 1921.

ordusuna duyduğu minneti yansıtmıştır. Türk ordusunun bu zaferi “*Sakarya nehrinin sularından çok kan dökerek*” kazandığını söylemiştir. Onların “*Yunan sürülerini*” bir gün mutlaka mağlup edeceğini bildiklerini, bu yüzden değil Sakarya’da, Eskişehir-Kütahya muharebesinden sonra bile ümitlerini yitirmediklerini söylemiştir. Çünkü gazeteye göre, “*Allah’ın ta ezelden din-i İslam’ın en kuvvetli hâris ve istinâdgâhı olmak üzere yarattığı Türk*”ün, “*türedi Yunan*”a mağlup olmasına imkan dahi yoktur¹²².

Zaferden birkaç gün sonra, 17 Eylül’de, Mustafa Kemal Paşa, TBMM Reisi Başkumandanı sıfatıyla bir beyanname yayınlamıştır. Paşa, bu beyannamede “*Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara’ya girmek ve istiklâl-i memleketin fedâkâr muhâfızı olan ordumuzu imhâ etmek isteyen Yunan ordusu, yirmi bir gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra avn-i Hakla mağlûb edilmiştir*” diyerek Sakarya Zaferi’ni ilan etmiştir¹²³. Başyazar Ebuzziyâ, Paşa’nın bu beyannamesini “*Sakarya muzafferiyet-i muazzamasını tetvic eden (taçlandıran) bir vesîka-i garrâ-yı tarihîye (parlak tarihi bir vesika)*” olarak nitelemiştir¹²⁴.

Gazete, Eskişehir’de Associated Press muhabiri tarafından çekilen ve eline 1 ay önce geçen Kostî ve Papulas’ın fotoğrafını yayınlamıştır. Fotoğrafta Yunan kumandanları Kostî ve Papulas gülümsemektedir. Gazete 1 aydır bu fotoğrafı sakladığını ifade etmiştir. Bunun sebebinin kesin gözüyle baktığı Türk zaferi gerçekleşince bunu yayınlamak olduğunu, nihayet o günün geldiğini söylemiştir. Fotoğraf çekildiği sırada zafer kazanacaklarının zannıyla gülümseyen bu iki kumandanın ummadıkları bir sonuçla karşılaştığını belirtmiştir. Sakarya’da Türk’ün süngüsünün Yunanın hakkından geldiğini söylemiştir. Kostî ve Papulas’ın zafer hayalleri gibi tebessümlerinin de Sakarya’da suya düştüğünü belirten gazete, “*Acaba hala sırtıyorlar mı?*” sorusunu yönelterek hissettiği zafer gururunu dışa vurmuştur¹²⁵.

Tevhid-i Efkâr, bir yandan zafer manşetleri atarken bir yandan da savaşın çarpışma devresinin bitip takip devresinin başladığını müjdelemiştir. Manşeti takiben “*Muhârebâtın iki safhasını kazandık*” ve “*Ta’kib muhârebâtı başladı*” alt başlıklı yazılar yayınlamıştır. Bu yazılarda, orduların bilfiil muharebe ettiği devre olarak tanımladığı ta’biye devresinin 12 Eylül’de sona erdiğini, 13 Eylül’den itibaren artık

¹²² *Tevhid-i Efkâr*, 15 Eylül 1921.

¹²³ “Mustafa Kemal Paşa’nın Beyännâmesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Eylül 1921, s. 1. Ayrıca Bkz. “Sakarya Zaferi Nedeniyle Başkomutanlığın Ulusa Bildirisi”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 31, S. 80, 1981, s. 48-52.

¹²⁴ Ebuzziyâ-zâde, “Beyännâme”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Eylül 1921, s. 1.

¹²⁵ “Acaba Hâlâ Yüzleri Gülüyor mu?”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Eylül 1921, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 5**.

üçüncü devre olan takip devresinin başladığını belirtmiştir. “*Takib kollarımız düşmanın gerilerinde*” alt başlıklı yazıda ise Türk takip kollarının aldığı vaziyet itibariyle Yunan ordusunun sıkışıp kalacağını belirtmiştir. “*İki ateş arasında ne yapacaklarını ise biz değil Papulas ile Kosti düşünsünler*” yorumunu yapmıştır¹²⁶.

Gazetenin üçüncü ve son evre olarak tanımladığı takip devresinde de beklenen haberlerin gelmesiyle gazete, haklı çıkmanın gururuna erişmiştir. Çünkü Anadolu Ajansı’nın 17 Eylül tarihiyle yayınladığı Başkumandanlık telgrafname sureti gazetenin sütunlarında yerini almıştır. Telgrafnamede, Yunan kumandanlarının ve zabitlerinin eşyalarını bırakıp gittiği ve bu eşyalara Yunan ordusu başkumandanı Papulas’ın bıraktığı beş adet nişanın da dahil olduğunu yazmaktadır. Gazete bu haberi “*Ne Kaçış, Ne Kaçış!*” başlığı ile kinayeli bir şekilde vermiştir¹²⁷.

Mustafa Kemal Paşa’nın “*Hatt-ı müdâfaa yoktur, sath-ı müdâfaa vardır. O satih bütün vatandır. Vatnain her karış toprağı vatandaş kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.*” kazandığı bu zafer, Milli Mücadele’nin dönüm noktalarından biridir. Daha sonra kendisinin de “*Sakarya Melhame-i Kübrası (Kan gölü, kan deryası)*” diye niteleyeceği bu savaş, Toynbee’nin deyişiyle Türk-Yunan Savaşı’ndaki durumu tersine çevirmiştir. Bu bağlamda da Türkiye için hem içte hem dışta oldukça mühim neticeler doğurmuştur¹²⁸.

1.2.1. Mustafa Kemal Paşa’ya Gazi Unvanı ve Mareşal Rütbesi Verilmesi

Sakarya Meydan Muharebesi’nin ardından, mecliste pek çok kişi Mustafa Kemal Paşa’nın gazi unvanı ile mareşal rütbesini hak ettiğini düşünmektedir. TBMM’ye bu talepte bulunan iki önerge verilmiştir. Önergelerden biri Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’ya aittir. 14/15 Eylül gecesini Batı Cephesi Karargâhı’ndan gönderilmiş olan bu önergede “*Bizzat muharebe meydanındaki tedâbir ile muzafferiyetin âmil ve müessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine müşîrlik rütbesi ve gâzilik unvânı tevcihini teklif ve istirham ederiz*” ifadesi yer almaktadır. Diğer önerge ise Saruhan Milletvekili Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşı tarafından verilmiştir. Bu talepler neticesinde, hiç tartışılmadan kabul edilen 159 sayılı kanun ile 19 Eylül 1921 tarihinde,

¹²⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 15 Eylül 1921.

¹²⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 21 Eylül 1921.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sadri Karakoyunlu, “Sakarya Meydan Muharebesi’nin Yankıları”, *ATAM Dergisi*, C. XI, S. 31, 1995, s. 89-105; Serpil Sürmeli, “İç ve Dış Kamuoyunda Sakarya Zaferi”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, 2012, s. 211-226.

TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi unvanı ve Mareşal Rütbesi verilmiştir¹²⁹.

Tevhid-i Efkâr da Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde gösterdiği eşsiz başarılarından dolayı, bu unvan ve rütbeyi en fazla hak eden kişi olduğu fikrindedir. Onun yaptıklarını “*Epey uzak zamanlardan beri tarihimizde hiç kimse, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da vücûda getirdiği hârikaya benzer bir eser meydana koyamamıştır*” şeklinde değerlendirmiştir. Gazeteye göre Paşa, “*Türk'ün ulüvv-ü azmi, hârikalar ibda' eden (yaratan) ulüvv-ü himmeti ve ebedî kâbiliyet-i hayâtîyesi, kuvvetli ve metin şahsiyetinde tecessüm eden bir timsâl*”dır. Herkesin ümidini kestiği bir dönemde ümitsizliğe kapılmamış, tam tersine daha ümitvar, daha cesur, daha azimkâr, daha mücadeleci olarak savaş meydanına atılmıştır. Çünkü o, “*milleti, milletin nasıl ölmez, öldürülemez bir kâbiliyet-i hayâtîyesi olduğunu herkesten iyi gören milletin ruhuna herkesten daha fazla nüfûz eden, asırlardan beri kaderin bizden kışkandıği dehâ*”dır. Türk'ün er ya da geç zafere erişeceğini görmüştür. Bununla beraber, ona zaferin yolunu göstermek gerektiğini de görmüştür. Kılıcının ucuyla millete zafer yolunu göstermiş, rehber olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'yı bu şekilde öven gazete, onun kimsenin kolaylıkla elde edemeyeceği bir zafer kazandığının önemle altını çizmiştir. Onu aldığı bu unvan ve rütbeden dolayı tebrik etmeyi bir “*vazife-i milliye*” saydığını söylemiştir¹³⁰.

1.2.2 Kars Antlaşması

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusların zaferiyle neticelenmişti. Savaşın ardından imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile Osmanlı toprağı olan Kars, Ardahan, Batum (Elviye-i Selâse) Rusya'ya bırakılmıştı. Osmanlı'nın tam 40 yıl boyunca Ruslarda kalan bu topraklara tekrar kavuşması ancak 1918 yılında mümkün olmuştu. Zira I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleri tarafında olan Çarlık Rusyası'nda 1917 Ekim'inde Bolşevik Devrimi gerçekleşmişti. Yeni komünist hükümet İtilaf devletlerinin gizli antlaşmalarını tüm dünyaya açıklamıştı. Ayrıca Rusya 3 Mart

¹²⁹ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Büyük Taarruzdan İzmir'e)*, Ankara 1997, s. 55-56. Vesikalar için Bkz. Faik Reşit Unat, “Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa Tayini ve Kendilerine Müşirlik Rütbesiyle Gazilik Unvanının Verilmesi Hakkında Bazı Vesikalar”, *Tarih Vesikaları*, C. 2, S. 8, 1942, s. 81-100.

¹³⁰ “Milli Kahramanımıza Milletin Tevcih Ettiği Pâyeler”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Eylül 1921, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 6**.

1918'de imzaladığı Brest Litovsk Antlaşması de hem savaştan çekilmiş hem de Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı'ya iade etmişti¹³¹.

Savaşın ardından yenilen İttifak devletleri safında olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Kars, Ardahan, Batum tekrar Osmanlı'nın elinden çıktı ve Ermeni faaliyetlerinin alanı haline geldi. Gittikçe artan Ermeni baskı ve zulümleri karşısında, askeri harekât girişiminden başka çaresi kalmayan TBMM hükümeti, 20 Eylül 1920'de bu harekâtı başlatmaya karar verdi. Türk kuvvetleri 30 Ekim'de Kars'ı geri aldı, 6 Kasım'da Gümrü önlerine ulaştı. Bunun üzerine Ermeniler ateşkes talebinde bulundular. 3 Aralık 1920'de Ermenistan ile TBMM Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalandı. Ankara hükümetinin ilk antlaşması olan Gümrü, tarihi bakımdan oldukça mühimdi. Bu antlaşma ile Kars ve çevresi Türklerin oldu. Milli Mücadele'nin Doğu Cephesi kapandı. Ermenistan, TBMM'yi ve Mîsâk-ı Millî'yi resmen tanımış oldu¹³².

19 Şubat 1921'de Kızıl Gürcü-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine Batum'un akıbeti hakkında endişeye düşen TBMM hükümeti, Ardahan ve Artvin'i işgale hazırlanmaya başladı. Bu süreçte bölgedeki tarihi ve etnik haklarını belirten bir notayı 20-21 Şubat 1921'de Gürcü hükümetine verdi. Bu notaya cevap verilmemesi üzerine 22/23 Şubat 1921'de ikinci bir nota verildi. Ertesi gün elçi Miravyan, Gürcü hükümetinin notayı kabul ettiğini bildirdi. 23 Şubat'tan itibaren Ardahan ve Artvin resmen Türkiye topraklarına katılmış oldu. Bunu 9 Mart'ta Ahıska, 11 Mart'ta Batum, 14 Mart'ta da Ahılkelek'in alınması takip etti¹³³.

I.İnönü Savaşı'nın ardından 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile TBMM hükümeti arasında Moskova Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Kars ve Ardahan Türkiye'ye, Batum Gürcistan'a bırakılmıştı. Ruslar TBMM'yi ve Mîsâk-ı Millî'yi resmen tanımıştı. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki tüm antlaşmalar geçersiz sayılmış, ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştı. Kapitülasyonların tamamen kaldırıldığı onaylanmıştı. Ayrıca, Nahçıvan'ın Azerbaycan himayesinde muhtariyet sahibi olması kararlaştırılmıştı.

¹³¹ Günay Çağlar, "Türkiye-Sovyet Rusya Arasında Türkiye'nin Bugünkü Kuzey-Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17 (Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Özel Sayısı), 2001, s. 275-278.

¹³² Çağlar, *a.g.m.*, s. 293.

¹³³ Çağlar, *a.g.m.*, s. 280.

Sakarya Savaşı'nda elde edilen büyük zaferin ardından, dış politikada Türkiye lehine rüzgarlar esmişti. Bu doğrultuda Kafkas Cumhuriyetleri ile bir konferans yapılması gündeme gelmişti. Bu konferansın amacı, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile kararlaştırılan hususların, Kafkas Cumhuriyetleri ile de görüşülmesi ve hukuken teyid edilmesiydi¹³⁴. Bu konferans ile Batum'un yeni durumu, Nahçıvan'ın muhtariyeti Kafkas Devletlerince onaylanacak ve Türkiye'nin Doğu sınırı kesinleşecekti. Ayrıca onlar da Mîsâk-ı Millî'yi ve TBMM'yi resmen tanımış olacaktı. Üstelik büyük bir problem olarak görülen kapitülasyon meselesi de kesinlik kazanacaktı¹³⁵.

Konferansa Türkiye, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan katılacaktı. Konferansa katılacak devletlerin temsil heyetleri 26 Eylül günü öğleden önce saat 11:30'da özel bir trenle Tiflis'ten Kars'a ulaşmışlardı. *Tevhid'in Efkâr*'ın belirttiği üzere “Sovyetlerle Türkiye arasında mevcûd dostluğa ve samimiyete lâyük merâsim ile” karşılanmışlardı. Tren istasyonu Türk ve Sovyet bayraklarıyla donatılmıştı. İstasyondan heyetlerin ikametleri için ayrılan binalara kadar giden güzergahta iki taraflı dizilmiş olan askeri birlikler, mülkiye memurları ve ahali, misafirleri “*harâretle*” selamlamışlardı. Heyetlerin bir müddet istirahat etmelerinin ardından, yine aynı gün akşam saat 19:30'da Kars Konferansı özel bir törenle açılmıştı. Konferansın açılışı münasebetiyle çeşitli konuşmalar yapılmıştı¹³⁶.

Türk temsil heyetinin reisi olan Kazım (Karabekir) Paşa, açılış konuşmasında Sovyet Rusya ile Türkiye arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nın cebir ve tahakküme değil, hakka ve adalete dayandığını belirtmişti. Bu antlaşmanın Türk ve Rus'un namusu üzerine verdiği bir yemin olduğunun altını çizmişti. Bu antlaşma şu an Kars'ta görüşülürken, emelinin bütün insanlığın baskıcı yönetimlerden kurtulup ortak bir saadete kavuşması olduğunu ifade etmişti. Ardından milleti ve hükümeti namına misafirleri selamlamıştı¹³⁷.

Rus temsil heyetinin reisi olan, *Tevhid-i Efkâr*'ın deyimiyle “*Yoldaş Kurnasof*” ise, Moskova Antlaşması'ndan ötürü, Kazım (Karabekir) Paşa'yı, TBMM'yi ve Türk temsilci heyetini, hükümeti namına tebrik etmişti. Rus ve Türk milletlerinin bu dostluğu

¹³⁴ “Türkiye-Rusya Muâhedenâmesinin Teatîsi”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1921, s. 2.

¹³⁵ “Türkiye-Rusya Muâhedenâmesinin Teatîsi”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1921, s. 2.

¹³⁶ “Kars Konferansı Küşâd Edildi”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹³⁷ “Kars Konferansı Küşâd Edildi”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

uzun yıllar devam ettireceğine dair ümitli olduğunu belirten Kurnasof, “*Yaşasın Sovyet Rusyasıyla Türkiye sıkı ve metîn ittifakı!*” demişti¹³⁸.

Kars Antlaşması, yaklaşık iki hafta süren müzakerelerin ardından, 13 Ekim 1921’de, öğleden sonra saat ikide imza edilmişti¹³⁹. Antlaşma, Moskova Antlaşması’nın bir tekrarı niteliğinde olup Türkiye’nin Doğu sınırlarına kesinlik kazandırmıştı. Kars ve Ardahan’ın Türkiye’ye, Batum’un ise Gürcistan’a bırakıldığı kesinleşmişti. Bununla beraber Batum serbest bir liman olarak kullanılabilirdi. Nahçıvan, Azerbaycan himayesinde muhtariyet sahibi olmuştu. Kafkas Cumhuriyetleri TBMM’yi ve Mîsâk-ı Millî’yi resmen tanımışlardı. Çarlık Rusyası zamanında imzalanan tüm antlaşmalar geçersiz sayılmıştı. Ayrıca Türkiye’de kapitülasyonların tamamen kaldırıldığı onaylanmıştı¹⁴⁰.

Tevhid-i Efkâr, antlaşmayı, “*Şark hudûdlarımızın rehâkârı*” diye nitelediği Kazım Paşa’nın önemli bir başarısı olarak görmüştür¹⁴¹. Antlaşmaya bilhassa Şark sınırlarına getirdiği kesinlik dolayısıyla önem vermiştir. Çünkü gazeteye göre, Türkiye bu antlaşma ile Şarkta asıl sınırlarını elde etmiştir. Mübarek topraklarının, sevgili din kardeşlerinin büyük bir kısmını kurtarmaya muvaffak olmuştur¹⁴². Bu antlaşma “*Anadolu’nun sâhib’üs-seyf ve siyaset olduğunu isbât eden bir muvaffakiyet*”dir. Türkiye Batum’u Gürcistan’a terk etmek zorunda kalmıştır ancak bu liman Türkiye için serbest bir liman haline gelmiştir ve muhtariyet kazanmıştır. Ayrıca Nahçıvan da Azerbaycan himayesinde muhtariyet sahibi olmuştur ki bu sayede kardeş Azerbaycan ile sınırdaş olmamız temin edilmiştir¹⁴³. Bu antlaşmayı imzalayan Anadolu’yu tebrik etmek bir “*farîza-i vataniye*”dir¹⁴⁴.

1.2.3. Ankara İtilafnâmesi

I. İnönü Savaşı’nda Türk ordusunun zafer kazanması, Ankara hükümetinin itibarını artırmış ve İtilaf devletlerini Sevr Antlaşması’nı yeniden gözden geçirmeye sevk etmişti. Bunun sonucunda da 23 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra Konferansı düzenlenmişti. Konferanstan bir netice alınamasa da, Ankara temsilcisi

¹³⁸ “Türkiye-Rusya Muâhedenâmesinin Teatîsi”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1921, s. 2.

¹³⁹ “Kafkas Cumhuriyetleriyle Türkiye Arasında Kars Konferansında Tanzim Edilen Muâhedenâme 13 Teşrin-i evvel’de İmzalandı”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1921, s. 2.

¹⁴⁰ “Kars Muâhedenâmesinin Metni”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁴¹ “Şark ve Garbın Gâlibi ve Milletın Sertâc-ı İbtihâcı İki Serdâr-ı Nâmdârın Siyâsî Zaferleri”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁴² “Kars Muâhedenâmesinin Ehemmiyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i sani 1921, s. 1.

¹⁴³ “Şark Hudûdumuzu Kılıcımızla Çizdik”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i evvel 1921, s. 2.

¹⁴⁴ “Kars Muâhedenâmesinin Ehemmiyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i sâni 1921, s. 1.

Bekir Sami Bey, Yunanistan'ı yalnız bırakmak amacıyla İtilaf devletleri temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yaptı. Bunun sonucunda İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili antlaşmalar imzaladı. Özellikle Fransa ile yapılan 11 Mart 1921 tarihli antlaşma, Suriye sınırıyla ilgili hükümler içeriyordu. Ancak Bekir Sami Bey, bu antlaşmaları hükümetine danışmadan ve TBMM'nin onayını almadan imzalamıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, bu antlaşmalar, Sevr'i başka adlar altında Ankara'ya kabul ettirme çabasından başka bir şey değildi. Bundan dolayı Fransa ile yapılan bu antlaşma TBMM tarafından “*gayr-i kâbil-i itilâfnâme*” sayılarak reddedilmişti. Bekir Sami Bey de mecliste yapılan eleştiriler karşısında istifasını vermişti¹⁴⁵.

Bekir Sami Bey'in Fransa ile yaptığı antlaşmanın TBMM tarafından kabul görmemesi Türk-Fransız ilişkilerinde kısa süreli de olsa bir gerginlik doğurmuştu. Ancak Türk ordusunun Yunanlılara karşı İnönü'de ikinci bir zafer daha kazanması, Ankara'nın elini güçlendirdi. Kendi ekonomik sorunlarının yanı sıra Almanya'nın, özellikle de Ren bölgesinin geleceği hakkında İngiltere ile çatışma noktasına gelen Fransa, Türkiye ile uzlaşmaya yöneldi. Esasen Ankara da uzlaşma taraftarıydı. Bu doğrultuda bağlantıyı koparmamak adına Mayıs 1921 ortalarında Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı Münir (Ertegün) Bey, Fransızlarla görüşmek ve Ankara hükümetinin Mîsâk-ı Millî'ye uygun karşı önerilerini Fransızlara vermek üzere Adana'ya gönderildi. Ancak 18 Mayıs 1921'de Fransız Doğu Ordusu Birinci Tümen Komutanı General Dufieux'ya sunulan bu öneriler, Fransa hükümetine gönderilmek üzere sadece alındı, hiçbir değerlendirme yapılmadı¹⁴⁶.

O sırada Dışişleri Bakanlığı'na vekalet eden Fevzi Paşa'ya göre, bu Türk karşı önerileri Mîsâk-ı Millî'ye dayanmaktaydı. Bekir Sami Bey'in imzaladığı antlaşmanın tersine, bu önerilerde Türkiye-Suriye sınırı coğrafya ve etnik yapı göz önüne alınarak düzenlenmişti. Ancak Fransız yetkililere göre, bu öneriler Fransa'nın çıkarlarına aykırıydı. Nitekim Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud'un 24 Mayıs 1921'de Beyrut'tan Paris'e gönderdiği telgrafta belirttiği üzere, bu öneriler stratejik bakımdan önem arz eden yerlerin Türkiye'ye bırakılmasını öngörüyordu¹⁴⁷.

13 Haziran 1921'de Türk-Fransız görüşmeleri Ankara'da yeniden başladı. Mustafa Kemal, Mîsâk-ı Millî'de ısrar ediyordu. Fransız temsilci Franklin Boullion ise Bekir

¹⁴⁵ Mustafa Budak, “Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar”, *ATAM Dergisi*, C. XIII, S. 38, 1997, s. 398-400.

¹⁴⁶ Budak, *a.g.m.*, s. 400.

¹⁴⁷ Budak, *a.g.m.*, s. 401.

Sami Bey ile imzalanan 11 Mart 1921 tarihli antlaşmanın temel alınmasını istiyordu. Ayrıca, Londra’da Bekir Sami Bey ve heyetinin, Mîsâk-ı Millî’den söz etmediklerini ve milli hareketin sadece Avrupa’da değil, İstanbul’da bile takdir edilmediğini söylüyordu. Bunun üzerine Boullion’a Mîsâk-ı Millî metnini incelemesi için kısa bir süre verildi. Daha sonra devam edilen görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, kapitülasyonların kaldırılması ile tam bağımsızlık konularındaki kararlı tutumunu sürdürdü. Bu sebeple görüşmeler tekrar kesildi¹⁴⁸.

Türkiye-Fransa itilaf görüşmeleri, Mustafa Kemal Paşa’nın kararlı tutumunun yanı sıra, Fransızların Yunan taarruzlarının kesin neticesini bekleyip ona göre davranma eğilimleri sebebiyle de sekteye uğramıştı. Ancak Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki Yunan mağlubiyetinin ardından Fransızlar, Türklerle bir itilaf yapmanın gerekliliğine kesin olarak kanaat getirmişlerdi. Fransız temsilci Franklin Boullion zaferin ardından 20 Eylül’de tekrar Ankara’ya geldi. Görüşmeleri Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey idare ediyor, ara sıra oturumlara Mustafa Kemal Paşa da katılıyordu. Mîsâk-ı Millî, Türk tarafının üzerinde önemle durduğu bir noktaydı. Bilhassa Türkiye-Suriye sınırı, nüfuz bölgeleri, kapitülasyonlar konularındaki çetin tartışmaların ardından uzlaşma gerçekleşti. 20 Ekim 1921 tarihinde taraflar arasında Ankara İtilafnâmesi imzalandı¹⁴⁹.

İtilafname kararları özet olarak şu şekildeydi: 1- İmza gününden itibaren savaş sona erecek. 2- Asker-sivil bütün tutsaklar iki ay içinde serbest bırakılacak. 3- En çok iki ay içinde Fransız askeri birlikleri kabul edilen sınırın güneyine ve Türk birlikleri de kuzeye çekilecekler. 4- Boşaltma bir karma komisyon tarafından düzenlenecek. 5- Boşaltılan yerlerde genel af ilan edilecek. 6- Azınlık haklarına riayet olunacak. 7- İskenderun bölgesinde özel yönetim kurulacak, Türklere kültürlerinin gelişmesi için kolaylık gösterilecek ve Türk dili resmi dil olacak. 8- Sınır çizgisi, İskenderun kuzeyindeki Payas kasabasının hemen güneyinden Meydanekbez’e, oradan Kilis şehrini Türkiye’ye bırakarak, Çobanbey istasyonuna varacak. Bundan sonraki sınır bugünkü Türkiye-Suriye sınırıdır. 9- Süleyman Şah’ın Caber kalesindeki mezarı Türkiye’nin malı olacak, orada Türk muhafızı bulunacak, Türk bayrağı çekilecek. 10- Türkiye hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat Demiryolu parçasının işletme imtiyazını Franssa

¹⁴⁸ Budak, *a.g.m.*, s. 401-402.

¹⁴⁹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2014, s. 372-373; Budak, *a.g.m.*, s. 404.

hükümetinin göstereceği bir Fransıza verecek. Demiryolunun Suriye kısmından asker taşıyabilecek¹⁵⁰.

Tevhid-i Efkâr, itilafnamenin Türkiye'ye maddi-manevi pek çok menfaat temin ettiği fikrindedir. Bunlar arasında en çok önemsedığı Antep, Urfa, Maraş ve Adana'nın Türkiye sınırlarına tekrar dahil olmasıdır. İtilafnamenin, Sevr Antlaşması ile Suriye hükümeti sınırlarında kalan ama aslında "*hâlis Türk memleketi olan*" bu arazileri Türkiye'ye kazandırdığını belirtmiştir. Bu topraklardaki çoğunluğu Türklerin oluşturduğunu, dolayısıyla bu sonucun meşru olduğunu iddia etmiştir. Gazeteye göre, bu toprakların anavatanına kavuşturulması manevi açıdan büyük bir başarıdır. Bununla birlikte, bu toprakları geri almış olmak Türkiye için maddi açıdan da çok büyük bir avantajdır. Çünkü bu topraklar memleketin en bereketli yerlerindedir. Urfa çok eski ve mamur bir beldedir. Maraş, havası sağlam, suları bol, Selçuklu eserleriyle donatılmış tarihi bir yerdir. Boyahaneleri çok meşhurdur. Antep'in bez, aba, kilim tezgahları ünlüdür. Nitekim "*Bu münbit (verimli) ve mahsûldâr arazi, terakkiyât-ı fenniyyeye tevfiken zer' edildiği (ekildiği) takdirde memleketimizin en mühim menâbi-i servetinden birini teşkil edecektir.*" Gazete, tüm bunlardan dolayı Anadolu'yu tebrik etmemenin mümkün olmadığını vurgulamıştır¹⁵¹.

Tevhid-i Efkâr, itilafnamenin Şark'ta sulhü tesis etmek açısından da faydalı neticeler doğuracağını düşünmektedir. Nitekim başyazar Ebuzziyâ itilafnameyi "*şark sulhü meselesinde yeni ve pek mühim bir devre küşâd eden bir hâdise-i siyâsiye*" olarak tanımlamıştır. Bu itilaf ile Şark'ta sulhe doğru "*ilk esaslı hatve*" nin atıldığını iddia etmiştir. Bu başarısından dolayı Ankara'yı tebrik etmiştir. Bununla birlikte bu durumda Fransa'nın da payı olduğunu hatırlatmaktan geri kalmamıştır. Büyük devletler içinde, Türk'ün kıymetini herkesten evvel Fransa'nın takdir ettiğini belirtmiştir. Türk'e hakkı verilmedikçe Şark'ta sulhün olamayacağını herkesten önce farkettiğini ifade etmiştir. Tüm bu farkındalıklarını eyleme döken Fransa'nın "*bütün cihâna nümûne-i imtisâl (örnek) olacak bir cesâret-i medeniye ve hürriyet-i vicdân ile*" anlaşma yoluna gittiğini söylemiştir. Bu itilafın hem Türkiye, hem Fransa, hem de dünya barışı için faydalı

¹⁵⁰ Goloğlu, *a.g.e.*, Cilt IV, s. 199-201; Belen, *a.g.e.*, s. 372- 374; Ayrıca Bkz. "TBMM Hükümeti ile Fransız Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Ankara Antlaşması'nın Sureti (Belge no: 2937)", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XLVII., S. 105, 1998, s. 4-11.

¹⁵¹ "Türkiye-Fransa İtilâfının Semerâtından", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Teşrin-i sâni 1921, s. 1.

olacağını vurgulamıştır¹⁵². Ankara'nın kuvvet ve tahakkümden başka bir şey bilmediğini iddia edenleri ise utandıracağını iddia etmiştir¹⁵³.

Gazete, itilafnamenin imzalanması başarısını Mustafa Kemal Paşa'ya ait görmektedir. Onun bu itilafname ile Garp siyasetinde ilk büyük zaferini kazandığını söylemektedir. Gazeteye göre Paşa, kılıç gerektiği zaman savaşmış, siyaset gerektiği zaman da diplomatik adımlar atmıştır. Bu ikisini nerede ve ne vakit yapacağına en isabetli şekilde karar vermiştir. Milli Mücadele'nin başında savaşmak yoluna gitmiştir çünkü o vakitler Türk'ün hakkı henüz teslim edilmemiştir. Savaşmadan diplomatik adımlar atsa Sevr'i imzalamaya mecbur kalacaktır. O, bunu bildiği için önce savaşmış ve Türk'ün hakkını teslim ettirmiştir. Bunun ardından ise silahı bırakıp siyasete sarılmış ve sonunda muvaffak olmuştur¹⁵⁴.

Tevhid-i Efkâr, bu itilafnameden, kendisinin yanı sıra başkalarının da memnuniyet duyduğuna dair haberlere yer vermiştir. Öncelikle antlaşmanın Fransa'da yarattığı olumlu tesire değinmiştir. Fransız basınının antlaşmayı Şark'ta sulhün sağlanması adına faydalı bulduğunu belirtmiştir. Maten gazetesinin beyanatını buna kanıt olarak sunmuştur. Bu beyanatta Maten, bu itilaf sayesinde Fransa'nın sorunsuz bir şekilde Suriye'yi idare edebileceğini ve Şark'ta sulhün hamisi olacağını ifade etmektedir¹⁵⁵. *Tevhid-i Efkâr*, bunun ardından itilafnamenin Ankara'da da son derece olumlu karşılandığını vurgulamıştır. Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Bekir Sami Bey'in, bu itilafnamenin Türkiye-Fransa arasında çok samimi bir dostluk oluşturacağı şeklindeki beyanati ile bu fikrini desteklemiştir¹⁵⁶. İslam dünyasını da unutmayan gazete, onların da bu itilafname ve sonuçlarından dolayı sevinç içinde olduklarını söylemiştir¹⁵⁷.

1.3. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Sakarya Zaferi'nin ardından, TBMM'nin itibarı daha da artmıştı. Fransa ve İtalya, TBMM ile uzlaşma yolunu seçmişti. Tüm bu gelişmelerin ardından, İtilaf Devletleri bir mütareke teklifini gündeme getirdi¹⁵⁸. Bunun için 1922 Mart'ında Paris'te Şark

¹⁵² Ebuzziyâ-zâde, "Türk-Fransız İtilâfi", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁵³ Ebuzziyâ-zâde, "Fransa İtilâfi Münâsebetiyle", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁵⁴ "Şark ve Garbın Gâlibi ve Milletın Sertâc-ı İbtihâcî İki Serdâr-ı Nâmdârın Siyasi Zaferleri", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁵⁵ "Türkiye-Fransa İtilâfi Paris'te Fevkalâde Memnuniyeti Mucib Oldu", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁵⁶ "İtilâfnâme Hakkında Bekir Sami Bey'in İzâhâtı", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

¹⁵⁷ "Türkiye-Fransa İtilâfnâmesinin Semerâtı", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sâni 1921, s. 1.

¹⁵⁸ "Mütâreke Teklifi İhtimali Varmış", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mart 1922, s. 1.

Konferansı toplandı. Konferansa İngiltere, Fransa ve İtalya Hariciye Nazırları katıldı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaş haline son vermek isteyen konferans, Anadolu'ya mütareke teklifini ve şartlarını sundu. Bu şartlar arasında Anadolu'nun tahliyesi, İstanbul'un başkent olarak kalması, mali özgürlüğün sağlanması gibi nispeten olumlu sayılabilecek maddeler vardı. Ancak bunlara rağmen Türk tarafının asla kabul etmeyeceği hususlar da mevcuttu. Bunlar Doğu Trakya'nın çok küçük bir kısmının Türklere kalması, üstelik bu kısmın Edirne'yi kapsamaması, Duyûn-u Umûmiye İdaresi'nin kaldırılmaması, Türkiye'nin tazminat ödemesi mecburiyeti, Ermeni meselesinin Milletler Cemiyeti'ne havalesi, azınlıkların himayesi için tedbirler alınması gibi hususlardı¹⁵⁹.

Tevhid-i Efkâr, konferansın mütareke şartlarına şiddetle karşı çıkmıştır. Esasen sulh taraftarı olmakla beraber, taviz içeren bir sulhe de tamamıyla karşıdır. Nitekim başyazar Ebuzziyâ, bu şartları “*bizim âmâl-i milliyemizi tatminden bir hayli uzaktır*” şeklinde yorumlamıştır. Bundan evvelki tekliflere nazaran Türk tarafı lehine gelişmeler olduğunu kabul etmiş ancak yine de bunu yeterli bulmadığını ifade etmiştir. Sulh şartlarında Türk tarafının esasını Mîsâk-ı Millî'nin oluşturduğunu vurgulamıştır. Anadolu'yu Türklere vermeyi kabul eden bu şartların, Trakya'da aynı anlayışı göstermediğinin altını çizmiştir. Mîsâk-ı Millî'nin bir bütün olarak algılanması gerektiğini, hiçbir parçasından taviz verilmemesi gerektiğini belirtmiştir¹⁶⁰.

Gazetenin mütareke şartlarında en fazla karşı çıktığı hususlardan biri Doğu Trakya sınırları meselesidir. Şartlara göre Doğu Trakya'nın çok küçük bir kısmı Türklere kalacaktır. Gazete, bölgenin büyük kısmının Yunanlılara bırakılması ihtimalini şiddetle eleştirmiştir. Bunun herşeyden önce İstanbul'un güvenliğini sarsacağını iddia etmiştir. Bu şartı kabul etmenin İstanbul'un kapılarını Yunanlılara açmak ve onları adeta içeriye buyur etmek manasına geleceğini söylemiştir. Trakya sınırını Meriç Nehri'nden itibaren kesmek gerektiğini belirtmiştir. Doğu Trakya'da bize bırakılan küçük kısmın, bir müdafaa harbi yapmaya bile müsait olmadığını ifade etmiştir¹⁶¹. Ayrıca tüm bunların dışında, Trakya'nın Türk vatanı olduğunu, sırf bu yüzden bile Türklerde kalması gerektiğinin önemle altını çizmiştir. Nüfus bakımından bölgede Türklerin çoğunlukla olduğunu, bir Ruma karşılık iki Türk olduğunu söylemiştir. Trakya'da Yunanistan'ın

¹⁵⁹ “Üçler Konferansı, Şark Sulhünün Hutûtu Umûmîyesini Nihayet Tanzim ve Ta'yîn Edebildi”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Mart 1922, s. 1.

¹⁶⁰ Ebuzziyâ-zâde, “Vaziyet Az Çok Sarâhat Kesb Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Mart 1922, s. 1.

¹⁶¹ “Teklif Edilen Hudûdda Barınabilir miyiz?”, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Nisan 1922, s. 1.

ne tarihi, ne ırki, ne siyasi, ne askeri, ne iktisadi, ne coğrafi hiçbir hakkının olmadığını iddia etmiştir¹⁶². Trakya'yı Türklere ayrılmaz bağlarla bağlayan manevi şeyler olduğunu söylemiş ve “*Hiçbir Türk ve Müslüman Sultan Selim Cami-i Şerifini, şehzade-i âli-himmet Süleyman Paşa'nın türbesini ve vatanperver ebediyül-iştihâr Namık Kemal'in mezarını Yunanlılara terk edemez ve etmeyecektir*” demiştir¹⁶³.

Gazetenin mütareke şartlarında çok fazla eleştirdiği bir diğer konu da Edirne meselesidir. Çünkü şartlara göre Doğu Trakya sınırlarımıza Edirne dahil olmayacaktır. Gazete “*Bizden Tecrîd Edilmek İstenilen Edirnemiz*” başlığı altında Edirne'yi temsil eden bir resim vermiştir. Resmin altına “*Paris Konferansı'nın tekliflerine nazaran Anadolu'dan ilelebed mehcûr kalacak olan bedbaht ve bî-kes Edirnemiz*” yazarak üzüntüsünü ifade etmiştir¹⁶⁴. Başyazar Ebuzyâ da “*Edirnesiz Sulh Medeniyet İçin Felâket Olur*” başlıklı yazısında Edirne'nin Mîsâk-ı Millî'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Şehrin hem siyasi, hem tarihi, hem milli, hem dini bakımdan bütün Türkler ve Müslümanlar nezdinde öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca şehrin alınmasının, İstanbul'u da tehditlere açık hale getireceğini, doğal olarak dünya barışına da kötü tesir yapacağını söylemiştir. Ona göre, Şark'ta esaslı bir sulh için Edirne Türklerde kalmalıdır¹⁶⁵.

İtilaf Devletlerinin mütareke teklifine Türkiye'den yanıt gecikmemiştir. Ankara, 5 Nisan'da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey vasıtasıyla teklife cevabını vermiştir. Cevapta öncelikle, yeniden kan dökülmesine mani olmak amacıyla gerçekleşen bu mütareke teklifinden dolayı devletlere teşekkür edilmektedir. Ardından teklifin memnuniyetle kabul edildiği ancak bir şartın olduğu belirtilmektedir. Bu şart, derhal tahliye şartıdır. Mütarekenin imzasından itibaren 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya hattı Yunanlılar tarafından tahliye edilmelidir. Ondan sonraki 4 ay zarfında da Anadolu tahliye edilmelidir. Bu konuda anlaşılırsa mütareke gerçekleşecektir¹⁶⁶.

İtilaf Devletleri tahliyenin bu kadar çabuk gerçekleşmesini kabul etmemişlerdir. Ankara ise bu şartında ısrar etmiştir. Sonuçta uzlaşılammış ve Ankara savaşarak kesin sonuç alma kararı almıştır¹⁶⁷. *Tevhid-i Efkâr* Ankara'nın bu kararını çok yerinde bulmuştur. Artık Türklere düşen tek bir vazife olduğunu, bunun “*düşmanı kat'î*

¹⁶² “Trakyamızda Müslümanın Kâhir Ekseriyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Nisan 1922, s. 1.

¹⁶³ “Trakyamızı Bize Ebediyen Bağlayan Mânevî ve Kuddûsî Râbitalar”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Nisan 1922, s. 1.

¹⁶⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Mart 1922.

¹⁶⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Mart 1922.

¹⁶⁶ “Ankara'nın Mütareke Teklifine Verdiği Cevâb Geldi”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Nisan 1922, s. 1.

¹⁶⁷ “Devletlerin Son Notası ve Hükümet-i Milliyemiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Nisan 1922, s. 1.

inhizâma uğratacak ve bedbaht arazi-i meşgûlemizin istirdâd ve istihlâsını temin edecek yegâne çare olan harb ve cidâle hazırlanmak, hazır olmak” olduğunu söylemiştir¹⁶⁸. Nitekim Mayıs ayının ilk haftası Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık yetkisi üç aylığına tekrar uzatılmıştır¹⁶⁹.

Sakarya Meydan Muharebesi zaferle sonuçlansa dahi sonuçta bir savunma savaşıdır. Taarruz ise ateş gücüne, sayıca üstünlüğe, hareket ve manevra kabiliyetine dayanmaktadır. Türk ordusu o süreçte bunlardan mahrumdur. Üstelik cephane de yeterli değildir. Ayrıca, Yunanlılar çekilirken geçtikleri yerleri yakıp yıkmışlardır. Bir taarruz için gereken hazırlıkların kısa zamanda tamamlanması mümkün görünmemektedir. Yağmurların ve soğukların da başlaması, zorlukları artırmıştır. Tüm bunlar doğrultusunda taarruz hareketi haklı olarak 1922 baharına bırakılmıştır¹⁷⁰.

Bu süreçte taarruz için pek çok hazırlık yapılmıştı. Bu hazırlıklar, Doğudan ve güneyden asker ve malzeme getirmek, yeni asker almak, Sovyetler'den, Fransızlardan ve başka kaynaklardan silah ve cephane sağlamak, İstanbul'daki cephane ve silah depolarından gizlice ihtiyaç karşılamak şeklindeydi. Demiryolu ya da karayolunun yaygın olmadığı bir ortam vardı. Yunanlıların Afyon ve Eskişehir'de bulunmaları var olan demiryollarını da büyük ölçüde kullanılmaz hale getirmişti. Bu kadar gereç, uzun mesafeler boyunca kağnılarla ya da hayvan, hatta insan sırtında taşındı.¹⁷¹ Oldukça zor şartlar altında yapılan bu taarruzlar büyük bir titizlikle gizli tutuldu. Öyle ki, taarruz gününe kadar İngiltere'yi kuşkulandırmamak adına “*barış dilenciliği*” yapmakla görevlendirilen Fethi Bey'in bu görevinden İsmet Paşa'nın bile haberi olmadı¹⁷².

Mustafa Kemal 1922 yılının Haziran ortasında taarruz emrini verdi. Büyük gizlilikle, geceleri teati yapılarak, Türk ordusunun büyük bir bölümü bir noktaya, Afyon'un güneyine toplandı. Burada bir imha muharebesi yapılacak, yani Yunan ordusu askeri ve gereçleriyle hiç savaşamayacak duruma düşürülecekti¹⁷³.

¹⁶⁸ “Son Notadan Sonra Anadolu'nun Vazifesi Düşmanı İnhizâm-ı Kat'îye Uğratmak ve Topraklarımızı Kurtarmak İçin Harbe Hazırlanmaktadır”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1922, s. 1.

¹⁶⁹ “Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı Büyük Millet Meclisi'nce Ekseriyet-i Azime ile Üç Ay Daha Temdid Edilmiştir”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Mayıs 1922, s. 1.

¹⁷⁰ Fahri Belen, “Büyük Taarruz”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (Dün/Bugün/Yarın)*, S. 18, 1986, s. 54.

¹⁷¹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2007, s. 194; Ayrıca Bkz. Asım Gündüz, “Büyük Taarruz Nasıl Hazırlandı?”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (Dün/Bugün/Yarın)*, S. 18, 1986, s. 36-39; *Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz*, Ankara 1994.

¹⁷² Sadı Borak, “Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?” *ATAM Dergisi*, C. VI, S. 17, 1990, s. 381.

¹⁷³ Akşin, *a.g.e.*, s. 194;

Tüm bu gelişmeler neticesinde 1922 Ağustos'unun sonlarında Türk ordusunun hareketliliği başlamıştır. 25 Ağustos tarihli Anadolu resmi tebliği, Bilecik civarındaki Yunan mevzilerinin, Kocaeli cephesindeki Türk kıtaatı tarafından zapt edildiğini bildirmiştir. Aynı tarihli Yunan resmi tebliği de böyle bir hareketin olduğunu doğrulamıştır. *Tevhid-i Efkâr*, bu hareketin bölgesel bir taarruz mu yoksa genel bir taarruz mu olduğunu anlamak için birkaç gün beklemek lazım geldiğini belirtmiştir. Bununla beraber, Türk ordusunun her halükarda bir faaliyet devresine girmiş olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁴.

Gazete, genel bir taarruz ihtimali varsa Türk ordusunun başarılı olacağından emindir. Bu inancını “*Dün şehrimizde deverân eden şâyialar doğru çıkar da milli ordu taarruza geçmiş bulunursa süngümüzün hakkımızı teslim ettireceğine, zaferin avn-ı İlâhî Türk silahlarına müyesser olacağına zerre kadar şübhe etmeyiz.*” yorumuyla ortaya koymuştur¹⁷⁵. Başyazar Ebuzziyâ da bu fiiliyet devresinde Türklerin zafere erişeceğine hükmetmiştir. Ona göre, Türkiye Anadolu meselesini esasen sulh ile halletmeyi arzu etmiştir. Bu arzu doğrultusunda iyi niyetli pek çok çaba göstermiştir. Ancak bu çabalar karşılıksız kalmış, iyi niyet suistimal edilmiştir. “*Gönül isterdi ki Anadolu bu son fedakârlığı yapmaya mecbûr olmasın, Türk'ün kanı bir daha o mübârek ecdâd toprakları üzerine akmasın*” diyen yazar, bu fedakârlığa mecbur kaldığını ifade etmiştir. Türklerin bu son fedakârlığını düşmana pahalıya satacağını belirtmiştir. Bu taarruzda Türk ordusunun tarihin bir benzerini daha kaydetmediği yeni harikalar göstererek düşmanı kahredeceğini söylemiştir. Zaferin Türkler için “*mukadder*” olduğunu söyleyen yazar, “*çünkü gittiğimiz yol Hak yoludur, Allah yoludur, Cenâb-ı Hak elbet İslam'ın bu son ordusuna fevz ve nusretini esirgemez*” yorumunu yapmıştır¹⁷⁶.

İlerleyen günlerde Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de Afyonkarahisarı'nda genel bir taarruza geçtiği anlaşılmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türk ordusunda Fevzi (Çakmak) Paşa gibi değerli komutanlar da yer almaktadır. Yunan ordusunu ise Hacıanesti komuta etmektedir. Gazete gelişmeyi “*Milli Ordumuz Taarruza Başladı, Cenâb-ı Hak Muzaffer Etsin! Afyonkarahisarı'nda Büyük Kuvvetlerle Taarruza Geçtik*” başlığı ile duyurmuştur. Yunanlıların böyle bir taarruzu

¹⁷⁴ “Cebhede Darbelerimiz Tekerrür ve Tevâlî Etmeğe Başladı - Kocaeli Mntikasında Düşman Mevzilerini Bi'l-hücûm Zabtettik”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁷⁵ “Cebhede Darbelerimiz Tekerrür ve Tevâlî Etmeğe Başladı - Kocaeli Mntikasında Düşman Mevzilerini Bi'l-hücûm Zabtettik”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁷⁶ Ebuzziyâ-zâde, “Fiiliyât Devri”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Ağustos 1922

beklemediklerini ve gafil avlandıklarını belirtmiştir¹⁷⁷. Yunan resmi tebliğlerinin lisanının “*süt dökmüş kedi*”ye döndüğünü söylemiştir. Taarruzun birçok fırka ile gerçekleştirilmesini, ciddi bir taarruz olmasının isbatı olarak görmüştür. Sonucun Türkler lehine olacağından şüphe duymamıştır. Buna gerekçe olarak, taarruzun cephenin Türk ordusuna en müsait olan kısmında, en müsait şartlar altında yürütülmekte olmasını göstermiştir¹⁷⁸.

Taarruzun ilk önemli olumlu neticesi, Afyonkarahisarı'nın Türk ordusu tarafından geri alınması olmuştur. Türk ordusu 28 Ağustos'ta öğleden sonra şehre dahil olmuş ve halkın yoğun tezahüratıyla karşılanmıştır¹⁷⁹. *Tevhid-i Efkâr*, bu gelişmeyi gururla karşılamıştır. Gazeteye göre, Türk'ün süngüsü Afyonkarahisarı'nın ufuklarında “*bir şimşek gibi*” çakmıştır. Türk hücum alaylarının haykırıları “*müdhiş gök gürültüsü gibi*” Yunan askerlerinin ödünü patlatmıştır. Türk'ün hamlesi “*bir zelzele gibi*” Afyon'daki Yunan ordusunu siperlerine gömmüştür¹⁸⁰. Gazete, Afyonkarahisarı'nın bu kadar çabuk ele geçirilmesinin, taarruzun müthişliğini ispat etmeye yeterli olduğunu söylemiştir. Yunan ordusunun bu netice ile “*fevkalâde müşkülât*”a düştüğünü iddia etmiştir¹⁸¹. Gazeteye göre, Afyonkarahisarı, düşman cephesinin “*merkezi ve kilidi*”dir. Milli ordu bu kilidi kırmış ve kilidin muhafızlarını da firara mecbur kılmıştır¹⁸². Kilitleri parçalanan Yunan ordusunu bekleyen akıbet “*pek vahim*”dir¹⁸³.

Afyonkarahisarı'nı kaybetmelerinin Yunanlılar için sonun başlangıcı olduğunu iddia eden gazete haklı çıkmıştır. Nitekim bu kaybın ardından Türk ordusunun merkezi ile sol cenahı, Yunanlıları batıya doğru kovalayarak 29 Ağustos'ta Altuntaş-Dumlupınar hattına ulaşmıştır. Orada 30 Ağustos'ta gerçekleşen Dumlupınar (Başkomutanlık) Meydan Muharebesi'nde “*Türk'ün süngüsü bir kez daha düşmanı tepelemiştir*”¹⁸⁴. *Tevhid-i Efkâr*, Dumlupınar zaferini coşkuyla karşılamış, zaferin bu kadar çabuk elde edilmesini büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir. Daha Afyon'daki zaferi telgraflar dünyaya bildirmeden, Türk'ün kasaturasını Dumlupınar'ın kayalarına sapladığını belirtmiştir¹⁸⁵. “*Çok kanlı*” olan bu muharebede düşmanın “*pek müdhiş zayiât*”

¹⁷⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ağustos 1922.

¹⁷⁸ “Ve Yensurakallahü Nasran Aziza”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1922, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 7**. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap*, Ankara 1995.

¹⁷⁹ “Afyonkarahisarımızın Şanlı Süretle İstirdâdı”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁸⁰ “Bu Ne Yaman Savlet Yarabbi”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Eylül 1922, s. 2.

¹⁸¹ “Afyonkarahisarımızın Şanlı Süretle İstirdâdı”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁸² “Milli Ordu Cephenin Kilidini Parçaladı”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁸³ “Afyonkarahisarımızın Şanlı Süretle İstirdâdı”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁸⁴ “Dumlupınar'da Şanlı Bir Zafer Kazandık!”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Eylül 1922, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 8**.

¹⁸⁵ “Bu Ne Yaman Savlet Yarabbi”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Eylül 1922, s. 2.

verdiğini ifade etmiştir. Toplanması bir iki haftadan bile fazla sürecek miktarda ganimet ele geçirildiğini iddia etmiştir. “Allah’ın inâyeti, peygamberin ruhâniyeti ve askerlerimizin hamâseti ile milli ordu zafer yolunda ilerliyor” yorumunu yapmıştır¹⁸⁶.

Zaferin ardından Türk ordusuna esir düşenler arasında Yunan başkumandanı General Trikopis de vardır. 2 Eylül’de vuku bulan bu gelişmeden haberdar olan *Tevhid-i Efkâr*, konuyla ilgili bilgi almak için milli hükümetin temsilcisi Hamid Bey ile görüşmüştür. Gazete, Hamid Bey’e “2 Eylül’de esir ettiğiniz bu adamların esaretini niçin bugüne kadar ifşâ etmediniz?” sorusunu yöneltmiştir. Hamid Bey’in cevabı dikkate şayandır: “Buna verilecek cevab pek basittir. Çünkü biz Yunanlılar gibi şarlatan değiliz”¹⁸⁷.

1.3.1. İzmir’in Kurtuluşu

Mondros Mütarekesi için yapılan görüşmeler sırasında, mevzubahis edilen konulardan biri İstanbul ve İzmir’in işgal edilip edilmeyeceği idi. İtilaf devletleri temsilcisi Amiral Calthorpe, Türkleri incitip üzmemek adına elden gelen herşeyin yapılacağını, Yunan gemilerinin İstanbul’a da, İzmir’e de gönderilmeyeceği kanaatinde olduğunu söylemişti. Ancak mütareke imzalandıktan kısa süre sonra bu vaadin gerçek olmadığı görülecekti¹⁸⁸.

Türkler, bu konudaki temkinli tavırlarının yanında, esasen böyle bir işgalin Yunanlılara yaptırılacağına pek ihtimal vermiyorlardı. Nitekim işgalin ardından Kazım (Özalp) Paşa, en karamsar olanların bile Yunanlıların İzmir’i işgal etmelerini tahmin etmediklerini, olsa olsa İngiliz-Fransız-İtalyan işgalini beklediklerini söylemiştir¹⁸⁹. İsmet Paşa da böyle bir işgali beklemediklerini söyledikten sonra, “Halbuki bütün bu ümitlerimiz ve tahminlerimiz hilâfına 15 Mayıs günü Yunanlıların İzmir’i işgâl ettikleri haberi İstanbul’da duyuldu” demiştir¹⁹⁰.

Müttefiklerin aralarında yaptıkları gizli antlaşmalara bakıldığında da, esasen İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali mümkün değildi. 17 Nisan 1917 tarihli St. Jean De Maurienne Antlaşması ile Antalya, Muğla, Konya’nın büyük kısmı ile İzmir ve

¹⁸⁶ “Dumlupınar’da Şanlı Bir Zafer Kazandık!”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸⁷ “Yunan Başkumandanı Nasıl Esir Oldu?”, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸⁸ Mustafa Turan, “İzmir’in İşgali Üzerine”, *ATAM Dergisi*, C. XII, S. 36, 1996, s. 740.

¹⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, C. I. Ankara 1985.

¹⁹⁰ Turan, a.g.m., s. 741.

kuzeyindeki bölge İtalyan toprağı olarak tanınmıştı¹⁹¹. Ancak İngiltere ve Fransa, Anadolu'da üslenerek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya'yı çıkarlarına ters bulmuşlar, antlaşmayı geçersiz saymak istemişlerdi. Rusya da onlarla hemfikir olmuş, zaten Bolşevik İhtilali sebebiyle de antlaşmaya imza koyamamıştı. Nitekim Rusya'nın bu durumu bahane edilerek 14 Ekim 1918'de antlaşma geçersiz sayıldı¹⁹².

İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de kendilerini tehdit edebilecek şekilde yayılmasını engellemek için Yunanistan'ı sahaya çıkarma formülünü düşünmüşlerdi. 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda da İzmir'in Yunanlılara verilmesi gündeme gelmişti¹⁹³. 5 Şubat 1919'da Yunanlıların arazi isteklerini incelemek için bir komisyon kurulmuştu. Komisyon 30 Mart'ta İzmir bölgesinin Yunanistan'a verilmesini tavsiye etti. İtalya'nın itirazlarına rağmen, bu tavsiye müttefiklerce kabul gördü. 12 Mayıs'ta yaptıkları toplantıda Yunanlıların İzmir'e asker çıkaracaklarını, bunun sadece halkı korumak amacıyla yapılacağını İtalya'ya bildirdiler¹⁹⁴.

Kararın Türkleri hazırlıksız bir şekilde yakalayarak uygulamaya sokulması için Amiral Calthorpe İzmir'e gitmişti. Sadrazam Damat Ferit Paşa iktidara geldiğinde, bölgede 17. Kolordu komutanı ve Vali Vekili Nurettin (Sakallı) Paşa bulunmaktaydı. Damat Ferit Paşa onu her iki görevinden alarak komutanlığa İttihat Terakki zamanında emekli edilmiş olan Ali Nadir Paşa'yı, valiliğe de Tevfik Paşa kabinesinde nazırlık yaparken hükümet toplantılarında olup bitenleri İngilizlere yetiştirdiği söylenen İzzet (Kambur) Paşa'yı getirmişti. Calthorpe, İzmir limanında bulunan İngiliz donanmasının komutanı olarak 14 Mayıs sabahı İzzet Paşa'ya bir nota vererek İzmir tabyalarının İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edileceğini bildirdi. İzzet Paşa buna hiçbir olumsuz tepki göstermedi. İlk işi sorunsuz halleden Calthorpe, akşam daireler dağıldıktan sonra, ikinci bir nota vererek ertesi sabah Yunanlıların İzmir'i işgal edeceklerini bildirdi. Birinci notayı normal karşılayan İzzet Paşa bu sefer telaşlandı. Ama telgrafla ulaşabileceği

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hikmet Bayur, "Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Anlaşmalar", *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri*, 1975.

¹⁹² Turan, *a.g.m.*, s. 741.

¹⁹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 36, 2012, S. 31-42.

¹⁹⁴ Turan, *a.g.m.*, s. 741-742.

İstanbul'da da daireler kapanmıştı. Sonuç olarak, Türkleri hazırlıksız yakalayan Yunanlılar 15 Mayıs sabahı İzmir'e çıkmışlardı¹⁹⁵.

İşgalin fiilen başlamasının ardından, İzmir metropoliti Hrisostomos¹⁹⁶ yanındaki din adamlarıyla beraber karaya çıkanları kutsadı. Rumların sergilediği taşkın tavırlar üzerine, Hukuk-u Beşer gazetesi yazarı Osman Nevres (Bilinen adıyla Hasan Tahsin)¹⁹⁷ düşmana ilk kurşunu attı. Hasan Tahsin'i hemen şehit eden Yunanlılar, tüm Kordonboyu'nu Türk şehitleriyle doldurdu. Yunanlıların mezalimi işgalleri boyunca artarak devam etti¹⁹⁸.

Tevhid-i Efkâr için, kaç senedir Yunan mezaliminden muzdarip olan İzmir'in esaretten kurtulması, katiyen taviz verilmemesi gereken bir husustur. Nitekim bu hassasiyet, gazetenin daha 1921 Aralık'ında gündeme gelen sulh söylentilerine verdiği tepkilerden dahi anlaşılmalıdır. Gazete bu söylentilere şiddetle karşı çıkmış ve İzmir kurtulmadan herhangi bir sulhün söz konusu olamayacağını belirtmiştir. İzmir "esir ve zincir-bend" iken tek çarenin savaşmak olduğunu söylemiştir. "Harbin de sulhün de yolu oradan, İzmir'den geçer" yorumu ile bu hususta taviz olmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Şiarlarının "İzmir'e doğru!", rehberlerinin "Misâk-ı Milli" olduğunu konferanslar arefesinde hatırlatmak ihtiyacı hissettiğini söylemiştir. Gazeteye göre, ya bu şartları sağlayan bir sulh imzalanacaktır ya da sonuna dek savaşılacak, hiçbir fedakârlıktan çekinilmeyecektir¹⁹⁹.

Ankara da gazete ile hemfikir olmuş olacak ki onlar da taviz talep eden sulh tekliflerini reddetmiş ve sonuna kadar savaş kararı almıştır. Bu karar sonucu vuku bulan Büyüz Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde kazanılan zafer İzmir'in kurtuluşuna giden kapıyı açan anahtar olmuştur. Bozgun halinde kaçan Yunan ordusunun toparlanmasına fırsat vermek istemeyen Mustafa Kemal Paşa, "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emrini vermiştir.

Türk ordularının bu ileri hareketi karşısında direnme imkanı kalmayan Yunanlılar, 1 Eylül'de Kütahya ve Uşak'ı, 2 Eylül'de Eskişehir'i, 3 Eylül'de İnönü mevzilerini terk etmeye mecbur kaldılar. 4 Eylül'de ise bir kül yığını haline getirdikleri Salihli ve

¹⁹⁵ Akşin, a.g.e., s. 141-144. Ayrıca Bkz. "İzmir'in İşgali ve Kurtuluşuna Ait Belgeler", *Harb Tarihi Vesikalari Dergisi*, C. XVII, S. 64, 1968, s. 1-41.

¹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XI, S. 1, 2009, s.31-50.

¹⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zeki Arıkan, "15 Mayıs ve Hasan Tahsin Recep", *Toplumsal Tarih*, S. 65, 1999, s. 43-48.

¹⁹⁸ Zeki Arıkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *ATAM Dergisi*, C. V, S. 13, 1988, s. 154.

¹⁹⁹ "Sulh Lakırdıları Karşısında Şiârımız 'İzmir'e Doğru'dur", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Kânün-u evvel 1921, s. 1.

Alaşehir'i bıraktılar. 6 Eylül günü TBMM'de tarihi bir olay vuku buldu. Başkanlık kürsüsündeki işgali temsil eden siyah örtü kaldırıldı, yerine yeşil örtü kondu. Ertesi gün, Birinci Ordu birliklerine İzmir'e yürümeleri ve şehrin yakılmasına engel olmaları emri verildi. Zaten Yunanlıların artık savunma kudreti de kalmamıştı²⁰⁰.

Tevhid-i Efkâr, Türk ordusunun bu ilerleme ve Yunan ordusunu takip hareketine büyük bir hayranlık beslemiştir. Türk piyadelerinin “*süvârî gibi*” koştuğunu, süvarilerinin ise “*tayyâre gibi*” uçtuğunu belirtmiştir. Kendilerinin ise bu süratli ilerleme karşısında “*mebhût (şaşkın), hayran, lâl ü ebkem (dili tutulmuş)*” kaldığını söylemiştir. Dudaklarından istemsiz bir şekilde “*Tebarekâllah, bu ne yaman savlet (ezici güç) Yarabbi!*” nidasının döküldüğünü ifade etmiştir²⁰¹.

Türk orduları 9 Eylül 1922'de nihayet İzmir'e girmiştir. *Tevhid-i Efkâr* şehre ilk girme şerefine Mürsel Paşa'nın süvari fırkasının eriştiğini bildirmiştir²⁰². Sonraları, şahıs olarak bu kutlu hadiseyi ilk gerçekleştirenin Yüzbaşı Şerafettin olduğu ortaya çıkmış, adı “İzmir'e İlk Giren Zabit” olarak onaylanmıştır. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, Buhara Cumhuriyeti'nin İzmir'e ilk girecek zabit için kendisine teslim ettiği kılıcı İzmir'de düzenlenen bir törenle kendisine takdim etmiştir²⁰³. İzmir'e girişin ardından, Kadifekale, şehirde Türk bayrağının ilk dikildiği yer olmuştur²⁰⁴. *Tevhid-i Efkâr*, uzun zaman sonra şehirde Türk bayrağının dalgalanmasını büyük bir sevinçle karşılamıştır. 3 sene 3 ay 24 günlük bir ayrılığın ardından, “*mübarek hilâl*”in İzmir ufuklarını tekrar nurlandırdığını söylemiştir. Bu gelişmeyi “*zaferlerin zaferi*” olarak nitelemiştir. Bugünün “*Türk'ün en büyük zafer bayramı*” olduğunu söylemiştir. Bu büyük bayramı görebilmek için nice gözyaşları döküldüğünü, nice şehitler verildiğini hatırlatmakla beraber bu zaferle ölümlerin bile yattıkları yerde “*mesûd ve müsterîh*” olacağını iddia etmiştir²⁰⁵.

Başyazar Ebuzziyâ da bu zafere başından beri emin olduklarını ama bu kadar süratli olacağını kendilerinin bile beklemediğini itiraf etmiştir. “*Dünyada hiçbir millete, tarihinin hiçbir devresinde bu kadar şanlı, bu kadar muazzam, bu kadar pür-mefâhir*

²⁰⁰ Tansel, a.g.e., C. IV, s. 182. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. II, *Batı Cephesi*, 6. Kısım, 3. Kitap, *Büyük Taarruzda Takip Harekatı*, Ankara 1995.

²⁰¹ “Bu Ne Yaman Savlet Yarabbi”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Eylül 1922, s. 1.

²⁰² “Mürsel Paşa'nın Süvâri Fırkası”, *Tevhid-i Efkâr*, 11 Eylül 1922, s. 1.

²⁰³ Kemal Arı, “9 Eylül Günü İzmir'e İlk Giren Türk Subayı Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu Üzerine Notları”, *Toplumsal Tarih*, C. XIII. S. 77, 2000, s. 20.

²⁰⁴ “İzmirimizde İlk Bayrağımız Nereye Dikildi?”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Eylül 1922, s. 1.

²⁰⁵ “Kahraman Ordumuz Dün Kemâl-i Şan ve Şerefle İzmir'e Girdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Eylül 1922, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 9**. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 10**.

(övünç dolu) *bir zafer nasîb olmamıştır*” diyerek hissettiği gururu dışa vurmuştur. “*Hiçbir milletin tarih-i askerîsi, kendi ordusunun bu kadar kuvvetli bir düşmana bu kadar kat’î ve kâhir bir darbe indirdiğini kayd etmemiştir ve bundan sonra da edemeyecektir ve edemez*” iddiasında bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın “*Düşmanı Anadolu’nun hârim-i ismetinde boğacağız*” lafını hatırlatarak onun ilerigörürlüğünü vurgulamıştır. “*Cenâb-ı Hakkın ne büyük hikmet ve inâyetidir ki Türk ordusuna istinâd eden bu kumandana, sözünü tamamen ve kat’î surette senesi senesine, günü gününe tatbik etmek hârikasını ihsân eyledi*” ifadesiyle mutluluğunu dile getirmiştir²⁰⁶.

Tevhid-i Efkâr bir taraftan zafer sarhoşluğu içindeyken bir taraftan da yoğun bir intikam arzusuna sahiptir. Yunan ordusunun Anadolu’da yaptığı tahribatı, yaktığı köyleri, yarattığı hasarı unutmamıştır. Bu sebeplerden dolayı düşmanın sadece yenilgiyle bırakılmamasını, mutlaka cezalandırılmasını istemektedir. Nitekim İzmir’i kurtaran orduyu tebrik ettikten sonra ona şu çağrıda bulunmuştur²⁰⁷:

(...) İzmir’i kurtaran kahraman ordu!

Ve babanı köylerinle beraber yakan bu düşmanın Türk toprağında kalan bütün efrâdının, son neferine kadar kanı sana helâldir. Fedâkâr ve halâskâr ordu, artık ismin intikam ordusu olsun ve düşman kanıyla kızarmamış tek süngü, tek kılınc, tek mızrak kalmam! Yangıncı ve kâtâlcî düşman ki merhamet ve afv yoktur. Onun hakkı ölümdür (...)

²⁰⁶ Ebuzziyâ-zâde, “Ne Söyleyelim!”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Eylül 1922, s. 1.

²⁰⁷ “Kahraman Ordumuz Dün Kemâl-i Şan ve Şerefle İzmir’e Girdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Eylül 1922, s. 1.

2. DİPLOMATİK GELİŞMELER VE DÖNEMİN DİĞER ÖNEMLİ HADİSELERİ

2.1. Mudanya Ateşkes Antlaşması

Büyük Taarruz'un ardından yürütülen takip hareketinde Türk ordusu, İzmir, Bursa gibi pek çok mühim şehri anavatanına kavuşturmuştu. Sıra Trakya'nın işgalden kurtarılmasına gelmiş ve İstanbul ile Çanakkale istikametlerinde harekât başlamıştı. Bu süreçte zor durumda kalan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransız Başbakanı Poincare ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Comte Sfortza, 20-23 Eylül 1922 tarihlerinde Paris Müzakereleri'ni gerçekleştirdiler²⁰⁸. Bu müzakerelerde ileri harekâtın durdurulmasını ve tarafsız bölgeye girilmemesini talep eden, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılmasını benimsediklerini bildiren ve bir konferans toplanmasını kabul ettiklerini ifade eden bir nota hazırladılar²⁰⁹.

Müttefiklerin bu notasına rağmen, Türk kuvvetleri tarafsız tabir edilen bölgeye birkaç noktadan girdiler. İngiliz birlikleri de daha dar bir alana yerleşmek üzere geri çekildiler. General Harington 26 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa'ya, Türk süvarilerinin boğazlar üzerindeki hareketi ile ilgili olarak, tarafsız bölgeye çekilmelerini talep eden bir telgraf çekti. Mustafa Kemal Paşa verdiği yanıtta, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile müttefikler arasında tarafsız bir bölge kararlaştırıldığından haberdar olmadığını yenileyip, "*Süvâriлерimizin ve kıt'alarımızın harekâtı, mağlub Yunan ordusunu ta'kib harekâtından ibarettir*" düşüncesini ileri sürdü²¹⁰.

Durumun hassaslığının ve ciddiyetinin farkına varan müttefikler, itidalli davranmak gerektiğini anlamışlardı. Bu doğrultuda uzlaşma yolunu seçerek Türk ordusunun ileri harekâtını durdurma çabası içine girdiler. Bu amaçla Ankara İtilafnâmesi'nden dolayı Türklerle iyi ilişkileri olan Fransız devlet adamı Franklin Bouillon'u İzmir'e göndermişler ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek onu harekâtı durdurmaya ikna etmesini istemişlerdi. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Yunanlıların Doğu Trakya'daki mezalimi karşısında kin ve nefretle dolup taşan askerlerine itidal tavsiye edemeyeceğini bildirmişti. Potansiyel bir savaşı önleme gayretinde olan Bouillon ise Türk isteklerinin yerine getirileceğini, barış konferansından önce Meriç'e kadar Doğu

²⁰⁸ Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (3 - 11 Ekim 1922)", *ATAM Dergisi*, C. XIII, S. 39, 1997, s.759-760.

²⁰⁹ Ahmet Emin Yaman, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. V, S. 18, 1996, s. 192.

²¹⁰ Yaman, *a.g.m.*, s. 192.

Trakya'nın Türkiye'ye verileceğini taahhüt etti. Esasında ortalığı yatıştırmak adına müttefiklerin kabul edeceğinden çok daha fazlasını vaad etmesine rağmen, sonuçta Türk ileri harekâtını durdurmaya muvaffak oldu²¹¹.

Tüm bu gelişmelerin ardından Türk tarafı, 23 Eylül tarihli muhtıraya 29 Eylül 1922 cevabî muhtırası ile karşılık verdi. Buna göre, Türkler Edirne dahil bütün Doğu Trakya'nın tahliyesini ve Türk idaresine teslimini istiyordu. Ayrıca, 3 Ekim'de Mudanya'da konferansın toplanacağı ve temsilci olarak İsmet Paşa'nın görevlendirildiği bildiriliyordu. Bunun ardından müttefiklerin de onayı ile konferansın 3 Ekim'de Mudanya'da gerçekleşmesi karara bağlanmıştı²¹².

Tevhid-i Efkâr, konferansın toplanmasında Türkiye'nin büyük rolü olduğunu düşünmüştür. Nitekim bu doğrultuda “Başkumandanın ve erkân-ı milliyemizin hulûs-u niyeti ve Franklin Buiyon'un mahâreti neticesinde Şark sulhünün başlıca müşkülâtı iktihâm edilmiştir (yenilmiştir)” yorumunu yapmıştır²¹³. Ayrıca “Hükümet-i milliyemiz Mudanya Konferansı'nı kabûl ve harekât-ı askeriyeyi tevkîf etmekle ne derece sulhperver olduğunu isbât eylemiştir” diyerek de Türk heyetinin dış dünyada olumlu bir intiba bıraktığını iddia etmiştir²¹⁴.

Konferansta, İngiltere'yi General Harington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli ve Yunanistan'ı da General Mazarakis ve Albay Sarıyannis temsil edeceklerdi. İtilaf Devletleri generalleri, 3 Ekim'de birer harp gemisi ile Mudanya limanına geldiler. Yunanistan delegeleri ise ancak 4-5 Ekim gecesi gelebildiler. Bununla beraber doğrudan müzakerelere katılmadılar²¹⁵.

Konferansın ilk toplantısı 3 Ekim'de yapıldı. Ev sahibi olarak konferansa başkanlık eden İsmet Paşa'nın oturumu açmasının ardından İngiliz temsilci Harington sözü olarak bu görüşmeden beklentilerini belirtti. Bunlar, Türk-Yunan savaşını durdurmak yani bir ateşkes haline girmek, Trakya'da Yunan ordusunun çekileceği hattı belirlemek ve yakında toplanacak barış konferansına bir zemin oluşturmaktı. Ardından ise müttefikleriyle kararlaştırmış buldukları mütareke projesini sundu. Projede, Trakya'nın tahliye edilmesi esası kabul edilmekteydi. Bununla beraber, Trakya'nın

²¹¹ Salahi R. Sonyel, “Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü”, *Belleten*, C. XXXVII, S. 145, 1973, s. 95-122.

²¹² Veysi Akın, “Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XVI, Ankara 2002, s. 408. Ayrıca Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, Ankara 1974.

²¹³ “Artık Sulhe Doğru Gidiyoruz!”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²¹⁴ “Mudanya Konferansı Yarın Toplanacak ve Trakyamızın Hudûdu ile Yunanlılardan Tahliyesi ve Milli Ordu Tarafından İşgâli Şerâitini Ta'yin Edecektir”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²¹⁵ Akın, *a.g.m.*, s. 410.

Türklere teslimi, Karaağaç'ın durumu gibi oldukça mühim hususlar söz konusu edilmemekteydi. İsmet Paşa bu noktalara dikkat çektiğinde müttefikler belirsiz ve birbirleriyle çelişen cevaplar verdiler²¹⁶.

4 Ekim'de ise İsmet Paşa, tahliyenin yanı sıra, Karaağaç'ın ve Trakya'nın mutlaka Türklere teslimini talep eden karşı projesini sundu. Bunun üzerine müttefikler önceki projelerinde bazı değişiklikler yaptılar. Yunanlılar ile savaşın kesilmesi esasında herkes hemfikir olsa da, Karaağaç, sınırlar gibi hassas konularda yine uzlaşma sağlanamadı. Konferanstan bir sonuç alınamaması ve müttefiklerin oyalayıcı tavırlarını sürdürmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim'de İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'ya, Batı cephesi ordularına yeniden hareket serbestisi tanıyan talimatını yolladı. Talimatta, konferansın Türk çıkarlarına kesinlikle uygun olmayan teklifleri tartışmakla vakit kaybettiği belirtiliyordu. Ayrıca bu süreçte İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nda tahkimat yaptıkları, olağanüstü tedbirler aldıkları, Yunanlıların Trakya'da teşkilatlarını artırdığı ve Türklere işkence ve zulüm yaptıkları ifade ediliyordu. Türk tarafının istekleri doğrultusunda bir anlaşma sağlanmadığı takdirde, Türk ordularının tekrar harekete geçmesi gerektiği belirtiliyor ve bu yönde emir veriliyordu²¹⁷. Konferans, bu sebeple 6 Ekim'de kesintiye uğradı²¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın tavizsiz tutumunun ardından General Pelle ve Mombelli, askeri bir harekâtın başlamaması adına itidalli bir tavır benimsediler. General Harington ise ülkesinden gelecek cevabı bile beklemeden kendi yetkisiyle İsmet Paşa'ya karşılıklı güvene dayanan ilişki kurmayı teklif etti. Bu doğrultuda diğer devlet temsilcileriyle birlikte hazırlanan yeni proje 9 Ekim'de İsmet Paşa'ya sunuldu. General Harington bu toplantının insanlık adına tarihsel bir önem taşıyacağını vurgulamıştır. Bu projeyi kabul etmenin barış getireceğini, Türkiye'nin bu yönde tercih yaparak barışa önyak olması gerektiğini söylemiştir. Yeni şartları olumlu karşılayan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya antlaşmayı imzalamaya yetkili olduğunu bildirmiştir²¹⁹. Bu gelişmeler neticesinde konferans uzlaşma ile sonuçlandı. Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922'de taraflarca resmen imza edildi²²⁰.

²¹⁶ Hülagü, *a.g.m.*, s. 764-767. Ayrıca Bkz. *Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap*, Ankara 1995, s. 53-54.

²¹⁷ Hülagü, *a.g.m.*, s. 767-770.

²¹⁸ "Konferans 24 Saat Müddetle Dağılmıştır", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²¹⁹ Yaman, *a.g.e.*, s. 195.

²²⁰ "Mudanya Mukavelesinin İmzalandığını Mübeyyin Tebliğ-i Resmimiz", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

Antlaşma hükümleri özet olarak şu şekildeydi:

1- Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte, Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki savaş sona erecektir. 2- Trakya'daki Yunan kuvvetleri, Meriç nehrinin sol sahiline kadar olan toprakları tahliye edeceklerdir. 3- Barış yapılıncaya kadar, müttefik devletler askerleri Karaağaç dahil bazı askerî noktaları elinde bulunduracaktır. 4- Edirne ile ulaşımı temin eden demiryolunun işlevini yerine getirebilmesi için müttefik devletler Türkiye ve Yunanistan'ın birer temsilci bulunduracakları bir komisyon kurulacak ve bir de protokol hazırlanacaktır. 5- Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerinden tahliyesi antlaşmanın imza tarihinde başlayacak ve 15 gün içinde tamamlanacaktır. 6- Trakya'nın Türk idaresine devir teslimi 45 gün içinde tamamlanacaktır. 7- Trakya'ya geçirilecek jandarma sayısı 8.000 ile sınırlı kalacaktır. 8- Yunanlıların geri çekilmesi ve Türk idaresine teslim işlemleri müttefik komisyonların nezaretinde yapılacaktır. 9- Tahliye ve teslim işlemleri sırasında Doğu Trakya'da yedi tabur müttefik askeri bulundurulacaktır. 10- Müttefik heyet ve askerleri, 45 gün içinde Trakya'dan geri çekileceklerdir. 11- Anadolu'daki Türk kuvvetleri barış temin edilinceye kadar Çanakkale ve İstanbul boğazlarını tutan bitaraf mıntıka olarak tespit edilen hatlardan ileri geçemeyeceklerdi. 12-Müttefikler halihazırda buldukları Gelibolu ve İstanbul'daki kuvvetlerini barış konferansının kararına kadar bulunduracaklardı. 13-TBMM Hükümeti, barış antlaşmasının onaylanmasına kadar Doğu Trakya'da ordu kuramayacak ve Anadolu'dan kuvvet nakledemeyecekti²²¹.

Tevhid-i Efkâr, antlaşmayı büyük bir başarı olarak görmüş, bu başarıyı da baştemsilci İsmet Paşa'ya atfetmiştir. Onun, metaneti, sevimliliği ve azmi ile “konferans mahâfilinin en güzide devlet adamı” olduğunu söylemiştir. İmza gününde İsmet Paşa'da “bakmakla doyulamayan bir ulviyet” olduğunu iddia etmiştir. Onun antlaşmayı son kez incelerkenki halini “Elinde kalemi mukavelenâmelere son bir nazarı tedkik ve tamik (inceleme) atfederken, orduyu kahraman arkadaşları ile en büyük zaferlere sevk etmiş olan bu kumandanın başı üzerinde bir hâle-i şânın, bir hâle-i zafer ve gazânın dolaştığı görülüyor, hissediliyordu” şeklinde betimlemiştir. Onun incelemelerinde gösterdiği özen ve dikkati ise “Anlaşıyordu ki mücâhede-i milliyemizin en mühim erkânından olan, da'va-yı milliyi istihsâl için üç seneden beri en muazzam zaferler ihrâz etmiş olan bu gâzî ve mütefekkir kumandan, her kelimesi

²²¹ Akın, a.g.m., s. 414-415. Ayrıca Bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.

üzerinde belki yüzlerde şehidin hakkı olan bu mukâvelenâmede mûcib-i tereddüd ve hukukumuzu muhîll (bozucu) hiçbir nokta olup olmadığını son bir defa anlamak istiyordu” şeklinde yorumlamıştır. Gazeteye göre tüm bunlar, İsmet Paşa'nın “o sahnenin yegâne asil, dürüst, necîb kahramanı” olduğunu ispat etmek için yeterli idi²²².

Başyazar Ebuzziyâ, “Mudanya Mukavele-nâmesi” başlıklı yazısında antlaşmayı “mücâhede-i milliyemizin ve tarihimizin en mühim ukûdundan biri ve belki birincisi” şeklinde nitelmiştir. Böyle bir antlaşmayı imzalamanın Ankara için büyük bir “zafer-i siyasi” olduğunu söylemiştir. Ebuzziyâ'ya göre antlaşmayı bu kadar mühim kılan, herşeyden evvel Türkiye'yi Trakya'ya kavuşturmasıdır. Çünkü Mîsâk-ı Millî'nin en önemli hedeflerinden biri milli sınırlardan taviz vermemektir. Trakya da bu sınırlara dahildir. Yazar, bu görüşmelerde alınamasa bile Trakya'nın silahla er ya da geç alınacağını, ancak “azimkâr ve şanlı” Türk askerlerinin kan dökme taraftarı olmadığını söylemiştir. Tıpkı askerleri gibi düşünen İsmet Paşa'nın da gösterdiği sabır, sükunet, azim ve metanet ile kan dökmeden gayesine eriştiğini belirtmiştir. “Bedbaht” Trakya'yı anavatanına sağ salım, diplomasi ile kavuşturduğunu ifade etmiştir. Bedeli ne olursa olsun zafer kazanmaya iman etmiş olan Türklerle ateşkes imzalayan Garp aleminin, bu kararıyla Türklere olduğu kadar kendine de hizmet ve iyilik ettiğini söylemiştir²²³.

2.1.1. Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İngiliz hükümetinin itibarı zedelenmiş ve bu durum Başvekil Lloyd George'un istifasıyla neticelenmişti. İngilizler bu prestij kaybını örtbas etmek adına İstanbul'da ağırlıklarını hissettirme çabası içine girdiler. Mütareke ile avantajlı konuma geçen Ankara hükümeti elbette ki böyle bir atağa müsaade edemezdi. Bu bağlamda onlara fırsat vermeden siyasi bir manevra gerçekleştirmek, İstanbul'da TBMM'nin otoritesini hissettirmek ve Trakya'yı teslim almak gündeme geldi²²⁴. Zaten Mudanya Mütarekesi hükümlerince de Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerinden tahliyesi, imza tarihinden itibaren 15 gün içinde tamamlanacaktı. Trakya'nın Türk idaresine devir teslimi ise 45 gün içinde tamamlanacaktı. Tüm bunlar neticesinde, önce İstanbul'da Ankara hükümetini temsil etmek ve gerekli işlemleri

²²² “Mudanya'da Nasıl İtilâf Hâsıl Oldu ve Mukâvele Nasıl İmzalandı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²²³ *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrin-i evvel 1922.

²²⁴ Erdal Aydoğan, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılansısı ve İstanbul'daki İlk Günleri”, *Atatürk Yolu*, C.7, S. 27, 2001, s. 255.

yapmak, ardından da Trakya'yı teslim almak için Trakya Fevkalade Temsilcisi namıyla birinin görevlendirilmesi kararlaştırıldı²²⁵.

Bu önemli ve daima sembolik olarak gerçekleştiren kişiyle anılacak olan görevin kime verileceği hususu da önemliydi. Rauf (Orbay) Bey, Milli Mücadele boyunca hiçbir iş görmediği, fedakarlıkta bulunmadığı gerekçeleriyle eleştirilen ve gözden düşen Refet (Bele) Paşa'yı ileri sürdü. Mustafa Kemal Paşa'ya “*Yunanlılara boşalttıracığımız Trakya topraklarını hükümetimiz nâmına teslim almağa Refet'i me'mur etsek, ne dersiniz?*” teklifinde bulundu. Paşa da bu teklife “*İyi düşündün Rauf, en münâsibi o..*” cevabını verdi ve görev Refet (Bele) Paşa'ya verildi²²⁶.

Paşa görevini ifa etmek adına 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmiştir²²⁷. Gülnihal Vapuru ile gelen Paşa'yı iskelede büyük bir kalabalık coşku ve sevinçle karşılamıştır. Tezahüratlar, sevgi gösterileri, Paşa'yı ve Milli Mücadele'yi öven pankartlarla şehirde adeta bir bayram havası mevcuttur²²⁸. *Tevhid-i Efkâr* da, bu gelişmeyi büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılamıştır. Gazete, öncelikle Paşa'nın bundan evvelki başarılarını hatırlatmıştır. Onun, İnönü'de düşmanı tepeleyen İsmet Paşa'nın yardımına koştuğunu ve düşmanı Bursa kapılarına kadar kovaladığını söylemiştir. Oradan “*yıldırım gibi*” Dumlupınar'a yetiştiğini ve Dumlupınar muharebesinin de şanlı galibi olduğunu söylemiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise ordunun ihtiyaçlarını temin etmek yoluyla zafere katkı sağladığını ifade etmiştir²²⁹.

Gazete, bunların ardından Paşa'nın İstanbul'da nasıl karşılandığını anlatmıştır. “*İstanbul'a muzaffer İslâm ordusunun selâmını getiren kahraman asker*”in²³⁰ İstanbul halkı tarafından görülmemiş bir galeyana ile, “*velveleli bir şa'saa*” ile karşılandığını ifade etmiştir²³¹. Göklere kadar yükselen şükran ve hürmet çılgınlıkları arasında omuzlara alındığını, yüzünden, gözünden öpüldüğünü söylemiştir²³². “*İstanbul'un dünkü şevk-i meserreti* (sevinci) *muzaffer kumandanlarına gösterdiği azîm tezâhürât kalblerimizin*

²²⁵ Alev Gözcü, “Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, 2015, s. 53-54.

²²⁶ Aydoğan, *a.g.m.*, s. 255.

²²⁷ “Refet Paşa Bugün İstanbul'a Geliyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²²⁸ Gözcü, *a.g.m.*, s. 55-59.

²²⁹ “Anadolu Muzaffer İslâm Ordusunun Mümessil-i Ziyi-i Satveti Refet Paşa Dün Dârülhilâfe'ye Geldi, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²³⁰ “Anadolu Muzaffer İslâm Ordusunun Mümessil-i Ziyi-i Satveti Refet Paşa Dün Dârülhilâfe'ye Geldi, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²³¹ “Refet Paşa'nın Vürüdü İntibaatından”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²³² “Dün İstanbul İlk Defa, Muzaffer Ordumuzun Kahraman Mümessiline Kavuştu”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

ne kadar yandığını ve gönüllerin nasıl bir şifâ ile yeniden hayât bulduğunu isbât etti” yorumunu yapmıştır²³³.

Başyazar Ebuzziyâ da “Geldi!” başlıklı yazısında bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti yansıtmıştır. Refet Paşa’yı “mücâhede-i milliyemizin, Anadolu’nun muzaffer ordusunu temsil eden satvetli bir kumandanı” olarak nitelemiştir. Onun İstanbul’a gelişini ise “senelerdir beklediğimiz mükâfâtın ilk müjdesi” olarak tanımlamıştır. Yazara göre, Paşa’yı görmek için birbirini çığneyen, ezen İstanbul halkı, tezahüratlarıyla, gördüğü faciaları anlatmak istemiştir. Mütareke döneminde düşman zulmüyle canı yanan halk, Paşa’ya bir liman gibi sığınmıştır. Yazar, Paşa’nın karşılanma anını “İstanbul İstanbul olalı, Fatih alem-i İslâmî Ayasofya’nın kubbesine dikeli böyle muazzam bir manzara görmedi” şeklinde betimlemiştir. “Bugün tüm İstanbul Müslümanlarının şâhid olduğu manzaralar, bundan sonra şâhidi olacağımız fevkalâdeliklerin bir mukaddimesidir” diyerek de ülkeyi güzel günlerin beklediği vurgusunu yapmıştır²³⁴.

Refet Paşa bölgeye askerî komutan olarak atanmıştı. Kendisine yardımcı olmak ve bölgede sivil idareyi tesis etmek için ise Edirne Valiliği’ne Şakir (Kesebir) Bey görevlendirilmişti. Şakir Bey, bu göreve getirildikten sonra hemen Refet Paşa ile temasa geçerek çalışmalara başladı. Trakya’da görev alacak memurların listeleri hazırlanarak Dahiliye Vekaleti’ne sunuldu.

Tahliye işlemleri zaten mütareke hükümleri gereğince 14/15 Ekim’de başlamıştı²³⁵. *Tevhid-i Efkâr*, bu gelişmeyi takiben yayınladığı “Edirnemizin İstihlâsı Artık Bir Gün Meselesidir” başlıklı haberde, “Üç senedir düşmanların en şenî’inin, en kahbesinin ayakları altında inleyen Edirnemizin ân-ı istihlâsı artık pek yaklaşmıştır, bu muazzez beldemiz, Avrupa’da bu ilk pâyitahtımız, dünyanın en büyük kubbeli câmiini ve en semâ-pâyeye minaresini muhtevî olan bu bî-nazir şehrimiz birkaç gün sonra hilâline kavuşacak, mazlum halk sevgili askerlerimizin süngülerinin zill-i himâye-i satvetinde müsterîh ve mes’ûd olacaklardır” yorumunu yapmıştır²³⁶.

²³³ “Refet Paşa’nın Vürûdu İntibaâtından”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²³⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1922.

²³⁵ “Trakyamızın Yunanlılardan Tahliye ve Tathîrine Dün Gece Nısf-ı Leyde Başlanıldı!”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²³⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 17 Teşrin-i evvel 1922.

Ekim ayı sonu itibarı ile tahliye işlemleri sona erdi. Gazete bu gelişmeyi “*Edirnemiz Yunanlıların Pây-i Mülevvesinden Kurtuldu*” başlıklı haberle duyurdu²³⁷. Bu süreçte bütün idarecilerin tayinleri de yapılmıştı. Refet Paşa, müttefik generaller ile toplantılar yaparak kasaba ve şehir merkezlerinin teslim tarihlerini tespit etti²³⁸.

Türk jandarma ve memurlarının bölgeye girişi, 30 Ekim'de başladı. Bu amaçla ilk kafiide bulunan jandarma ve memurlar, İzmit'ten Ümit vapuru ile hareket ederek 30 Ekim sabahı Sirkeci'ye geldiler. Buradan ilk devir teslim törenini gerçekleştirmek üzere, başlarında Vali Şakir Bey ile Çerkezköy'e hareket ettiler. Çerkezköy'den itibaren devir teslim heyeti bazen trenle bazen de karayolu ile Edirne'ye kadar bütün Trakya'nın teslimini tamamladı. Her kazada Türk yöneticileri müttefik heyetlerince karşılanıyor, bayrak merasimi gerçekleştiriliyor ve müttefik heyetleri ile Türk yöneticiler arasında devir-teslim tutanakları imzalanarak yönetime el konuluyordu. Daha sonra müttefik heyetler bölgeyi terk ediyorlardı. Edirne ve Gelibolu'nun tesliminin ardından bütün Doğu Trakya 28 Kasım 1922'de TBMM Hükümeti idaresine geçmiş oldu²³⁹.

2.2. Lozan Barış Konferansı

2.2.1. Konferansın Başlaması

Mudanya Ateşkes Antlaşması ile muharebe dönemi sona ermiş, silahlar susmuştu. Sıra, diplomasinin en çetin sınavlarından olan barış antlaşmasına gelmişti. Muharebeler döneminde gösterilen çaba ve elde edilen zaferin semereleri ancak sıkı bir diplomatlıkla, Türkiye lehine bir barış antlaşmasıyla alınabilirdi. Nitekim Türkiye'nin müttefiklerden beklediği teklif Ekim 1922'nin son haftasında gelmişti. Müttefikler Ankara ve İstanbul Hükümetlerini 13 Kasım'da Lozan'da gerçekleştirilecek sulh görüşmelerine davet etmişlerdi²⁴⁰. Ankara hükümeti ise bu ikiliği kabul etmemiş ve 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak konferansta milletinin tek temsilcisi olma şansına erişmişti.

Türkiye Lozan'a üç temsilci ile katılacaktı. Baş temsilci 27 Ekim'de istifa eden Yusuf Kemal Bey'in yerine Hariciye Vekili seçilen İsmet Paşa idi²⁴¹. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi onun temsil etmesi halinde “*azamî istifâde*” sağlanacağını düşünmüş

²³⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i sâni 1922.

²³⁸ Akın, *a.g.m.*, s. 420-422.

²³⁹ Akın, *a.g.m.*, s. 422-423. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara 1996.

²⁴⁰ “Lozan Konferansı Hükümet-i Milliyemize Bildirildi”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

²⁴¹ “İsmet Paşa Hâriciye Vekili Oldu”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Teşrin-i evvel 1922, s. 1.

ve tercihini ondan yana kullanmıştı²⁴². Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve eski Maliye Bakanı Hasan Bey de diğer temsilcilerdi. Bunların dışında geniş bir danışman ve çevirmen topluluğu bulunuyordu²⁴³. TBMM, Lozan'a giden heyete, Mîsâk-ı Millî'den zerre kadar taviz verilmemesini tembihlemişti. Kapitülasyonların muhakkak surette kaldırılması, tam bağımsızlık, tamirat bedeli de meclisin diğer ödün vermediği konulardı. İsmet Paşa, meclisin bu taleplerini onaylamış ve konferansta Mîsâk-ı Millî çerçevesinde Türkiye'nin hukukunu müdafaa edeceğine söz vermişti²⁴⁴.

Lozan Konferansı'nın başkanı, aynı zamanda İngiltere Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon'du. Toplantı davetçisi ülkeler İngiltere, Fransa ve İtalya idi. Katılan ülkeler ise, bu üç ülke ve Türkiye dışında, Yunanistan, ABD, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ve Japonya idi. Boğazlar sorunu görüşülürken, Bulgaristan, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcileri de toplantılara katılacaklardı²⁴⁵.

Türk heyeti vaad edilen zamanda Lozan'a varsa da konferansın 13 Kasım'da toplanma planı sekteye uğradı. Bu sebeple konferansın açılış toplantısı 20 Kasım 1922'de Montbenon Gazinosu büyük salonunda yapıldı²⁴⁶. İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab bir açılış konuşması yaptı. Haab, tüm dünyanın sulhe, asayiş ve istikrara olan ihtiyacından bahsederek, çabuk bir şekilde sulhe varılmasını temenni etti. Ondan sonra sözü alan İngiliz baş temsilcisi Lord Curzon da aynı temenniye dile getirdi. Ardından sözü İsmet Paşa aldı. Türk milletinin istiklalini müdafaa etmek için senelerden beri bitmek bilmez bir gayretle nasıl mücadele ettiğinden bahsetti. Bu süreçte Anadolu'da yapılan tahribatları, dökülen kanları hatırlattı. Bu denli fedakârlıklara katlanan bir milletin medeniyete, hür yaşamaya, dolayısıyla da sulhe ziyadesiyle hakkı olduğunu ifade etti. Sulhün kolaylıkla imzalanması adına "*azamî bir hüsn-ü niyet*" göstereceğini, karşındakilerin de aynı surette hareket edeceklerinden ümitli olduğunu belirtti²⁴⁷.

Tevhid-i Efkâr, sulh konferansının toplanmasına sevinmiş ancak yine de temkinli bir tavır takınmıştır. Nitekim başyazar Ebuzziyâ, "*Hakta da İttihâd Ettilerse..*" başlıklı yazısında sulhü elbette istediklerini ancak bunun sadece Türk tarafının isteğiyle olmayacağını ifade etmiştir. Yazara göre, sulhün gerçekleşmesi için muhatapların da en

²⁴² Yılmaz Altuğ, "Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi", *ATAM Dergisi*, Cilt IV, S. 11, 1988, s. 417.

²⁴³ Toktamış Ateş, "Lozan Beklentileri", *Türkler*, Cilt XVI, 2002, s. 319-323.

²⁴⁴ "İsmet Paşa'nın Sulhümüz Hakkında Beyânâtı", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1922, s. 2.

²⁴⁵ Ateş, *a.g.m.*, s. 319-323.

²⁴⁶ Ateş, *a.g.m.*, s. 319-323.

²⁴⁷ "Lozan Sulh Konferansı Evvelki Gün Küşâd Edildi", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

az Türk heyeti kadar itidalli olması lazımdır. Türk heyetinin haklı ve meşru taleplerini kabul etmeleri lazımdır. Çünkü Türk tarafının katiyen taviz veremeyeceği hususlar vardır. Konferansta Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa, çetin bir müzakereyi dahi neticeye ulaştırma meziyetine sahiptir. Samimiyeti, davasının meşruluğuna olan inancı, azmi bunun için yeterlidir. Ancak karşıdakilerin tutumu esas belirleyici olandır. Yazar, İngilizlerin ve Fransızların Lozan'a "müttehid bir cephe" şeklinde geldikleri söylentisini de bu şüphe ve endişelerine kanıt olarak göstermiştir. Türk heyetini bu duruma karşı dikkat olmaya davet etmiştir. Müttefiklere ise şarkta esaslı bir sulh için Türklerin haklı taleplerini kabul etmeleri gerektiği mesajını iletmiştir. Ayrıca "Biz temenni ediyoruz ki Garb âlemi, hâlâ Türk hakkındaki eski zihniyetinde ısrar ile bu hatânın cezâsını çekmek vaziyetine düşmesin" diyerek de onlara üstü kapalı bir şekilde gözdağı vermiştir²⁴⁸.

2.2.1.1. Trakya Sınırları Meselesi

19. yy başlarında Avrupa'nın büyük devletleri arasında "Şark Meselesi" ekseninde şekillenen rekabetin önemli bir safhasını Balkanlar oluşturmuştur. Özellikle Berlin Anlaşması'ndan (1878) sonra bölge, çıkar çatışmalarının odak noktası haline gelmiştir. Stratejik açıdan oldukça etkin bir konumda olan Balkanlar bölgesinde hakimiyet sağlamayı başaran bir devlet Batı'da Avrupa'yı, Doğu'da ise Rusya'yı tehdit edebilecek güce sahip olacaktır. Osmanlı Devleti adına tehlike çanlarının çalmaya başladığı bu dönemde Yunanistan (1829), Sırbistan, Karadağ, Romanya (1878) ve Bulgaristan'ın (1908) bağımsız olmaları da meseleyi çok daha kritik bir hale getirmiştir²⁴⁹.

Balkanların kozmopolit yapısı yüzünden her devletin milletinden olan etnik unsur diğerinin içinde kalmıştı. Bu sebeple bağımsızlıklarını kazandıkları andan itibaren hızlı bir şekilde silahlanmaya başlayan bu devletler adeta cadı kazanı gibi kayınıyordu. Bulgaristan genişlemek ve Ege denizine açılmak, Sırbistan "Büyük Sırbistan"ı kurmak, Yunanistan ise Megali İdea hayaliyle Makedonya, Girit, ve Ege adalarını ele geçirmek istiyordu. Slavları birleştirip, Balkan topraklarını paylaşmak ve üzerinde hakimiyet kurmak niyetinde olan Rusya da Balkan devletlerini kışkırtıcı faaliyetlerde bulunuyordu. Bu atmosferde Mart 1912'de Sırp-Bulgar, Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan,

²⁴⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sâni 1922.

²⁴⁹ Sedef Bulut, "Balkan Savaşları'ndan Lozan'a Batı Trakya Meselesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı Trakya Politikası", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2008, s. 83.

Mayıs 1912 Karadağ-Yunanistan ve Ağustos 1912’de Bulgaristan-Karadağ ittifak anlaşmaları ile birlikte Balkan Savaşına yol açacak süreç başladı²⁵⁰.

1912’de, bu dört Balkan ülkesinin (Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan) oluşturduğu ittifak, Osmanlı Devleti için tam bir Balkan felaketine dönüştü. İki aşamalı gelişen Balkan Savaşları’nın ilki 8 Ekim 1912’de başladı ve 30 Mayıs 1913’te Londra’da imzalanan bir antlaşma ile sona erdi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti’nin sınırları Adriyatik Denizi’nden Midye-Enez hattına kadar geriledi. Bu geri çekiliş İstanbul şehrinin batı sınırına kadar olan tüm Avrupa topraklarının (Arnavutluk, Makedonya, Batı Trakya ve Doğu Trakya’nın önemli bir kısmı) elden çıkması anlamına geliyordu²⁵¹.

I.Balkan Savaşı sonrasındaki toprak dağılımı hiçbir devleti memnun etmemiş, Makedonya’nın büyük kısmının Bulgaristan’a kalması Yunanistan ve Sırbistan’ın itirazına neden olmuştur. Romanya’nın Dobruca’yı istemesi ise dengeleri bir kez daha sarsmıştır. 29 Haziran 1913’te II. Balkan Savaşı çıkmıştır. Balkan devletlerinin kendi aralarındaki çatışmalardan yararlanan Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransızların bütün tehditkar uyarılarına karşılık Edirne’yi ele geçirmek üzere harekete geçmiş, 22 Temmuz 1913’te şehri geri almıştır. Meriç’in batısına geçmeye hazırlanan kuvvetler Avrupa devletlerinin müdahalesi üzerine durmak zorunda kalmış ve Balkan Devletleri ile ayrı ayrı anlaşmalar yapılmıştır. 29 Eylül 1913 günü yapılan İstanbul Antlaşması ile Batı Trakya, bölgede yaşayan Türklerin hakları güvence altına alınarak Bulgaristan’a verildi ve 1919 yılına kadar bu devletin idaresi altında kaldı²⁵².

I. Dünya Harbi’nin sonunda Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu grup mağlup olunca Batı Trakya bölgesi Yunanistan’ın da içinde bulunduğu müttefik devletlerin eline geçti. Bu süreçte Wilson prensiplerinin “self determinasyon” ile ilgili maddesinden ilham alan Batı Trakya Türkleri 17 Ekim 1919’da Batı Trakya Devleti’ni kurdu. Ancak bu siyasi oluşum da uzun sürmedi ve 22 Mayıs 1920’de Yunan ordusunun Batı Trakya’yı işgaliyle son buldu²⁵³.

²⁵⁰ Bulut, *a.g.m.*, s. 85.

²⁵¹ Hikmet Öksüz, “Lozan’da Batı Trakya Sorunu”, *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C. V, 2012, s. 2301.

²⁵² Bulut, *a.g.m.*, s. 86. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi - Balkan Harbi 1912–1913*, Ankara 1993.

²⁵³ Öksüz, *a.g.m.*, s. 2304.

Konu, Ankara hükümetinin Milli Mücadele'yi zaferle sonuçlandırmasının ardından toplanan Lozan Konferansı'nda da gündeme geldi. Törenler bittikten ve çalışma şekli ile usuller belirlendikten sonra konferans 22 Kasım'da çalışmalarına başladı. Sınırlar, Boğazlar gibi önemli meselelere bakacak olan Birinci Komisyon, yani Arazi Komisyonu, Lord Curzon başkanlığında toplandı. Curzon toplantıyı açtı ve Trakya sınırlarının konuşulacağını söyledi. Bu meseleye dair ilgili devletler temsilcilerini görüşlerini açıklamaya davet etti²⁵⁴.

İlk sözü alan İsmet Paşa oldu. Paşa, Doğu Trakya için Balkan Savaşları'ndan sonra çizilen 1913 sınırını, yani Karadeniz'den Meriç dökümüne kadar olan Karaağaç-Mustafapaşa Köprüsü-Dimetoka-Simelin parçasını istedi. Ayrıca Doğu Trakya'nın emniyeti için Batı Trakya'nın da halkın oyuna başvurularak bağımsız olmasını istedi. Devletlerin 24 Eylül 1922 tarihli notalarıyla ve Mudanya Antlaşması ile Doğu Trakya'yı, Edirne de içinde olmak üzere, Türkiye'ye vermeyi kabul ettiklerini ileri sürdü. Edirne şehrinin Meriç'in sol kıyısında olduğunu, dolayısıyla da Edirne ve Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması gerektiğini ilave etti²⁵⁵. Paşa'ya göre bu zaten vaad edilmişti, kendisi fazladan bir şey talep ediyor değildi²⁵⁶.

İsmet Paşa'nın bu taleplerine önce Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan gibi Balkan devletleri, ardından da müttefiklerin her biri karşı çıktı. Şiddetli münakaşalar cereyan etti. Herkes soruna kendi çıkarlarına uygun olarak yaklaşıyor, sonuçta hiçbir uzlaşma sağlanmıyordu²⁵⁷. “*Karşılıklı bir nutuk düellosu manzarası*” vardı²⁵⁸. Öncelikle Trakya sınırı olarak 1913 sınırlarını kabul etmiyorlardı. Sınır olarak Meriç nehrini teklif ediyorlar fakat Karaağaç'ı vermek istemiyorlardı. Karaağaç'ın Yunanlılarda kalmasını istiyorlardı. Ayrıca Batı Trakya'da halk oylaması yapılması teklifini de reddediyorlardı. Zira Yunanlılar, Batı Trakya'yı Bulgarlarla savaşarak aldıklarını, Türkiye'nin bölgede hak iddia edemeyeceğini söylüyorlardı. Tüm bunlar doğrultusunda konu halledilemiyordu.²⁵⁹

Tevhid-i Efkâr, bu süreçte Trakya'da 1913 hududunun geçerli olmasını savunmuştur. Mudanya Konferansı'nda İngiltere adına yetkili olan General

²⁵⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*, C. I, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Ankara 1998, s. 85; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Ankara 1993, s.79.

²⁵⁵ Karacan, *a.g.e.*, s. 80.

²⁵⁶ İnönü, *a.g.e.*, s. 86.

²⁵⁷ İnönü, *a.g.e.*, s. 86-93.

²⁵⁸ Karacan, *a.g.e.*, s. 86.

²⁵⁹ İnönü, *a.g.e.*, s. 92.

Harrington'un da nutuklarında bu yönde vaadlerde bulunduğunu hatırlatmıştır. “Bugün eski va'dlerden geri dönülmesi, İngiliz siyasetinde Loyd Corc'un ruhunun dâimâ hâkim olduğunu göstermektedir” yorumunu yapmıştır²⁶⁰. Gazeteye göre, Karaağaç Edirne'nin “anahtarı”dır. Bu anahtarı “en büyük düşman” olan Yunan'ın eline teslim etmek mümkün değildir. Ayrıca bu iki bölge birbirinden ayrılamaz²⁶¹. Nasıl ki İngiltere'nin Times nehrinin iki tarafı birbirinden ayrılamaz ve farklı devletlere tabi olamazsa bu da öyledir. Bunu teklif etmek dahi “ham ve gülünç”tür. Üstelik bu durum Türkiye adına oldukça tehlikeli sonuçlar doğurmaya meyillidir. Karaağaç'ın Yunanlılara verilmesindeki maksat, İstanbul'un kapısı olan Edirne'yi bir hamlede Yunanistan'a geçecek bir vaziyette bulundurmadır. Türkiye, Anadolu'da binbir güçlkle mağlup ettiği Yunanistan'a bu tavizi veremez. Lord Curzon mağlup Yunanistan'a bir taviz vermek istiyorsa bunu Türk topraklarından veremez zira “el kesesinden ihsân olmaz”. İsmet Paşa, böyle bir teklif karşısında geri adım atmayaarak “hakkımızı, tarihî, ahdî ve hukukî bir sûrette müdâfaa etmiştir”²⁶².

Başyazar Ebuzziyâ da “Hata Ediyorlar!” başlıklı yazısında, konferanstan zaten çok ümitli olmadığını ama daha ilk mevzuda da bu kadar “nâhoş haberler” ve muhalefet beklemediğini söylemiştir. Ona göre, Doğu Trakya'nın, Edirne'nin Türklerde kalmasına razı olmak ama Karaağaç'ı vermek istememek, meseleyi çözülmez bir hale sokmaktır. Türk, topraklarını kurtarmak için bütün dünya ile harbi göze almıştır. Bütün işlerinde olduğu gibi siyasi işlerde de daima doğru yürümek, doğru söylemek yoluna gitmiştir. Ancak Avrupa bu samimiyeti anlamamış ve suistimal etmiştir. Siyaseti, Türkiye'yi zor durumda bırakacak bir vasıta olarak kullanmış ve bu suretle en büyük hatasını yapmıştır. Eğer Lozan'da da bu tutumlarına devam ederlerse bundan ancak fena neticeler doğacaktır. Ebuzziyâ, ayrıca devletlerin bu hakkaniyetsiz tavırlarından ötürü, artık konferans müzakeratının çok daha dikkatle takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Daha da kötü gelişmelere, taleplere meydan bırakmamak için bunu elzem bulmuştur²⁶³.

Türk heyeti tıpkı *Tevhid-i Efkâr* gibi Edirne ile Karaağaç'ın birbirinden ayrılamayacağını ve Karaağaç'ı Yunanistan'a bırakmanın mümkün olmadığını iddia etmiş ve konferans boyunca bu tutumunu sürdürmüştür. Ancak bir an önce barışın

²⁶⁰ “Karaağaçsız Edirne Olmaz!”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sâni 1922, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 11**.

²⁶¹ “Karaağaç Bizimdir, Bizim Olacaktır!”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

²⁶² “Karaağaçsız Edirne Olmaz!”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

²⁶³ *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sâni 1922.

imzalanması için bu konuda da fedakârlık göstermiş ve konferansın ilk döneminde müttefiklerin tekliflerine karşılık sunduğu projede Karaağaç'ın Yunanistan'a verilmesini kabul etmiştir²⁶⁴. Bu mevzunun tekrar gündeme gelmesi ve Türk tarafı lehine sonuçlanması ise konferansın ikinci döneminde Yunan tamirâtı meselesi ile bağlantılı olarak gerçekleşecektir.

2.2.1.2. Boğazlar Meselesi

Osmanlı Devleti'nin kurulması ve topraklarını genişletmesinin ardından Marmara ile Karadeniz birer iç deniz halini almıştı. Bu süreçte İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde Türk egemenliği kesin olarak kurulmuştu. Stratejik konumu itibarıyla Boğazlar, Osmanlı Devleti'ne büyük faydalar sağlıyordu. Bu avantajlı hali ve 18. yüzyılda Avrupa'da büyük bir ekonomik rekabetin başlaması büyük devletlerin gözünü buraya dikmesine sebep oldu. Bu bağlamda Boğazları ele geçirmeyi yahut en azından kontrol altına almayı hedef edindiler. Ayrıca kuzeyde Rusların gün geçtikçe güçlenmesi ve tarihi emelleri olan sıcak denizlere inme politikası ile Boğazlara gözünü dikmesi durumu daha da kritik bir hale soktu²⁶⁵.

Rusların 1699'da Karlofça Antlaşması ile Azak'ı ele geçirmesi ve burada bir filo yapmaya başlaması Karadeniz'deki güç dengesini değiştirmeye başladı. Daha sonraları 1711 'de Prut Antlaşması ile Azak yeniden Osmanlı Devleti'ne geçince, geçici de olsa Karadeniz'de eski güç yeniden kuruldu. Bu durum 1774 yılına kadar devam etti. Çünkü Ruslar Küçük Kaynarca ile Karadeniz'de kendi gemileri ile ticaret yapmak ve ticaret gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını elde etti. Bundan sonra Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek ve Boğazlara sahip olmak, Rus dış siyasetinin amaçlarından birini oluşturdu. 1784'de ise Kırım'ı topraklarına resmen katan Ruslar Karadeniz'e kesin olarak yerleştiler²⁶⁶.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda daha önce yapılan antlaşmalar geçersiz olmuştu. Bu kararda İngiltere'nin, Rusya'nın Boğazlardan inmesini engellemek amacıyla Osmanlı Devleti ile 1809 yılında imzaladığı Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın etkisi büyük olmuştu. Bu antlaşmaya göre Boğazlar eskiden olduğu gibi yine devletlerin

²⁶⁴ Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Konferansında Tazminat Meselesi ve Karaağaç'ın Türkiye'ye İadesi", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı*, 2012, s. 404.

²⁶⁵ Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)", *Atatürk Yolu*, C. 4, S. 13, 1994, s. 87.

²⁶⁶ Tosun, *a.g.m.*, s. 88.

savaş gemilerine kapalı kalacaktı. Ayrıca antlaşma ile ilk defa Boğazlar sorununa üçüncü bir devlet dahil olmuş ve sorun bir nevi uluslararası bir mahiyet kazanmıştı²⁶⁷.

1829 Edirne Antlaşması ile Rusya kendi ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkını Osmanlı Devleti'ne bir defa daha kabul ettirmiş ve bu haktan bütün devletlerin gemilerinin de yararlanabileceğini ilan etmişti. 1833'de yapılan Hünkar İskelesi Antlaşması ile ise yabancı devletler savaş gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını almışlardı. Böylece Boğazlarda üstün nüfuzla sahip devlet konumuna erişmişlerdi. Bu da diğer devletlerin Napolyon'un "*İstanbul'u ele geçirecek olan dünyanın hakimi olacaktır*" sözünü düstur edinmişçesine²⁶⁸ Boğazlar sorunu ile daha yakından ilgilenmesine sebep olmuştu. Bu tarihlerden itibaren Boğazlardaki Türk egemenliği büyük devletler tarafından ikili antlaşmalarla kısıtlanmak için zorlanmış ve hemen her büyük Avrupa devleti burada kendi lehine yeni bir statünün kurulması için uğraşmaya başlamıştı. Bu bağlamda toplanan 1841 Londra Konferansı sonucu imzalanan antlaşma ile Boğazların ticaret gemilerine açık fakat yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi devletlerarası bir statüye dönüşmüştü. Bu ilke 1856 Paris ve 1871 Londra Antlaşmaları ile karşılıklı hukuki kural şeklini almıştı²⁶⁹.

1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı'nda da Çanakkale Cephesi'ni açarak Boğazları ele geçirmeye yönelik bir girişimde bulunan ve başarıya ulaşacağından emin olan müttefikler Türk ordusunun mukavemetiyle karşılaşmış umduğunu bulamadı ve çareyi diplomatik teşebbüslerde aradı. Nitekim bu doğrultuda dönemin Boğazlar diplomasisinin iki temel aktöründen biri olan ABD Başkanı Wilson, savaşı bitirecek olan meşhur Wilson İlkeleri'ni yayınladı. Müttefiklerin Boğazlara dair hedefleriyle örtüşen bu ilkelerin 12. Maddesi Çanakkale Boğazı'nın uluslararası garantiler altında bütün milletlerin gemilerinin serbest geçişine ve serbest ticaretlerine açık olacağını belirtiyordu. Ayrıca savaş sonunda 30 Ekim 1918'de Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi müttefikleri Boğazlar hedefine bir adım daha yaklaştırdı. Zira mütarekename 1. maddesiyle Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın müttefiklerce işgalini öngörüyordu. Mütarekenin ardından başlayan işgaller sürecinde işgal edilen pek çok Osmanlı toprağı gibi Boğazlar da müttefiklerin işgale uğradı.

²⁶⁷ Yüksel Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015, s. 106.

²⁶⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Müdakeresi Sıralarında (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi", *Belleten*, C. XXV, S. 97, 1961, s. 82.

²⁶⁹ Tosun, *a.g.m.*, s. 89.

Osmanlı hükümetinin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı ancak TBMM'nin onaylamadığı Sevr Barış Antlaşması da Boğazların herkese açıklığını kabul ediyordu.²⁷⁰

Ankara hükümeti için Boğazların Sevr ile belirlenmiş statüsü kabul edilemezdi. Bu bağlamda konunun Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından gerçekleşen Lozan Barış Konferansı'nda halledilmesine karar verildi. Konu konferansın 4 Aralık'ta Lord Curzon tarafından açılan oturumunda ilk kez gündeme geldi. Curzon, konferanstaki en önemli konulardan birinin Boğazlar sorunu olduğunu ve bu sorunun tüm dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek söze başladı. Konunun konferansta uzlaşma ile sonuçlanacağını umut ettiğini belirtti²⁷¹. Ardından ilk sözü İsmet Paşa'ya verdi. Paşa, Mîsâk-ı Millî de dahil tüm uluslararası konuşmalarda belirttikleri üzere, ticaret gemilerine gece gündüz her zaman Boğazlar'dan geçiş serbestiyeti tanıma taraftarı olduklarını belirtti. Ancak Türkiye'nin Boğazlar'daki güvenliği meselesi de muhakkak göz önüne alınmalıydı. Zira Boğazlar bölgesi, memleketin en önemli kısımlarını kaplıyordu. Buranın askeri ve siyasi emniyeti hayati önem taşıyordu ve gerekli tedbirler eksiksiz şekilde alınmalıydı²⁷².

Rus temsilci Çiçerin de İsmet Paşa'yı destekliyordu. Ona göre, Karadeniz devletlerinin emniyeti için Boğazlar hayati önem taşıyordu. Türkiye de onların emniyeti için gerekli bir tampon devlet görevi görüyordu. Bu nedenle Boğazlar, Türkiye'nin de talep ettiği gibi, diğer devletlerin harp gemilerine ve uçaklarına kapalı olmalıydı. İngilizlerin tüm teşebbüslerine rağmen Çiçerin bu talebinde ısrarla direniyordu²⁷³. Gazetecilere verdiği bir beyanatında, Türklerin muharebeler döneminden zaferle çıktığını, Boğazlardan taviz vermenin onlar için zaferlerinin semeresini alamamak manasına geleceğini söylemişti. Türkiye'ye Boğazları tahkim ve istediği zaman kapamak hakkı verilmediği takdirde sulhün büyük tehlikeye gireceğini söylemişti. Eğer müttefikler bu konuda ısrarcı olursa da Rusya için silaha sarılmaktan başka çare kalmayacağı tehdidini savurmuştu²⁷⁴.

Müttefikler ise Boğazlar meselesinde Türklerden ve Ruslardan farklı düşünüyorlardı. Barış zamanında dahi Boğazlardan harp gemileri için tam bir serbesti

²⁷⁰ Esin Yurdusev, "İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası 1915-1923", *Bellekten*, C. 71, S. 260, 2007, s. 171-173.

²⁷¹ Sadık Erdaş, "Yüzyıllık Hesaplaşma Lozan'da Boğazlar Sorunu", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015, s. 332-333.

²⁷² İnönü, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁷³ İnönü, *a.g.e.*, s. 97-99.

²⁷⁴ "Çiçerin Devletleri Tehdid Ediyor!", *Tevhid-i Efkâr*, 15 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

istiyorlardı. Boğazların tahkimattan ve her türlü askeri savunma tedbirinden mahrum kalmasını talep ediyorlardı. Ayrıca Boğazlardan geçişin ve askerlikten tecrit edilmiş mıntıkların kontrolünün sağlanması için Türklerin de dahil olacağı uluslararası bir komisyonun Boğazlar bölgesini denetim altına almasını teklif ediyorlardı²⁷⁵.

Tevhid-i Efkâr'a göre, Boğazlar meselesi konferansın sonuca ulaşması için halledilmesi gereken meselelerdendir. Çünkü bu meselede pek çok menfaat, emel, ihtiras birbiriyle çatışmaktadır. Türkiye'nin çıkarına en uygun olan, Boğazların harp gemilerine hem barış hem de savaş zamanında kapalı kalmasıdır. Bu noktada Rusya'nın savunduğu fikirler Türkiye lehinedir. Gazete, eğer Boğazlar harp gemilerine açık kalırsa İstanbul'un emniyetinin lafta kalacağını, zaten İngiltere ve peyklerinin en çok işine gelenin de bu olacağını söylemiştir²⁷⁶. Onların bu teklifinin *"Evinizin kapılarını gece ve gündüz kış ve yaz ardına kadar açık bırakacaksınız. Herkes istediği gibi istediği zaman girip çıkacak. Siz bu kapılara hatta bekçi bile koymayacaksınız"* demek olduğunu söylemiştir²⁷⁷. Ayrıca, *"Yani İstanbul'un emniyeti sıfıra inecek, her isteyen devletin harb gemileri bir gün akşam üstü Boğazlardan geçecek ve ertesi sabah i'lân-ı harb haberi ile beraber toplarını İstanbul'a çevireceklerdir"* diyerek durumun tehlikesine işaret etmiştir. Bu kadar *"haksız"* bir teklifin asla kabul edilemeyeceğini söylemiştir²⁷⁸. Konunun halledileceğine dair olan umutsuzluğunu *"Bakalım konferans Boğazlar meselesini nasıl halledecek, doğruyu söylemek lazım gelirse nasıl halledemeyecek?"* sözleriyle yansıtmıştır²⁷⁹.

Başyazar Ebuzziyâ'ya göre Boğazlar meselesi esasında hiç de müşkül bir mesele değildir. Bunu içinden çıkılmaz haline sokan İngiliz siyasetidir. Lloyd George, mütarekenin ardından, Türkleri imha siyaseti doğrultusunda bu konuyu bir vasıta olarak kullanmaya başlamıştır. Aslında İstanbul ve Çanakkale Boğazları, İngiltere için hiçbir vakit hayati bir mesele olmasa gerektir. Çünkü İngiltere'nin hayatının, kaderinin bağlı bulunduğu boğazlar, Cebelitarık, Süveyş ve Bab'ül-Mendep boğazlarıdır. Eğer ki Türkiye bu üç boğazdan biri üzerinde tahakküm kurmaya kalksa idi, İngiltere'nin 4 senedir Türklere karşı gösterdiği husumet mazur görülebilirdi. Ancak böyle bir şey olmamıştır. Türk'ün istediği, hakkı olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarıdır. Bu

²⁷⁵ İnönü, *a.g.e.*, s. 98.

²⁷⁶ "Bugün Boğazlar Meselesi Müzâkere Edilecek", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

²⁷⁷ "Boğazlar Taht-ı Hâkimiyetimizde Kalmalı ve Mükemmelen Tahkîm Edilmelidir", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

²⁷⁸ "Konferansta Boğazlar Meselesinden Dolayı Yine İnkıtâ' Tehlikesi", *Tevhid-i Efkâr*, 21 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

²⁷⁹ "Bugün Boğazlar Meselesi Müzâkere Edilecek", *Tevhid-i Efkâr*, 4 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

boğazların dünya siyasetindeki önemi de deminki 3 boğaza nispeten ikinci, hatta üçüncü derecede bile değildir. Örneğin, İngiltere için ehemmiyetli olan Hindistan yolu hiçbir vakit İstanbul'dan geçmemiştir. Hindistan'ın deniz güzergahıyla yolu Süveyş Kanalı'ndan geçer. Kara yolu ile ise bugün İngiltere'nin elinde bulunan Filistin ve Bağdat'tan geçilerek erişim sağlanabilir. Yine aynı şekilde yarım Yafa'dan Bağdat'a uzatılacak bir şimendifer hattı, İstanbul güzergahına nispetle Hindistan yolunu üçte iki kısaltır. Ayrıca İngiltere'nin buralara hakim olması, Karadeniz'e, Anadolu'ya, Kafkasya'ya hakim olmasını da garanti etmez. Eğer böyle bir ihtimal olsaydı Türkiye'nin elinin kolunun bağlı olduğu 4 senelik mütareke devrinde olurdu. Tüm bunlar göz önüne alındığında görülmektedir ki, İngiltere'nin bu mesele ile uğraşmasındaki tek gaye “*Türk'e yaşam hakkı tanımamaktır*”²⁸⁰.

Konferansın ilk döneminde halledilemeyen pek çok konu olmasına rağmen, Boğazlar meselesinde uzun tartışmalar sonucu da olsa uzlaşmaya varılmıştır. Hazırlanan Boğazlar Sözleşmesi üzerinde taraflar fikir birliğine varsa da konferansın kesintiye uğraması dolayısıyla sözleşmenin imzalanması ve sorunun resmen çözülmesi sonraya kalmıştır²⁸¹.

2.2.1.3. Kapitülasyonlar Meselesi

Kapitülasyonlar bir devletin, başka bir devlete mensup vatandaşlara tanıdığı malî, ticarî, hukukî, idarî, dinî vb. ayrıcalıklardır. Osmanlı Devleti de ticareti canlı tutmak, gelir sağlamak, Batılı devletlerden bazılarıyla yakınlık kurup müttefik edinmek gibi sebeplerle kapitülasyonlara yönelmiştir. Bu bağlamda kuruluş yıllarından itibaren İtalyan kent devletleri ile yakın ilişkiler içinde olmuş, onlara siyasal ve ekonomik çıkarları için ayrıcalıklar vermeye başlamıştır²⁸². Devletin ilk döneminden itibaren verilen bu ayrıcalıkların resmi bir antlaşma şeklindeki hali ise ilk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşmişti. Bu kapitülasyon 1535 yılında Şarlken'e karşı Türklerin ittifakına talip olan Fransa Kralı I. Fransuva'ya verilmişti²⁸³.

Her padişah değişikliğinde yenilenen ve ülkenin başına bu kadar iş açacağı öngörülemeyen bu ayrıcalıklar zamanla oldukça genişletilmişti. Öyle ki 1740'da

²⁸⁰ Ebuzziyâ-zâde, “Boğazlar Meselesi”, *Tevhid-i Efkar*, 2 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

²⁸¹ Erdaş, *a.g.m.*, s. 344-345.

²⁸² Muhittin Gül, “Kapitülasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan'da Kaldırılışı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 1, 2010, s. 72-76.

²⁸³ Tahir Taner, “Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. VII, S. 4, 1941, s. 724. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bülent Arı, “Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti”, *Yeni Türkiye*, C. VI, S. 32, 2000, s. 242-251.

Fransa'ya verilen kapitülasyon 84 maddelik bir mecmua halini almıştı. Kapitülasyonların getirdiği muafiyetlerin cazibesıyla memlekete her milletten yabancılar akın etmeye başlamış, devletin pek çok alanında onlar hüküm sürer olmuştu. Sonuçta bu ayrıcalıklar zamanla “*hükümet içinde hükümet*” olmuş, günden güne tesirini artıran bir “*bela*” haline gelmişti²⁸⁴.

Kapitülasyonlar sorununu çözme adına ilk teşebbüs Kırım Savaşı'nın ardından düzenlenen Paris Kongresi'nde Sadrazam Âli Paşa tarafından gerçekleştirilmişti²⁸⁵. Paşa, bu ayrıcalıkların Osmanlı hükümetinin otoritesini sarstığını, ıslahat girişimlerine engel oluşturduğunu söylemişti. Kongre yetkilileri tarafından bu konuyu görüşmek üzere İstanbul'da bir konferansın toplanması temennisinde bulunulsa da bu lafta kalmıştı²⁸⁶.

1914 yılında I.Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı İmparatorluğu bir müddet tarafsız kalmıştı. Büyük devletler savaşa meşgulken, Osmanlı hükümeti tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını ilan etti. Elçiler, kapitülasyonların iki tarafın rızası olmadan kaldırılamayacağını çünkü iki taraflı anlaşmaya dayanan bir şey olduğunu söylediler. Bâb-ı Âli ise tek taraflı taahhüt olduğunu, dolayısıyla da tek taraflı olarak da kaldırılabilceğini savundu. Ancak bu münakaşadan bir sonuç alınamadı ve kapitülasyonların ilgası kesinlik kazanamadı²⁸⁷.

Savaşın sona ermesinin ardından Türk Milli Mücadelesi başladı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki Ankara hükümeti 28 Ocak 1920'de ilan ettiği Mîsâk-ı Millî'de kapitülasyonların kaldırıldığını kesin biçimde bildiriyordu. Osmanlı hükümetince 10 Ağustos 1920'de imzalanan fakat TBMM'nin onaylamadığı Sevr Antlaşması'na göre ise kapitülasyonlar genişletilmiş bir şekilde devam edecekti. Ankara hükümeti için bu kabul edilemez bir durumdu. Dolayısıyla Milli Mücadele'nin sona ermesinin ardından başlayan Lozan Görüşmeleri'nde bu konunun kesin olarak halline karar verdiler.

Kapitülasyonların karşılıklı olarak resmen kaldırılması Türklerin “*eski ve azîz bir rüyası*” idi²⁸⁸. Bu bağlamda da TBMM'nin Lozan'a gönderdiği temsilcilerine bilhassa

²⁸⁴ Taner, *a.g.m.*, s. 725-727.

²⁸⁵ Gül, *a.g.m.*, s. 85.

²⁸⁶ Taner, *a.g.m.*, s. 727.

²⁸⁷ Taner, *a.g.m.*, s. 727. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ozan Arslan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 1, 2008, s. 261-278.

²⁸⁸ İnönü, *a.g.e.*, s. 126.

tembihlediği bir husustu. Konu, yabancılar-azınlıklar meseleleriyle ilgilenen ve İtalyan temsilci Marki Garroni'nin reislik ettiği ikinci komisyonun sorumluluğundaydı. 2 Aralık'ta konu ilk kez görüşülmeye başlandı. Görüşmeler çok kalabalıktı çünkü konu hemen hemen tüm devletleri ilgilendiren bir meseleydi²⁸⁹.

İsmet Paşa, Garroni toplantıyı açar açmaz söz aldı. Öncelikle kapitülasyon kelimesinin bağımsızlık ilkesine ne kadar ters düştüğüne değindi. Kapitülasyonların, Türkiye'nin gelişiminin önünde mühim bir engel olduğunu belirtti. Kapitülasyonları kabul etmedikleri gibi, ismen ve şeklen aynı şey demek olan herhangi bir usulü de kabul edemeyeceklerinin önemle altını çizdi. Çünkü ona göre, Türkiye'deki yabancıların hakları zaten Türkiye'nin umumi kanunlarıyla teminat altındaydı. Ekstra bir uygulama tamamen lüzumsuzdu ve Türkiye aleyhineydi²⁹⁰.

Müttefikler ise kelime oyunları yaparak, kapitülasyonları başka isimler altında yaşatmaya çalışıyorlardı. Türkiye'de kapitülasyonların yeni bir şekle girmesine, ıslah edilmesine taraftar olduklarını söylüyorlardı. Kapitülasyonlar yerine, asri ihtiyaca daha iyi eklemlenecek yeni bir nizam bulunabilirdi. İsimler değişebilirdi, bu sorun değildi. Esas olan Türkiye'nin ecnebilere muhakkak bir teminat vermesiydi. Tüm bunlardan anlaşılıyordu ki, müttefikler “yeni bir Türkiye şuurunu” gerçekten kavrayamamışlardı²⁹¹. Türkiye'nin artık resmen yeni, milli bir devlet olduğunu ve geçmişten kendisine devredilen, yabancıları üstün kılan bu esaretten kurtulmak istediğini göremiyorlardı. Bu konuda istedikleri olmazsa Türkiye'nin ekonomik kalkınması için “tek bir Amerikan doları, tek bir İngiliz şilini” verilmeyeceği tehdidinde bile bulunmuşlardı²⁹².

Tevhid-i Efkâr kapitülasyonları Türkiye tam bağımsızlığının önünde çok ciddi bir engel olarak görmüştür. Kapitülasyonların, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girerken tek taraflı olarak kaldırılmasını kastederek, bu işin zaten Türklerce halledildiğini söylemiştir. Türk milletinin kapitülasyonlar adı altında boğazına geçirilen “o müdhiş boyunduruğu” kesin biçimde parçaladığını söylemiştir. Bunların farklı farklı adlarla tekrar boynuna geçirilmesine razı olacak tek bir Türk'ün olmadığını ifade etmiştir. Gazeteye göre, Türkler artık kapitülasyonların ismini dahi işitmek istememektedirler.

²⁸⁹ Karacan, *a.g.e.*, s. 101-103.

²⁹⁰ Karacan, *a.g.e.*, s. 104.

²⁹¹ Karacan, *a.g.e.*, s. 104-107.

²⁹² M. Emin Elmacı, “Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye'de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015, s. 386.

Gazete, Avrupa'nın, Türklerin üzerine senelerden beri “bir kâbûs gibi” çöken bu zulmünün artık bittiğinin, geri dönüşün olmadığını önemle altını çizmiştir²⁹³.

Kapitülasyonlar meselesi, Türk heyetinin muhakkak halledilmesi doğrultusunda talimat aldığı, bağımsızlığı ciddi manada zedeleyici bir sorun olarak konferans boyunca çok çetin tartışmalara sebebiyet vermiştir. Her ülkenin kendi çıkarı doğrultusunda bir bakış açısıyla yaklaştığı meselede kimse taviz vermeye yanaşmayınca konu konferansın ilk döneminde halledilememiş ve hatta konferansın kesilmesine sebep olan sorunların başında gelmiştir.

2.2.1.4. Duyûn-u Umûmiye (Genel Borçlar) Meselesi

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması 1854 yılında Kırım Savaşı ile başlamıştı. Batı'nın sanayileşme sürecine dahil olamaması, toprak kayıplarının başlaması, hazine gelirlerinin azalması, ülkeyi dış borçlanmaya adeta mecbur kılmıştı²⁹⁴. 1854 yılından 1875 yılına kadar da dış borçlanma artarak devam etmişti. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı, aldığı borçların değil anaparasını, faizini bile ödeyemeyecek durumdaydı. Bu durum devletin aynı yıl iflasını duyurması ile sonuçlandı. 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile borçlar düzene bağlandı ve alacaklı devletler Duyûn-u Umûmiye (Genel Borçlar) İdaresi'ni kurdu²⁹⁵.

Duyûn-u Umûmiye, Osmanlı borçlarını bir nizama sokmak adına kurulmuştu. Osmanlı Devleti üyelerinden ve yabancı üyelerden oluşan karma bir yönetim kurulu tarafından yönetilecekti. Osmanlı Devleti bu idareye dış borçlarını kapatmasını sağlayacak vergi gelirleri tahsis etmeyi kabul etmişti. “Rûsûm-u Sitte” adı verilen bu altı gelir, tuz tekeli gelirleri, tütün tekeli gelirleri, damga - resmi pul gelirleri, içkiler üzerinden alınan vergi gelirleri, balık avı vergi gelirleri, kararnamede isimleri yazılı vilayetlerin ipek vergisi gelirleriydi²⁹⁶.

Duyûn-u Umûmiye İdaresi ile birlikte devletin ekonomik bağımsızlığına gölge düşmüş ve bu kurum zaman içinde gelirlerin % 35'ini kontrol eden ikinci bir maliye bakanlığı haline dönüşmüştü. Üstelik Osmanlı Devleti, Duyûn-u Umûmiye'den sonra da dış borçlanmayı sürdürmüştü. Verimli işlere harcanmayan dış

²⁹³ “Uhûd-u Atîka Meselesinde de İntikâl Usûlünü Teklif Etmişler”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

²⁹⁴ Hatice Bahar Aşçı, “Lozan Barış Anlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 6, 2016, s. 1651.

²⁹⁵ Necdet Aysal, “Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)”, *Atatürk Yolu*, S. 53, 2013, s. 6-7.

²⁹⁶ Aysal, *a.g.m.*, s. 7.

borçlarla bir önceki borçlanmanın yıllık taksiti ödenerek geçici ferahlık yaratılmış, bu durum da yeni borçlanmaları beraberinde getirmişti. Ülke ekonomisi, tam anlamıyla dışa bağımlı bir hale gelmişti. Tarım, sanayi, ulaştırma gibi alanlarda yabancı etkinliği giderek artmıştı. Bankacılık, posta taşımacılığı, demiryolları, havagazı işletmeciliği, madencilik sektörü gibi kamu hizmetleri yabancı şirketlerin kontrolüne girmişti. Yabancılara verilen imtiyazların sürekli olarak arttırılması, devleti Avrupa'ya hammadde sağlayan ucuz bir pazar haline getirmişti. Azınlıkların kontrolünde bulunan ticarete ise milli tüccar geri planda kalmıştı. Tarımda modernleşmeye geçilememiş, üretim düşmüş ve köylünün durumu kötüleşmişti²⁹⁷.

Milli Mücadele döneminde binbir türlü iktisadi çıkmazla boğuşan, buna rağmen çabalarını zaferle taçlandıran 1920 doğumlu genç Türkiye Devleti'ne Osmanlı'nın bu borçları miras kalmıştı. Duyûn-u Umûmiye İdaresi boyunduruğundan kurtulmak ve artık iktisadi bağımsızlığını sağlamak isteyen devlet için bu konunun halli zaruri hale gelmişti. Nitekim muharebeler döneminin ve Mudanya Ateşkesi'nin ardından düzenlenen Lozan Barış Konferansı'nda bu konuya bilhassa önem verildi.

Konu, konferansta mali meseleler bağlamında görüşülmeye başlanmıştı. Duyûn-u Umûmiye İdaresi kaldırılacak, buna karşın tüm borçlar taksit taksit ödenecekti. Bu konuda herkes hemfikirdi. Ancak borçların paylaşımı hususunda işler çıkmaza girdi. Duyûn-u Umûmiye'nin kurulmasından sonra Osmanlı'dan kalan borç toplamı ise 129.600.090 Türk Lirası idi²⁹⁸. Türk heyeti, bu miktarı tamamen Türkiye'nin üstlenmesine karşıydı. Onlara göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan birçok devlet vardı. Türkiye de bunlardan biriydi. Borç tüm bu ayrılan devletler arasında bölüştürülmeli, herkes payına düşeni ödemeliydi²⁹⁹. Ayrıca heyet borçların Fransız Frangı ile ödenmesi gerektiğini savunuyordu³⁰⁰.

Müttefikler ise öncelikle Türkiye'nin hukuken tüm borçların muhatabı kalması gerektiğini savunuyorlardı. Türkiye'nin Osmanlı borçları konusunda hususi bir mesuliyetinin olmadığı yönündeki ısrarlarını dikkate almayacaklarını söylüyorlardı. Onlara göre, bu konuda esas sorumlu, “*vâris*” olan Türkiye olmalıydı³⁰¹. Ardından ise

²⁹⁷ Aysal, *a.g.m.*, s. 8.

²⁹⁸ Aşçı, *a.g.m.*, s. 1654.

²⁹⁹ “Kapitülasyonlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

³⁰⁰ İnönü, *a.g.e.*, s. 129.

³⁰¹ “Borçlarımızın Süret-i Taksîmi Meselesinde de İhtilâf Çıktı”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

borçların Fransız Frangı ile değil, altın şeklinde ödenmesi gerektiğini söylüyorlardı³⁰². Çünkü bu şekilde borçlar faizli biçimde ödenmiş olacaktı ve alacaklı devletler ciddi kâr elde edeceklerdi.

Tevhid-i Efkâr, borçların altın şeklinde ödenmesi talebine şiddetle karşı çıkmıştır. Konferansın diğer tüm meseleleri halledilse ve sırf bu mesele kalsa bile yine de bunun kabulünün mümkün olmadığını vurgulamıştır. Borçlarını altın şeklinde ödemeye mecbur kalacak bir Türkiye'nin Avrupa'nın kölesi, esiri haline geleceğini söylemiştir. Gazeteye göre bu teklif, “*Türk aç, cahil, sefil kalsın, yemesin, içmesin, refâh yüzü görmesin, Avrupalı sermayedarların ziynet ve sefâhet hırslarını tatmin için perişân olsun, kahrolsun*” demektir. Türk'ün alınının teriyle, nasırlı elleriyle kazandığını, Avrupalı sermayedarlara “*zevk ü safâ, metres ve şampanya parası*” olarak vermek demektir. Bunu kabul etmek adım adım ölüme gitmektir, Türklerse yaşamak arzusundadır³⁰³. Avrupalıların bu talepteki maksadının Türkiye'yi “*iktisâden boğmak*” olduğunu iddia eden gazete³⁰⁴, “*3.600.000 lira yerine 36.000.000 vermeği kabûl edecek kadar budala değiliz*” diyerek de duruma dair net tavrını ortaya koymuştur³⁰⁵.

Borçların paylaşımı ve ne ile ödeneceği meselesi, konferansta en az kapitülasyonlar kadar büyük ihtilaflar çıkarmıştır. İktisadi meselelere bilhassa önem veren Türk heyeti, bu konuda da asla geri adım atmayan bir politika takip etmiştir. Dolayısıyla konu, konferansın ilk döneminde halledilememiş, ikinci döneme ertelenmiştir.

2.2.1.5. Musul Meselesi

I. Dünya Savaşı'nın önemli sebeplerinden birisi de müttefiklerin yer altı kaynaklarına sahip olma isteğiydi. Bu bağlamda, petrol bakımından oldukça zengin olan Osmanlı topraklarının paylaşımı için aralarında birçok gizli antlaşma yaptılar. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Mark Sykes ile Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan George Picot arasında yapılan ve 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması da bunlardan biriydi. Bu antlaşmaya göre Fransa, Suriye ve Musul dahil olmak üzere Kuzey Irak'ın tamamını alırken, İngiltere, Filistin ve İran arasındaki bölgeyi alıyordu³⁰⁶.

³⁰² İnönü, *a.g.e.*, s. 129.

³⁰³ “Bize Sulh Değil, Esâret, Açlık ve İntihâr Teklif Ediyorlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Mayıs 1923, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 12**. Haberin tamamı için **Ek 13**.

³⁰⁴ “Türkiye'yi İktisâden Boğmak İstiyorlar!”, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Haziran 1923, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 14**.

³⁰⁵ “Bize Sulh Değil, Esâret, Açlık ve İntihâr Teklif Ediyorlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Mayıs 1923, s. 1.

³⁰⁶ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferansı'nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 18, 2007, s. 128. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ercüment Kuran, “Musul Meselesi (1515-1926)”, *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, 1987, s. 73-80.

Savaşın müttefiklerin zaferiyle sonuçlanması üzerine yapılan gizli antlaşmalar gerçekleşme imkanı bulmuştu. Bu bağlamda müttefikler ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 16. maddesini bahane eden İngilizler 1 Kasım'da Musul'a girdiler. Musul'daki Türk kuvvetlerinin başında bulunan Ali İhsan Paşa, İzzet Paşa'dan gelen yazılı talimat üzerine 10 Kasım'da şehri İngiliz işgaline bırakmak zorunda kaldı. İngilizler bu işgalden sonra bölgeyi Fransızlara bıraktıkları için pişmanlık duydular. Bu hatalarını telafi etme çabaları sonucu 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda Musul'u pazarlık konusu haline getirdiler. Konferans neticesinde Fransa, Suriye, Şam, Halep ve İskenderun'un mandateri olmak koşuluyla Musul'u İngilizlere vermeyi kabul etti³⁰⁷. 18-26 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı ile de Musul'un yönetimi İngiltere himayesindeki Irak'a bırakılmış oldu³⁰⁸.

Lozan Konferansı başladığında, Musul Türkiye için halledilmesi gereken bir "mesele" idi. Ancak İsmet Paşa konuyu komisyona taşımadan önce İngilizler ile hususi olarak görüşerek halletmek istedi. Paşa bu görüşmelerde bölgenin Türkiye'de kalması şartıyla petrol işletimini İngiltere'ye bırakmaya dahi razı oldu ancak İngilizler bölgeyi vermeye katıyen yanaşmadılar. İkili görüşmeler sonuçsuz kalınca taraflar arasında husumete yol açan bu mesele açık bir biçimde ilk defa konferansın 23 Ocak tarihli toplantısında gündeme geldi³⁰⁹.

İsmet Paşa, bu toplantıda bölgenin ırki, siyasi, tarihi, coğrafi, demografik pek çok sebeplerle Türkiye'ye ait olduğunu ısrarla savunmuştur. Paşa'ya göre Musul, Mîsâk-ı Millî ile de belirlendiği üzere halis muhlis Türk toprağıdır. İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin ardından bölgeyi haksız bir biçimde işgal etmiştir³¹⁰. Bölgedeki Türk ve Kürt nüfusunun Araplardan fazla olması Türk tezinin doğruluğunu ispatlayan en önemli faktördür. Ayrıca Türkler tarih boyunca bu bölgede varlık göstermiştir. Abbasiler döneminde Türk valiler kenti yönetmiş, Selçuklular döneminde de kente birçok Türk anıtı yapılmıştır. Paşa, bu doğrultuda Musul'un Irak'a bağlanmak istenmesini haksızlık

³⁰⁷ Değerli, *a.g.m.*, s. 129.

³⁰⁸ Tarık Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 10, 2015, s. 160.

³⁰⁹ Sabit Duman, "Lozan'da Musul Sorunu", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015, s. 318-319.

³¹⁰ Karacan, *a.g.e.*, s. 162-165.

olarak nitelemiş, ayrıca bu durumun Wilson İlkeleri'ne de ters olduğunu ifade etmiştir³¹¹.

İngilizler ise Musul'un, İngiltere mandasındaki Irak yönetiminde kalması gerektiğini savunmuştur. İngiliz heyetine göre, nüfus açısından bölgenin Türklere verilmesi gerektiği doğru değildir. Çünkü burada yaşayan Türkmenler Anadolu Türklerinden farklıdır. Kürtlerle Türklere de farklı ırklardır ve bir sayılamazlar. Bunun dışında İngiltere burada mandaterlik görevi üstlenmiştir. Savaşın Türklere yenmiş ve burayı "fetih hakkı" olarak ele geçirmiştir. Dolayısıyla bölgenin kendi kontrolünde kalmasını istemek galip tarafta olan İngiltere'nin en doğal hakkıdır³¹².

Tevhid-i Efkâr'a göre, İngiltere'nin Musul'a bu kadar önem vermesinin sebebi, bölgenin dünyanın en zengin petrol madenlerini barındırmasıdır. Çünkü petrol bundan sonra dünya ticaret ve sanayisinde en fazla etkili olacak maddedir. Fabrikaların motorlarında hareket ettirici güç olarak petrol kullanımı gittikçe yaygınlaşmaktadır. Ticaret ve harp gemilerinin de petrole ihtiyacı vardır. Üstelik nakliye araçlarının en kıymetlisi olan otomobiller ve uçaklar da petrole muhtaçtır. Sanayisi ve ticareti gelişmekte olan milletlerin petrole fevkalade önem vermelerinin sebebi budur. Gazete, İngiltere, Amerika ve Rusya'dan geri kalmamak adına petrol kaynaklarını bir hayat memet meselesi olarak gördüğünü belirtmiştir. Musul'un da bu kaynakları barındıran, bulunmaz bir nimet olduğunu söylemiştir³¹³. Anglo-Persian Şirketi vasıtasıyla İran petrol kaynaklarına sahip bulunan İngiltere'nin, Kuzey Irak'taki kuyuların kendisinden başkaları tarafından işletilmesini hoşgörmediğini ifade etmiştir³¹⁴. Bununla beraber, İngiltere'nin bu emeline, Türkiye'nin Musul ile olan ırki ve dini bağlarını çiğneyerek ulaşamayacağını, Musul'un Türkiye'ye ait olduğunun da önemle altını çizmiştir. Gazeteye göre, petrol işletimi konusunda anlaşma sağlanabilir, İngiltere'ye bu konuda pay verilebilir. Ancak Musul'u tamamen vermek söz konusu bile olmamalıdır³¹⁵.

Gazete, İngiltere'nin Musul'u istemesini tamamen bölgeden elde edeceği ekonomik menfaate bağlarken Türk tarafı için farklı düşünmektedir. Bölgenin Türklere, ne dünyanın gözünü kamaştıran petrolü ne de sıcak denizlere uzanan ovaları için ilgilendirmediğini savunmuştur. Gazeteye göre, Türkiye bölgeyi sadece vatanının bir

³¹¹ Duman, *a.g.m.*, s. 319-320.

³¹² Duman, *a.g.m.*, s. 319.

³¹³ "Musul Meselesi ve Petrol Siyaseti", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

³¹⁴ "Musul Petrolleri Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Sani 1922, s. 2. Haberin tamamı için Bkz. **EK 15**.

³¹⁵ "Musul Meselesi ve Petrol Siyaseti", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

parçası olduğu için önemli görmektedir. Çoğunluğu Türk olan, senelerdir Türk yurdu olan bir bölgenin yabancı ellerde kalmasına gönlü razı olmamaktadır. Mîsâk-ı Millî’inden bir fedakârlık yapmak istemediği için bölgeyi istemektedir³¹⁶. Nitekim gazete bu düşüncelerini “*Biz petrol bezirgânı değiliz. Vatan aşığıyız*” şeklinde ifade etmiştir. Bölge için her türlü fedakârlığı göze aldıklarını ise “*Onlar Musul için harb edemezler, fakat biz, vatanımız için canımızı veririz*” şeklinde dile getirmiştir³¹⁷.

Gazeteye göre, esasen Iraklılar da halinden memnun değildir. I. Dünya Savaşı’nda düşmanların cezbedici vaatlerine kanarak Türk’e silah çeviren Müslümanlar çoktan pişman olmuşlardır. Büyük devletlerin kendilerini kandırdığını çoktan idrak etmişlerdir. “*Müşfik Türk idaresini beğenmeyen gâfil Müslümanlar*”, şimdi zalim yabancıların zulmü altında pişmanlık belirtileri göstermektedir. Biraz geç olsa bile, zararın neresinden dönülse kârdır. Müslümana Müslümandan başka kimseden iyilik gelmeyeceğinin farkına varmaları önemli bir gelişmedir. Gazete, bu iddialarına kanıt olarak da Morning Post gazetesine Bağdat’tan gelen haberleri göstermiştir. Habere göre, Irak’ta Türkler lehine propagandalar yapılmaktadır. Üstelik bu propagandalar artık endişe verici bir boyuta ulaşmıştır. Ahali üzerindeki tesiri iyice artmıştır. Gazete, bu gelişmeyi, Iraklıların artık gerçekleri görmesi şeklinde yorumlamıştır³¹⁸.

Musul meselesi, tarafların bilhassa ekonomik açıdan oldukça önem verdiği ve lehlerine halletmek için büyük çaba gösterdiği bir mevzu olsa da, yaygın inancın aksine konferansın kesilmesine sebep olmamış, hatta konferansın ilk döneminde üzerinde temel anlamda uzlaşılan bir konu olmuştur. Gerek tüm müttefiklerin Türkiye’ye karşı ağız birliği yapması, gerekse Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’nin alacağı tedbirlerle bir nevi tehdit edilmesi üzerine Türkiye bu konuya ılımlı yaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda konferansın ilk döneminde, barış antlaşmasının imzalanmasının ardından konunun Milletler Cemiyeti’ne havale edilmesine karar verilmiştir³¹⁹.

2.2.1.6. Mübadele Meselesi

Osmanlı toprağında yaşayan azınlıklardan biri olan Rumlar, diğer birçok ulus gibi 19. yy’da baş gösteren milliyetçilik akımından etkilenmişlerdi. Bu doğrultuda İngiltere, Rusya gibi büyük devletlerin desteğini almışlar ve 1829 Edirne Antlaşması sonucu

³¹⁶ “Musul Petrolleri Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

³¹⁷ “Halâsını Bizden Bekleyen Musulumuzu Herşeye Rağmen Kurtaracağız!”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Kânûn-u sâni 1923, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 16**.

³¹⁸ “Iraklılar Türk İdaresini Arıyorlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

³¹⁹ Duman, *a.g.m.*, s. 322-324.

Yunanistan'ın bağımsızlık elde etmesiyle büyük bir zafer kazanmışlardı. Bu gelişme onların Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmeyi ülkü edinen Megali İdea'larının (Büyük Ülkü) da büyük bir kazanımı olmuştu. Bu tarihten sonra Yunanistan, büyük devletlerin desteği ile Osmanlı Devleti aleyhinde giderek güçlenmeye başladı³²⁰.

1912-1913 Balkan Savaşları Yunanlılar için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Bu savaşların neticesinde Yunanistan, Kuzey Ege'ye ve Ege Adaları'na yerleşti. Ele geçirilen bu topraklarda çok sayıda Türk nüfus kalmıştı³²¹. İki ülke arasındaki sorunlar büyük boyutlara ulaşmıştı. Bu bağlamda Türk ve Rumların mübadelesi (karşılıklı göç ettirilmesi) fikrini ilk olarak Balkan Savaşları'ndan sonra Venizelos ortaya attı. Yunanistan'ı yalnız Yunanlılara özgü bir devlet haline getirme ülküsüne sahipti. Ülkesinin Türk nüfustan arınmasını bu sebeple istiyordu³²². Osmanlı Devleti de Yunanistan sınırlarında kalan vatandaşlarını özgürlüğüne kavuşturmak istiyordu. Bu doğrultuda 1913 yılında Osmanlı ile Yunanistan arasında bir mübadele tasarlandıysa da I. Dünya Savaşı dolayısıyla sekteye uğradı³²³.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın içinde bulunduğu bloğun mağlup olmasının ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Antlaşma hükümlerine dayanılarak başlayan Osmanlı topraklarını işgal etme döneminde Yunanistan da hamisi olan büyük devletlerin yardımıyla bundan payını düşeni aldı. Nitekim Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın İzmir bölgesini işgaline karar verildi ve 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Bu süreç içinde Yunanlıların mezalime varan olumsuz tutum ve davranışları Türk halkında büyük hoşnutsuzluk yarattı.

Milli Mücadele dönemindeki Türk-Yunan muharebelerinin ardından ise mübadele artık bir zorunluluk halini almıştı. Bu dönemin acı hatıralarının unutulamayacağı ve iki toplumun hiçbir şey olmamış gibi birlikte yaşayamayacağı görülüyordu. Yunanlıların savaş dönemindeki olumsuz tavırlarının yanı sıra geri çekilirken dahi Batı Anadolu'nun pek çok yerini ateşe vermesi Türklerde büyük bir kin duygusu doğurmuştu. Üstelik Türkiye, büyük devletlerin sürekli azınlıkları bahane edip devletin iç işlerine karışma çabalarından da rahatsızdı. Ankara hükümeti nüfus hareketlerinin yarattığı bu kaos

³²⁰ Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'nin Sebep ve Bazı İstisnaları", *ATAM*, C. XVI, S. 48, 2000, s. 753.

³²¹ Cevahir Kayam, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", *ATAM Dergisi*, C. IX, S. 27, 1993, s. 582-583.

³²² Ramazan Tosun, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi", *Türkler*, Cilt XVI, 2002, s. 597.

³²³ Öksüz, *a.g.m.*, s. 754.

ortamından ve büyük devletlerin azınlıklar bahanesinden kurtulmak için konunun diplomatik olarak çözümüne karar verdi. Bu bağlamda Lozan Konferansı'na giden heyete azınlıklar konusunda değişimin esas tutulması yolunda talimat verildi³²⁴.

Konu, konferansın 1 Aralık tarihli toplantısında gündeme geldi. Toplantıda Cemiyet-i Akvam temsilcisi Doktor Nansen hazır bulunuyordu. Nansen, konferansın toplanmasından önce Milletler Cemiyeti tarafından meseleyi araştırmak üzere görevlendirilmişti. Söz konusu nüfus hareketleri sonucunda ortaya çıkan durumu incelemek üzere Yunanistan ve Türkiye'ye gitmiş, araştırmalar yapmış ve sorunun çözümü üzerine kafa yormuştu. Tüm bunlar neticesinde Nansen'in çözüm önerisi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak karşılıklı göç ettirilmesi oldu³²⁵. Nansen'e göre, bu değişim varolan kaosu giderip Yakın Doğu ve Avrupa barışına katkı sağlayacaktı³²⁶. Ayrıca, biraz zorlu bir süreç olsa da doğuracağı faydalar oldukça fazla olacaktı. En başta ülkelerin ekonomilerinin düzelmesine yardımcı olacaktı. Zira bu yer değiştirmeler nedeniyle Türkiye'de işlenebilecek pek çok arazi boş durumda kalmıştı³²⁷.

Hem müttefikler hem de İsmet Paşa bu fikre sıcak bakıyordu. İki taraf için de nüfus bakımından homojen bir ülkeye sahip olmak, kendi vatandaşlarını himayesine almak ve bu nüfus kaosundan kurtulmak olumlu bir gelişme olacaktı. Bu doğrultuda mübadelenin gerçekleştirilmesi konusunda çabucak fikir birliğine varıldı. Ancak müttefiklerin bu konuda da ihtilaf çıkarmaları gecikmedi. Zira Lord Curzon ile Venizelos, İstanbul Rumlarının mübadeleden hariç tutulmasını talep ediyordu³²⁸. Buna karşın İsmet Paşa İstanbul Rumlarının mübadeleye dahil olması gerektiğini savunuyor, Batı Trakya Türklerinin ise bölgede çoğunluğu oluşturduklarından mübadele harici bırakılmasını istiyordu³²⁹.

Tevhid-i Efkâr, Türk-Rum mübadelesine son derece sıcak bakmıştır. Başyazar Ebuzziyâ, “*Ekalliyetlerin Mübâdelesini Meselesi*” başlıklı yazısında, şarkta sulhün ve asayişin temini için mübadelenin gerekli olduğunu söylemiştir. Büyük devletlerin azınlıkları bahane ederek Türkiye'ye devamlı zorluklar çıkarttıklarını belirtmiştir.

³²⁴ Ömer Budak, “Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. VII, S. 26, 2010, s. 135.

³²⁵ Budak, *a.g.m.*, s. 135.

³²⁶ Bülent Kara, “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. V, S. 1, 2005, s. 190.

³²⁷ Kayam, *a.g.m.*, s. 586-587.

³²⁸ “Ekalliyetlerin Mübâdelesini Esası Kabul Ediliyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânûn-u evvel 1922, s.1 .

³²⁹ Budak, *a.g.m.*, s. 136-137.

Rumların, Türkiye’de kaldıkları müddetçe, büyük devletlerin elinde bir tehdit unsuru olacaklarını ifade etmiştir³³⁰.

Ebuzziyâ, İstanbul Rumlarının mübadeleden hariç tutulması teklifine ise şiddetle karşı çıkmıştır. Nitekim “*İstemiyoruz!*” başlıklı yazısında, azınlıkların mübadelesi lüzumunu zaten Avrupa’nın bizzat kendisinin ortaya attığını söylemiştir. Türk tarafının hiçbir daveti olmadan Doktor Nansen’i Türkiye’ye yollayarak inceleme yaptırdıklarını ve sonuç olarak da şarkta sulhün tesisi için mübadeleden başka çare olmadığı sonucuna vardıklarını belirtmiştir. Bu konuda Türk tarafına danışılmadığını vurgulamıştır. Buna rağmen Türklerin, mütareke esnasında çektiklerinden dolayı Hristiyan unsurlarla artık bir arada yaşayamayacaklarını bildiklerini, bu sebepten bu durumu tereddütsüz kabul ettiklerini ifade etmiştir. Yazara göre, iki tarafın da gönüllü olduğu bu kararı hayata geçirmek ve barış antlaşmasına eklemekten başka yapılacak bir şey kalmamıştır. Ancak onlar, konferans başladığından beri bu konuda türlü türlü sorunlar, yeni yeni ihtilaflar çıkarmışlardır. Bunlardan biri de İstanbul Rumları mevzusudur. Mübadele olacaksa toptan olmalıdır. Bu konuda her geçen gün Türk tarafını sıkıntıya sokacak yeni ihtilaflar çıkarılmamalıdır³³¹.

Konferansta gerçekleşen uzun görüşmeler ve tartışmaların konu nihayet uzlaşma ile neticelendi ve taraflar arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum Nüfus Değişimine İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalandı. Buna göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecekti. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti’nin izni olmadıkça Türkiye’ye ve Yunan hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek yerleşemeyecekti. Mübadele, İstanbul’da oturan Ortadoksları ve Batı Trakya’da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. 1912 yılı yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş “*établis*” bulunan tüm Rumlar İstanbul Rumları, 1913 Bükreş Antlaşması’nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar da Batı Trakya Müslümanları sayılacaklardı³³².

³³⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Kânûn-u evvel 1922. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 17**.

³³¹ *Tevhid-i Efkâr*, 15 Kânûn-u evvel 1922.

³³² Budak, *a.g.m.*, s. 137.

Mübadele sorunu, konferansın kesilmesinden önce imzalanan bu protokolle üzerinde uzlaşılın ve dolayısıyla da konferansın ilk döneminde halledilen bir konu oldu. Her ne kadar konferans iktisadi meseleler ağırlıkta olmak üzere bazı anlaşmazlıklar dolayısıyla kesilse de bu konu üzerinde barış antlaşmasının imzasına kadar bir daha büyük bir ihtilaf yaşanmadı.

2.2.1.7. Patrikhane Meselesi

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethedip Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğuna son verdiğinde, Bizans Kilisesi ekümenik (evrensel) değil ancak bağımsız ve millî bir devlet kilisesi olarak beş asırdan beri varlığını sürdürmekteydi. Önceden Bizans tebaası olan Ortodokslar, fetihle ve Fatih'in hoşgörüsüyle birlikte kendilerine din ve vicdan hürriyeti bahşeden Osmanlı Devleti'nin tebaası durumuna gelmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin bir kurumu olan Fener Rum Ortodoks Kilisesi'nde özgürce inançlarını yaşıyorlardı. Rum halkı hiçbir dönemde yaşamadığı huzur ve özgürlüğü Türklerin idaresinde bulmuştu. Fatih, Ortodoks Kilisesi'ni himaye ederek adeta Rum Patriğini Vatikan'ın karşısına bir güç olarak dikmişti³³³. Bu sayede Hristiyanlar arasındaki çatışmalardan yaralanmış ve denge politikası gütmüş oluyordu.

Bununla beraber 18. ve 19. yy'larda değişen konjonktür ve gittikçe kuvvetlenen milliyetçilik akımı bu kurumu da olumsuz yönde etkilemişti. Patrikhane'nin zaten meyilli olduğu ulusçu ideolojilere kapılması ve Osmanlı Devleti aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunmaya başlaması uzun sürmemişti. Bizans'ı yeniden diriltme ülküsü olan Megali İdea'yı benimseyen Patrikhane dini mahiyetini yitirmiş, milli bir forma bürünmüştü. Bu bağlamda da Yunan milliyetçiliğinin tohumlarını Osmanlı topraklarına ekmiş, Yunan milliyetçiliğinin temsilcisi olmuştu³³⁴. Nitekim 1814'te Bizans'ı yeniden canlandırma amacıyla kurulan Etnik-i Eteryay Cemiyeti'ni Patrikhane teşvik etmiş ve bu cemiyetin adeta merkezi olmuştu³³⁵. Ayrıca Patrikhane 1829'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan ile de fazlasıyla ilintilidir. Öyle ki 1908'de Yunanistan Başbakanı Venizelos, Patrikhane'ye yarı resmî bir şekilde Yunanistan'la birleşme teklifi yapmıştır.

³³³ Emruhan Yalçın, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler", *Atatürk Yolu*, S. 50, 2012, s. 486- 487.

³³⁴ Yalçın, *a.g.m.*, s. 489.

³³⁵ Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", *ATAM Dergisi*, C. X, S. 28, 1994, s. 228.

Başbakanlığa geçmeden önce de papaz kıyafeti giyerek Girit'ten İstanbul'a gelerek Patrikhane'ye yeni talimatlar vermiştir³³⁶.

I.Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi'ni Anadolu'nun paylaşılması için eşsiz bir fırsat olarak gören Patrikhane bu süreçte de Yunanistan'ın yanında yer aldı. Etnik-i Etery'a'nın yanı sıra, artık merkezi Patrikhane'de, şubeleri Anadolu'da olmak üzere Mavri Mira Cemiyeti, Rum İzci Derneği, Rum Kızılhaç Derneği, Pontus Derneği gibi oluşumlar da vardı. Tüm bunlarla gücünü daha da artıran Patrikhane, bir Yunan kilisesi haline gelmiş, bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştı. Nitekim Temmuz 1919'da Patrikhane kapısına çift kartallı Bizans ve Yunan bayrağının çekilmesi bunu ispat etmektedir³³⁷.

Patrikhane, İstanbul'un Yunanistan'a ilhaki ya da en azından Türklerden alınıp uluslararası bir idareye verilmesi yönünde çaba gösteriyordu. Bu bağlamda İstanbul'da çoğunluğu sağlamak adına, Türklerin yaşadığı mahalle ve köylerde Rum çeteleri vasıtasıyla yangınlar çıkarıyor, baskınlar gerçekleştiriyordu. Rum nüfusu çoğaltmak adına göçmenler getirilmesine yardımcı oluyor, ayrıca Rumlara cephaneye gibi gerekli malzemenin temin edilmesini sağlıyordu³³⁸.

Milli Mücadele'nin Türk tarafının zaferiyle sonuçlanmasının ardından Ankara hükümeti konuyu Lozan Barış Konferansı'na taşıdı. Müttefikler yüzyıllardır İstanbul'da varlığını sürdüren Ortodoks Patrikhanesi'nin burada kalmaya devam etmesini talep ediyorlardı. Bundaki maksatları, tıpkı azınlıklar meselesindeki gibi, Türkiye'nin iç işlerine karışma imkanına sahip olmaktı. Türk heyeti ise, mütareke döneminde gösterdikleri zararlı faaliyetlerinden ötürü Patrikhane'nin İstanbul'da daha fazla kalamayacağını savunuyordu. Aksi takdirde bunun Türkiye aleyhine neticeler doğuracağını iddia ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa da Patrikhane'nin artık Türk topraklarında kalmaması gerektiğini düşünmekteydi. Nitekim konferans görüşmelerinin yapıldığı sırada 25 Aralık 1922'de Le Journal Gazetesi muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da verdiği demeçte *"Bir fesâd ve ihânet ocağı olan, ülkede ayrılık ve uyuşmazlık tohumları saçan, Hristiyan vatandaşlarımızın huzur ve refâhı için de uğursuzluk ve felâket simgesi olan*

³³⁶ Yalçın, a.g.m., s. 489.

³³⁷ Sofuoğlu, a.g.m. s. 228- 229.

³³⁸ Sofuoğlu, a.g.m., s. 228-231.

Rum Patrikhânesi'ni artık topraklarımızda barındırmayız.” ifadesinde bulunmuş ve Patrikhane'nin yerinin Yunanistan olduğunu belirtmişti³³⁹.

Tevhid-i Efkâr, konferansın 16 Aralık tarihli umumi celsesinde Amerika hükümeti namına konferans reisliğine bir nota verildiğini duyurmuştur. Bu notada Rum patrikhanesinin İstanbul'dan ayrılması teklifine Amerika tarafından kesin surette itiraz edilmektedir. Gazete, Amerika'nın bu talebine büyük tepki göstermiştir. Tam da azınlıklar meselesi çözüleceği sırada böyle bir itirazda bulunmalarını hayret verici olarak nitelemiştir. Asırlardan beri “*fesâd ocağı*” olan Rum patrikhanesinin özellikle de mütarekeden sonra dini mahiyetinden tamamen uzaklaştığını, siyasi bir unsur haline geldiğini hatırlatmıştır³⁴⁰.

Gazete, Patrikhanenin ve İstanbul Rumlarının mütareke seneleri zarfında Türklüğü ve İslamiyeti tahkir ettiğini söylemiştir. “*Hıyânetleri, düşmanımızla teşrik-i mesâi (işbirliği) ettikleri bu derece aşikâr olan Rumların ve Rum patrikhânesinin İstanbul'da ibkâsı demek, aynı hıyânet ve melûnetlerin devamına müsâade etmemiz demektir*” yorumunu yapmıştır. Buna müsaade etmeye ise hiçbir Türk ve Müslümanın razı olamayacağını ifade etmiştir³⁴¹. Gazeteye göre, Türkiye'ye Yunanistan'dan çok Rumlar ve Patrikhane zarar vermiştir. “*Zito Venizelos*” sesleriyle “*ezân-ı Muhammedî'yi*” susturmak istemişlerdir. Türklerin kazandığı binlerce lirayı cephane almak ve Türk kanı dökmek için Yunan ordusuna bahşetmişlerdir. Türk topraklarında “*mâî ve beyaz paçavrayı*”, yani Yunan bayrağını dalgalandırmışlardır. Türk milletinin Patrikhane'nin bu ihanetlerini unutmaması ve affetmesi mümkün değildir. Sırf bu sebepler bile Patrikhane'nin İstanbul'da kalmaması için yeterlidir³⁴².

Tartışmaların ardından Patrikhane meselesi 10 Ocak 1923'te Birinci Komisyon'a getirilmiştir. Komisyonda Lord Curzon'un Patrikhane'nin siyasi niteliğinden sıyrılması ve sadece dinî bir kurum olarak İstanbul'da kalmasıyla ilgili teklifi görüşülmüş ve bu teklif Türk heyeti tarafından da kabul görmüştür. Dolayısıyla Patrikhane sorunu, esas itibariyle konferansın ilk döneminde üzerinde uzlaşılan ve ikinci dönemde problem çıkarmayan bir mesele olmuştur³⁴³.

³³⁹ Yalçın, *a.g.m.*, s. 490.

³⁴⁰ “Rum Patrikhânesi İstanbul'da Kalmalı İmiş!”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

³⁴¹ “Rum Patrikhânesi İstanbul'da Kalmalı İmiş!”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Kânûn-u evvel 1922.

³⁴² “Rumlar ve Patrikhâne İstanbul'da Nasıl Kalabilir?”, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Kânûn-u sâni 1923, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 18**.

³⁴³ Nilüfer Erdem, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 33, 2016, s. 122.

2.2.1.8. Yunan Tamirâtı Meselesi

Konferansı kesintiye uğratan iktisadi meseleler çerçevesinde tartışılan konulardan biri de Türklerin Yunanlılardan istediği tamirat bedeliydi. Türk heyeti, Yunanistan'ın gerek mütareke döneminde gerekse geri çekilme süreçlerinde Anadolu'da büyük tahribat gerçekleştirdiğini iddia etmiş, bundan ötürü tazminat talep etmişti. İsmet Paşa'ya göre Yunan ordusunun İzmir'i işgalinden yenilmesine kadar geçen sürede yarattığı bütün tahribatın bir karşılığı olmalıydı³⁴⁴.

Esasında Yunanlılar Türkiye ile bir daha savaşmayı göze alacak durumda değildi ancak yine de tazminat ödemeye yanaşmıyorlardı. Tazminatı ödemek için ekonomik durumlarının yeterli olmadığını, başka bir çare düşünülmesi gerektiğini söylüyorlardı³⁴⁵. Venizelos'a göre, 1916 yılından beri savaş halinde olan Yunanlıların bir bedel ödemeye katıyen gücü yetmezdi. Ayrıca zaten Yunanlılar Anadolu'ya kendi istekleriyle değil, müttefiklerin isteğiyle girmişlerdi. Dolayısıyla da savaşın doğurduğu kötü neticelerden sorumlu tutulamazlardı³⁴⁶.

Tevhid-i Efkâr bu noktada Yunanlılardan muhakkak bir bedel alınması gerektiğini savunmuştur. Gazeteye göre, Türkiye Yunanistan'dan tazminat talep etmekten katıyen vazgeçmemelidir. Çünkü Türk heyetinin konferansta belirttiği gibi, Yunanlılar Anadolu'dan geri çekilme süreçlerinde İsviçre'nin üç misline denk genişlikte araziye baştan aşağı tahrip etmişlerdir³⁴⁷. Yüzlerce kasabayı, binlerce köyü, haneyi yakmışlardır. Onların yüzünden birkaç milyon Müslüman yurtsuz, camisiz kalmıştır. Türk süngüleri öldürülen canlarının, tecavüze uğrayan kadınlarının intikamını Yunan sürülerinden almıştır ancak bu maddi zararları önleyememiştir³⁴⁸. Ayrıca İzmir yangınından onlar sorumludur. Şehirdeki Rum teşkilatı, artık hakim olamayacaklarını anladıkları Türk mahallelerini yakmaya muvaffak olamamıştır. Bu sebeple kendi oturdukları mahalleleri ateşe vermişlerdir. Tüm bunlardan dolayı Yunanistan bir tamirat bedeli vermeye mecburdur. Gazete, Yunanlılar Anadolu'da tahrip ettikleri yerlerin onarım bedelini ödemededen bir sulh yapılmasının mümkün olmadığını altını önemle çizmiştir³⁴⁹.

³⁴⁴ Güllü, *a.g.m.*, s. 403.

³⁴⁵ Karacan, *a.g.e.*, s. 306-310.

³⁴⁶ Güllü, *a.g.m.*, s. 403-403.

³⁴⁷ "Yunanistan Tamirât Bedeli Vermeğe Mecbûrdur", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Mayıs 1923, s. 1.

³⁴⁸ "Harâbelerimizi Tamir Etmeyecekler miymiş?", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Kânûn-u sâni 1923, s. 1. Haberin tamamı için

Bkz. **Ek 19**.

³⁴⁹ "Yunanistan Tamirât Bedeli Vermeğe Mecbûrdur", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Mayıs 1923, s. 1.

Gazetenin bu iddialarında haksız olmadığı Osmanlı ve Cumhuriyet arşiv belgelerine bakıldığında da ortaya çıkmaktadır. Yunanlıların öncelikle Anadolu’da yaşlı, genç, kadın, erkek, çocuk demeden Türk halkından pek çok kimseyi katlettiği, işkencelere ve kötü muamelelere maruz bıraktığı ve mallarını yağmaladığı görülmektedir. Ayrıca hanelere, mescitlere ve birçok yapıya kasten zarar verdikleri, buralarda da yağma yaptıkları, pek çok bölgede yangınlar çıkarttıkları resmi kayıtlarla doğrulanmaktadır³⁵⁰.

Sadece Türk resmi kayıtlarıyla değil ecnebi kayıtlarıyla da bu durumun ispatlanabildiği görülmüştür. Nitekim Amiral Bristol başkanlığında oluşturulan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti’nin yaptığı incelemeler sonucu hazırlanmış olduğu rapor bu bakımdan oldukça dikkate şayandır. Batı Anadolu’da 1919–1922 yılları arasında Yunan işgali altında bulunan yerlerde Türklerin maruz kaldığı mezalimi belgeleyen bu raporda Yunanlılar yaptıkları mezalimden dolayı suçlu ve sorumlu bulunmuşlardır³⁵¹.

Ayrıca, Yunan mezalimini bütün açıklığı ile ortaya koyan ancak tam metni yayımlanmamış olan önemli rapordan biri de Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından hazırlanan “*İzmir Büyük Yangını, Aydın, Nazilli, Burhaniye, Söke Mıntıkasında Vukû’u Getirilen Yunan Tahribât ve Mezâlimi Hakkında İki Kıt’a Rapor*” başlıklı rapordur. Bu rapor, Yunanlıların Batı Anadolu’da gerçekleştirdiği mezalimi bizzat görmek isteyen yerli ve yabancılardan oluşan bir heyete refakat eden İzmir Mevki Komutanlığı Karargâhı’nda görevli Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından 29 Ekim 1922 tarihinde hazırlanmıştır. Raporda Yunanlıların verdikleri zararlar bölge bölge ele alınmıştır³⁵².

Türk heyetinin tavizsiz tutumuna rağmen müttefikler Yunanistan’ın bir tamirat bedeli ödememesi için büyük çaba göstermişler ve bu süreçte Yunanlılara büyük destek olmuşlardır. Konferans iktisadi meselelerden dolayı kesintiye uğradığında bu konu üzerinde uzlaşılabilen bir mevzu olarak kalmıştır. Halledilmesi ancak konferansın ikinci döneminde Karaağaç meselesiyle bağlantılı olarak mümkün olacaktır.

2.2.1.9. Ermeni Yurdu Meselesi

Tarih boyunca pek çok devletin himayesinde yaşayan Ermeniler, Büyük Selçuklu Devleti 1040 Dandanakan Savaşı ile Gazneliler’i yenilgiye uğrattığında Bizans idaresi altında yaşıyorlardı. Ancak Ortodoks Bizanslılar uzun zamandır Gregoryen Ermenilere

³⁵⁰ Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan mezalimi C. II Anadolu’da Yunan Mezalimi, yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996.

³⁵¹ Zafer Çakmak, “Batı Anadolu’da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askerî Bir Rapor”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIX, S. 1, 2009, s. 210.

³⁵² Çakmak, a.g.m., s. 210-211.

mezhep değiştirmeleri için büyük baskılar yapıyordu. Bu durum Ermenilerin hoşgörü sahibi Türk idaresine sempatiyle bakmalarını ve Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethine yardım dahi etmelerini sağladı³⁵³.

Türklerin hoşgörülü tutumundan son derece memnun kalan Ermeniler, Selçuklulardan sonra Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular devletlerinin idaresinde genel olarak rahat bir yaşam sürdürdüler. Ardından ise tarihlerinin en rahat dönemini yaşayacakları Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmeyi kendi istekleriyle tercih ettiler. Osmanlı, İstanbul'un fethinden sonra Rum Patrięi'ne tanınan tüm hakları ve özgürlükleri 1461'de kurulan Ermeni Patrikliği'ne de tanıdı. Böylece Ermeniler, patriklerinin kontrolü altında eğitim ve öğretimlerini kendi geleneklerine göre yapma imkanı buldular. Bu fırsatlar dolayısıyla Balkanlardan ve Kafkaslar'dan pek çok Ermeni İstanbul'a göç edip yerleřti³⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nde Millet-i Sadıka olarak nam salan Ermeniler, bu huzurlu ortama rağmen 18. ve 19. yy konjonktürlerinin etkisiyle değiştiler. Fransız İhtilali ile gittikçe yayılan ulusçuluk akımı, Ermeni Patrikliği'nin zararlı faaliyetleri ve en önemlisi büyük devletlerin kendi çıkarları için Ermenileri kışkırtan politikaları bu değişimin sebepleri oldu. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılmasını öngören 61. Maddesi ile sorun uluslararası bir mahiyet kazandı. Büyük devletler bu sayede sürekli olarak irdeledikleri bu konuya sürekli müdahalede bulunma şansı elde ettiler³⁵⁵.

Berlin Antlaşması'nın ardından İngiltere ve Rusya'nın verdiği desteğin de etkisiyle bağımsız bir Ermenistan hedefleyen Ermeni komiteleri kurulmaya başlandı. 1885'te Armenekan, 1887'de Hınçak, 1890'da Taşnak komiteleri, 1908'de Ramgavar Partisi kuruldu. Bu oluşumlar hedeflerine ulaşmak adına 1890 Erzurum Olayı, 1890 Kumkapı Gösterisi, 1892-1893 Merzifon Olayı, I. Sason İsyanı, 1895 Bâb-ı Âlî Gösterisi, 1895 Zeytun İsyanı, 1896 Van İsyanı, 1896 Osmanlı Bankası Baskını, II. Sason İsyanı, 1905 II. Abdülhamid'e Suikast, 1909 Adana Olayı gibi Osmanlı Devleti aleyhinde pek çok teşebbüste bulundular³⁵⁶.

³⁵³ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 2005, s. 9-10.

³⁵⁴ Saray, *a.g.e.*, s. 11.

³⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983; Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, İstanbul 2009.

³⁵⁶ Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Ankara 2009, s. 33- 44.

Tüm zararlı faaliyetlerine karşın Osmanlı yönetimi Ermenilere karşı olumsuz bir tutum almadı. Nitekim 1877 yılında toplanan ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 9 Ermeni mebus varken bu sayının 1908'de toplanan ikinci mecliste 11'e, 1914 meclisinde ise 12'ye çıkması, ayrıca pek çok Ermeniye nazırlık ve Ayan Meclisi üyeliği gibi görevlerin verilmesi bunun kanıtıdır. Ancak devletin ılımlı ve bütünleştirici politikasına rağmen Ermeniler bu tutumlarını 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı'nda da sürdürdüler. Savaş sırasındaki zararlı faaliyetleri ile büyük devletlerin, işini kolaylaştırıyor, zaten zor durumdaki Osmanlı ordusunu bir de içten yorarak durumu daha da vahim hale getiriyorlardı³⁵⁷.

Ermeni olaylarının yurdun her yerinde artarak devam etmesi sonucu Dahiliye Nazırı Talat Bey, 24 Nisan 1915 Genelgesi'ni yayınladı. Bütün vilayetlere gönderilen bu genelgeye göre Ermeni komiteleri kapatılacak, evraklarına el konulacak, komite ileri gelenleri, zararlı faaliyetlerde bulunan Ermeniler ve buldukları yerde sorun çıkaranlar tutuklanacaktı. Bu genelge doğrultusunda birçok tutuklama yapıldıysa da soruna çözüm bulunamadı, Ermeni hareketlerine son verilemedi³⁵⁸.

Ermeni isyanlarının artık tehlikeli bir mahiyet kazanması ve önünün alınamaması üzerine yeni bir formül düşünüldü ve bu doğrultuda Başkumandanlık tarafından Dahiliye Nezareti'ne 26 Mayıs 1915'te bir teklif sunuldu. Ermenilerin zararlı faaliyetleri dolayısıyla yoğun olarak buldukları Doğu Anadolu'dan göç ettirilmesini öngören bu teklif Talat Bey'in hazırladığı tezkere ile daha da şekillendi ve sonuçta 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskan Kanunu çıkarıldı. Kanuna göre devlet, casusluk ve hıyanetini hissettiği kimseleri tek tek veya topluca başka bölgelere sevk edebilecekti. Herhangi bir unsurun (Ermeniler, Rumlar vs.) adının geçmediği kanunun kıstası devlete ihanet etmektir, hangi milliyetten olunduğunun bir önemi yoktu. Nitekim kanun doğrultusunda Suriye ve Kuzey Irak'a 500.000 civarı Ermeni'nin yanı sıra, başka milliyetlerden de tehcir edilenler olmuştu³⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nin yenilen tarafta olduğu I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Osmanlı ile müttefik devletler arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 24. maddesi de Ermenilere büyük bir fırsat sunuyordu. Maddeye göre altı vilayette (Van, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Sivas, Diyarbakır) bir karışıklık çıkarsa

³⁵⁷ Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *KOK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. II, S. 2, 2000, s. 211.

³⁵⁸ Bakar, *a.g.e.*, s. 68-71.

³⁵⁹ Bakar, *a.g.e.*, s. 71-76. Ayrıca Bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983.

İtilaf devletleri buraları işgal etme hakkına sahip olacaktı. İşin en can alıcı kısmı ise, mütarekenamenin İngilizce metninde bu vilayetlerin “*altı Ermeni vilâyeti*” olarak nitelenmesiydi³⁶⁰. Bu ifadeden kuvvet alan Ermeniler, 30 Kasım 1918’de İtilaf devletlerine başvurarak bağımsız bir Ermenistan talebinde bulundular. Ayrıca 18 Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda da bu isteklerini tekrar edip büyük devletlerin desteğini aldılar³⁶¹.

Ermenileri bağımsız bir devlet hedeflerine en fazla yaklaştıkları gelişme ise 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nın imzalanması oldu. Antlaşmanın Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan öngören hükümleri sayesinde, Ermeni devletinin varlığı ilk defa siyasal bir belgede somut olarak yer almış oldu. Ancak TBMM, bu antlaşmayı kabul etmedi, üstelik 28 Ocak 1920’de ilan ettiği Mîsâk-ı Millî’nin ülke bütünlüğü ve tam bağımsızlık ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Milli Mücadele döneminde gösterilen yoğun fedakarlıklar sonucu Türkiye ile Ermenistan arasında 2-3 Aralık 1920’de Doğu Cephesi’ni kapatan Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Ermenistan, TBMM’nin varlığını kabul etmiş, Mîsâk-ı Millî’yi tanımış ve Türk topraklarındaki taleplerinden vazgeçmiş oldu³⁶².

Tüm bu gelişmelere rağmen ümitlerini hala yitirmeyen Ermenilerin ve büyük devletlerin bağımsız bir Ermenistan meselesine dair Türklerle son kez kozlarını paylaşacakları yer Lozan Konferansı olacaktı. Türk heyeti bu konuda en az kapitülasyonlar meselesinde olduğu kadar tavize kapalı idi. Nitekim konferansa katılacak olan Türk heyetine İcra Vekilleri Heyeti tarafından bildirilen ve görüşmeler sırasında takip edilmesi gereken esasları içeren 14 maddelik kararların ilki “*Şark hudûdu (Ermeni Yurdu) mevzu-bahs olamaz, olursa inkıtâ’-ı müzâkere mûcib olur*” şeklindeydi³⁶³.

Konferansa katılmayı başaramayan Ermeniler, konferansa bir muhtıra sunup 12 Aralık 1922 tarihli oturumda konunun Lord Curzon başkanlığında masaya taşınmasını sağladılar³⁶⁴. Zaten uzun yıllardır Ermenilerin hamisi haline gelen İngiltere bu noktada bilhassa direnç gösteren bir devletti. Bu bağlamda söz konusu oturumda azınlıklar meselesi kapsamında Ruamların yanı sıra Ermenilerin de hakları gündeme geldi. Lord

³⁶⁰ Süleyman Beyoğlu, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 2, S. 3, 2008, s. 125.

³⁶¹ Ertan, *a.g.m.*, s. 212.

³⁶² Ertan, *a.g.m.*, s. 212-213.

³⁶³ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 130.

³⁶⁴ Mehmet Okur, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti’nin Tutumu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015, s. 290.

Curzon, Osmanlı Hükümeti'ne imzalattıkları Sevr Antlaşması'ndaki Ermeni yurdu meselesini Lozan'da da onaylattırmaya çalıştı. Bu doğrultuda, Türkiye toprakları dahilinde bir Ermeni yurdu oluşturulmasını talep etti³⁶⁵.

İsmet Paşa, ertesi gün bu teklife karşı *Tevhid-i Efkâr*'ın deyimiyle “*parlak bir nutuk*” verdi. Konuşmasında, Türkiye'de kalmak isteyen Ermenileri memnuniyetle karşılayacaklarını ve maziye unutmaya hazır olan Türklerin onlarla kardeşçe yaşayacağını söyledi. Bununla beraber bir Ermeni yurdu oluşturulmasını ve bölünmeyi kati surette reddeceklerini kesin bir tavırla dile getirdi³⁶⁶.

Tevhid-i Efkâr, Türk topraklarının ayrılmaz bir bütün olduğunu ve bu topraklar dahilinde bir Ermeni yurdu teşkilinin söz konusu bile olamayacağını savunmuştur. Bu bağlamda “*Ermeni Yurdu Hikâyesini Ağızlarına Tıktı!*” başlıklı haberi yayınlamıştır. Habere göre, müttefik devletler temsilcileri, Ermeni yurdu konusundaki “*boş iddialarına*” devam ederken, söz sırası Fransız temsilcisine gelmiştir. Bu sırada Türk heyeti namına orada bulunan Rıza Nur Bey aniden ayağa kalmış ve reisten söz istemiştir. Reis sıranın Fransız temsilcide olduğunu söyleyip buna yanaşmasa da Rıza Nur Bey ısrar etmiş ve konuşmaya başlamıştır. “*Ermeni Yurdu meselesi diye ortaya çıkarılan da'va ancak büyük devletlerin teşvik ve tahriki ile uyandırılmış bir da'vadır*” yorumunu yapmıştır. Güya Ermenilerin refahını, huzurunu hedefleyen bu teklifin esasen felaketler doğuracağını söylemiştir. Ermenilerin, dış devletlerin tahrikleri olmasa Türkiye'de zaten huzur içinde yaşayıp gideceklerini ifade etmiştir. Ermeni sorununu, büyük devletlerin yarattığı suni bir sorun olarak gören Rıza Nur Bey “*Bu bâbda irâd olunan nutukları işitmemiş ve hatta söylenmemiş addederim*” beyanından sonra celseyi terk etmiştir. *Tevhid-i Efkâr*, bu gelişmeyi “*Aferin Rıza Nur Bey'e*” şeklinde yorumlamıştır³⁶⁷.

Konu konferans oturumlarında birkaç kez daha gündeme geldi. Ancak Türk tarafının tavize kesinlikle yanaşmayan kararlı tutumu konferansın ilk döneminde bu konunun halledilmesini sağladı³⁶⁸. Nitekim ilk dönemde Lozan'ı mesken tutan Ermeni temsilcilerinin ve misyonerlerin ikinci dönemde şehre gelmemeleri bunun kanıtı oldu.

³⁶⁵ “Ekalliyetler Meselesinde İsmet Paşa'nın Gösterdiği Celâdet”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

³⁶⁶ “Ekalliyetler Meselesinde İsmet Paşa'nın Gösterdiği Celâdet”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

³⁶⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Kânûn-u sâni 1923. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 20**.

³⁶⁸ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 132-133.

Bu bağlamda da ikinci dönemde Türk topraklarında bir Ermeni yurdu için sesler kesilmiş oldu³⁶⁹.

2.2.2. Konferansın Kesintiye Uğraması

1922 yılı sona erdiğinde Lozan Konferansı umulandan çok daha az yol almıştır. Müttefikler ve Mîsâk-ı Millî’den taviz vermeye yanaşmayan İsmet Paşa uzlaşmamıştır. *Tevhid-i Efkâr*, bu durumu Avrupa gazetelerinden birinde yayınlandığını belirttiği bir karikatür ile betimlemiştir. Karikatürde bir koç şeklinde betimlenen İsmet Paşa, müttefiklere boynuz atmaktadır. Karikatürün altında ise “*Biz buraya bol südlü bir keçi sağmak için gelmiştik, halbuki keçi zannettiğimiz yâmân bir koç imiş!*” yazmaktadır³⁷⁰. 1923 Ocak’ının son haftasına girildiğinde ise durum daha da vahim bir hal almıştır. 2 aydır gerçekleşmekte olan müzakerelerde pek çok konuda uzlaşma sağlanamamıştır. Nitekim *Tevhid-i Efkâr*, bu süreçte bir barış antlaşmasının “*gayr-ı kâbil*” görüldüğü yorumunu yapmıştır. Bir anlaşma zemini için yoğun çaba gösterilse de ümidin çok az olduğunu ifade etmiştir³⁷¹.

İsmet Paşa, müttefiklere sunduğu 4 Şubat tarihli son teklifinde, sulhün sağlanması adına pek çok taviz vermiştir. Bu teklif ana hatları ile şu şekildedir: 1- Türkiye Doğu Trakya’da 1915 sınırlarını kabul edecek, yani Karaağaç’tan vazgeçecektir. 2- On İki Ada İtalyanlara bırakılacaktır. 3- Musul Meselesinin İngiltere ile özel görüşmelere bırakılması kabul edilecektir. 4- Türkiye’nin Gelibolu’da işgal kuvvetleri bulundurma talebinden vazgeçilecektir. 5- Kapitülasyonlar tamamen kaldırılacaktır. 6- Borçlar Osmanlı Devleti’nden ayrılan devletlerle Türkiye arasında paylaşılacaktır. 7- Yunanistan Anadolu’daki tahribatı için tamirat bedeli ödeyecektir. 8- Üzerinde uzlaşmış meseleler imza edilecek, uzlaşmamış olanların müzakeresine devam edilecektir³⁷².

İsmet Paşa’nın teklifine ve tavizlerine rağmen, müttefikler pek çok konuda muhalefeti sürdürmüş, önceki tekliflerini yinelemişlerdir. Kapitülasyonlar, borçlar, tazminat ve tamirat meselesi gibi mühim konularda uzlaşamayan noktalar olmuştur³⁷³.

³⁶⁹ Okur, *a.g.m.*, s. 301.

³⁷⁰ “Ankara Keçisi Yaman Bir Koç Çıktı”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Kânûn-u sâni 1923, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 21**.

³⁷¹ “Lozan’da Bir Zemin-i Tavassut Bulmak İçin Çalışılıyorsa da Ümid Çok Az, Vaziyet Çok Vahimdir”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Kânûn-u sâni 1923, s. 1.

³⁷² “İsmet Paşa Son Tekliflerimizi Bildirdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Şubat 1923, s. 1.

³⁷³ “Müttefikler, Kat’iyen Gayrikâbil-i Kabûl Bir Muâhede Teklif Ediyorlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Kânûn-u sâni 1923, s.1; “Lozan Konferansı Neden Akim Kaldı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Şubat 1923, s. 1.

Türk heyeti, son teklifinden başka taviz veremeyeceğini belirtmiş ve önüne getirilen antlaşma metnini imzalamadan toplantıyı terk etmiştir. Müttefikler İsmet Paşa nezdinde son bir teşebbüste bulunmak üzere Mösyö Bompard'ı görevlendirmişlerdir ancak bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır³⁷⁴. İsmet Paşa, Türkiye'nin iktisadi esareti asla kabul etmeyeceğini söylemiştir³⁷⁵. Müttefikler bu şartlar altında müzakerata devam etmenin mümkün olmadığını görmüş ve Lozan'dan ayrılmaya karar vermişlerdir. Bu kararı İsmet Paşa'ya bildirmişlerdir. Tüm bu gelişmeler neticesinde konferans 4 Şubat 1923'te resmen kesintiye uğramıştır³⁷⁶.

Tevhid-i Efkâr, konferansın kesilmesindeki sorumlunun müttefikler olduğu iddiasındadır. Başyazar Ebuzziyâ "*Münâsebetsiz Bir İnkâtâ'*" başlıklı yazısında bunu ifade etmiştir. Yazara göre, konferans zaten ilk gününden "*münâsebetsiz*" bir şekilde başlamıştır. Türkiye, onların sulh davetine hemen icabet etmiş ve ne kadar sulh taraftarı olduğunu göstermiştir. Onlar ise aralarında bir ihtilaf çıkarmış ve konferansı 1 hafta sonraya ertelemiştir. Daha başından takındıkları tavır bile olumsuzdur. Yazar, münasebetsiz bir biçimde başlayan bu konferansın yine aynı şekilde devam ettiğini, buna kesinlikle şaşırmadığını söylemiştir. Türklere düşen görevin, maddi-manevi bütün kuvvetlerini hazır bulundurarak sabırla olacakları beklemek olduğunu ifade etmiştir³⁷⁷.

Gazeteye göre, Türkiye Mudanya'da müttefiklerin sözlerine güvenerek muzaffer ordusunu durdurmuştu. Bu müddet zarfında da bütün sulh ümitlerini Lozan Konferansı'na bağlamıştı. Ancak "*kalleş Avrupa*", bu iyi niyeti suistimal etmekte gecikmemişti. Müzakereler döneminde Türkiye'yi aylarca boş yere oyalamış, bu süreçte Yunan ordusunu kuvvetlendirmişti. İşini tamamladıktan ve "*bin türlü tezvîrler* (yalan söyleme, ara bozma) ve *fesâdlar*" yaptıktan sonra da "*bin bahâne ile*" konferansı kesintiye uğratmıştı³⁷⁸. İsmet Paşa'nın konferans boyunca gösterdiği sabır ve itidali "*zaaf*" olarak algılama hatasına düşmüşlerdi. Ancak gazeteye göre, Türkiye tüm bunlara rağmen ümidini yitirmemeliydi. Çünkü siyaset ile yapılamayan sulh silah ile yapılabilirdi. "*İsmet Paşa Lozan'da 80 gün uğraştığı halde bir türlü kabul ettiremediği sulhü şimdi kahraman ordusu vâsıtasıyla istihsâl etmek için memlekete avdet ediyor ve*

³⁷⁴ "Lozan Konferansı Müttefiklerin İtilâf-girizliği Yüzünden Akîm Kaldı", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Şubat 1923, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 22**.

³⁷⁵ "Konferans, Fransa Bizi Esâret-i İktisâdiyeye Dûcâr Etmek İsteddiği İçin Akîm Kaldı", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Şubat 1923, s. 1.

³⁷⁶ "Lozan Konferansı Müttefiklerin İtilaf-girizliği Yüzünden Akîm Kaldı", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Şubat 1923, s. 1.

³⁷⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Şubat 1923.

³⁷⁸ "Misâk-ı Millimizi Süngümüzle Alacağız!", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Şubat 1923, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 23**.

ordu da muzaffer kumandanının kumandası altında Misâk-ı Milli'yi istihsâl etmek için kemal-i azm ve îmânla bekliyor” idi³⁷⁹.

2.2.3. Konferansın İkinci Dönemi ve Antlaşmanın İmzalanması

4 Şubat'ta kesintiye uğramış olan Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi, müttefiklerin davetiyle 23 Nisan'da resmen başlamıştı. Lord Curzon'un olmadığı bu ikinci müzakere döneminin açılış toplantısına Sir Horace Rumbold reislik etmişti. Açılış konuşmasını yapan İngiliz baştemsilcisi Rumbold, sulhün süratle tesisini arzu ettiğini söylemiş ve İsmet Paşa'nın hem “büyük bir kumandan”, hem de “büyük bir sulh adamı” olduğunu belirtmişti. Onun ardından konuşan Fransız baştemsilcisi Pelle, İtalyan baştemsilcisi Montanya ve Türkiye baştemsilcisi İsmet Paşa da sulhe olan arzularını dile getirmişlerdi³⁸⁰.

Tevhid-i Efkâr başyazarı Ebuzziyâ, Lozan Konferansı'nın bu ikinci döneminde, Lozan'dan Türkiye'ye, konferans gelişmelerini aktaran haberler yollamıştır. Bu haberler gazetede “*Lozan Mektupları*” başlığı altında yayınlanmıştır. İlki konferansın açılış tarihinden 3 gün önce, *Tevhid-i Efkâr*'ın 20 Nisan 1923 tarihli sayısında yayınlanan bu mektuplar sayesinde gazete gelişmelerden sığağı sığağına haberdar olabilmıştır³⁸¹.

İkinci görüşmelerde asıl çetrefilli olan konuların iktisadi meseleler olduğu görülmüştür. Nitekim başyazar Ebuzziyâ da Lozan Mektupları'nda konferans müzakeratına asıl tesir eden meselelerin siyasi meseleler olmadığını, bütün davanın iktisadi meseleler etrafında döndüğünü ifade etmiştir³⁸². Konferansın 13. gününe gelindiğinde, kabul edilmiş maddelerin sadece 16 tane olduğunu belirtmiştir. Kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, tamirat meselesi gibi pek çok mühim iktisadi meselede düğümlerin bir türlü çözülemediğini ifade etmiştir³⁸³. Türk heyeti, birtakım yeni tavizlerde bulunmadan sulhün gerçekleşmeyeceğini görmüştür. Nitekim Ebuzziyâ'nın Lozan Mektupları'nın 48.sine verdiği “*Umduğumuz değil, bulduğumuz sulhü yapacağız*” başlığı bu durumu tam manasıyla yansıtmaktadır³⁸⁴. Bu doğrultuda Yunanistan'dan tamirat bedeli istemekten vazgeçilmiş, bunun yerine Karaağaç'ın

³⁷⁹ “İsmet Paşa Lozan'da Siyâseti İle Yapamadığı Sulhü Şarkta Ordusuyla Yapacaktır”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Şubat 1923, s. 1.

³⁸⁰ “Lozan Konferansı 23 Nisan'da Müzâkereye Başladı”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Nisan 1923, s. 1.

³⁸¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Temiz, *Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları*, İstanbul 2007.

³⁸² Ebuzziyâ-zâde, Lozan Mektupları, 17. Mektup, “Konferansın İş Görmesine Mânî Olan Esbâb Nedir?”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Mayıs 1923, s. 1.

³⁸³ Ebuzziyâ-zâde, Lozan Mektupları, 22. Mektup, “Mühim Meselelerin Hiçbiri Halledilemedi”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Mayıs 1923, s. 1.

³⁸⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1923.

Türkiye'ye verilmesi kabul edilmiştir. Esasen Karaağaç zaten Türkiye'nin kendi toprağı olarak gördüğü bir bölge olsa da ve Anadolu'daki tahribatı tamir edebilecek bir bedel kesinlikle olmasa da buna mecbur kalınmıştır³⁸⁵. Ayrıca Türkiye, On İki Ada'nın yanı sıra Meis Adası'nın da Yunanistan'a verilmesine razı olmuştur³⁸⁶. Bunlara karşılık kapitülasyonların kaldırılması³⁸⁷ ve borçların altın yerine Fransız Frangı ile ödenmesi³⁸⁸ gibi isteklerini müttefiklere kabul ettirmeyi başarmıştır.

Gerek tavizlerle gerek muvaffakiyetlerle ama her halükarda çetin bir şekilde geçen müzakereler sonucu 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması taraflarca imzalanmıştır. Antlaşma kararları özet olarak şu şekildeydi:

1- Trakya sınırı: Yunanistan ile Karaağaç dahil Meriç nehri mecrası sınır olacaktır. Bulgaristan ile 1915 sınırı esas alınacaktır. Trakya sınırının her iki yakası askerden arındırılacaktır. 2- Suriye sınırı: 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile elde edilen sınırlar kabul edilecekti. 3- Irak sınırı: Türkiye ile Irak arasındaki sınırlar dokuz ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmeler neticesinde halledilecekti. Bu müddet zarfında iki hükümet arasında uzlaşma sağlanamadığı takdirde mesele Cemiyet-i Akvam'a arz olunacaktı. 4- On İki Ada İtalya idaresinde, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'de ve diğer Ege adaları Yunanistan'da kalacaktır. 5-Bir Türk'ün başkanlığında Boğazlar Komisyonu kurulacak, savaş ve barış dönemlerinde değişen statülere göre denizden ve havadan serbest geçiş sağlanacaktır. Boğazların her iki yakası askerden arındırılacaktır. 6- Kapitülasyonlar tamamen kaldırılacaktır. 7- Osmanlı Devleti borçları, topraklarından ayrılan ülkeler arasında pay edilerek ödenecekti. Ayrıca Duyûnu Umûmiye İdaresi kaldırılacak ve borçların ödenmesi Milletler Cemiyeti nezaretinde bir komisyon aracılığı ile yapılacaktır. 8- Müttefiklerin daha önceden Türkiye'de açtıkları eğitim, hayır ve din kurumları, Türkiye Devleti'nin kanunlarına göre hareket etmek şartı ile faaliyetlerini devam ettirebileceklerdi. 9- İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği aynı yerinde kalacaktır. 10- Türk topraklarında bir Ermeni yurdu söz konusu olmayacaktır. 11- İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları hariç olmak üzere Türkiye ile Yunanistan'da bulunan Türk ve Rum ahali, karşılıklı olarak mübadele edileceklerdi. Bu mübadiller, Türkiye ve Yunan hükümetlerinin müsaadesi olmadıkça bir daha buralara yerleşemeyeceklerdi. 12-Müttefikler Türk tarafından tazminat

³⁸⁵ "Tamirât Meselesinde Fazla Fedâkârlık Yaptık", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Mayıs 1923, s. 1.

³⁸⁶ "Meis Adasını da Yunanlılara Verdik!", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1923, s. 1.

³⁸⁷ "Kapitülasyonların İlgâsına Aid Maddenin Kabulü", *Tevhid-i Efkâr*, 21 Mayıs 1923, s. 1.

³⁸⁸ "Tam Bir İ'tilâf Te'min Edildi Fâizler Meselesi Muâhededen Çıkarıldı", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Temmuz 1923, s. 1.

istemekten vazgeçeceklerdi. Türkiye de Karaağaç karşılığında Yunanistan'dan tamirat bedeli almayacaktı³⁸⁹.

Tevhid-i Efkâr, antlaşmanın imzalanmasını büyük bir coşkuyla karşılamıştır. 24 Temmuz tarihli sayısının ilk sayfasını tamamıyla bu gelişmeye ayırmış ve “*Bugün Sulh Bayramı, Hakiki Halâs ve İstiklâl Bayramımızdır*” şeklinde oldukça büyük bir manşet atmıştır. Antlaşmanın imzasının Kurban Bayramı'na denk gelmesi dolayısıyla “*Bu kurban bayramı, ıyd-i ekber oldu*” yorumunu yapmıştır³⁹⁰. İsmet Paşa'nın kılıcı ile kazandığı zaferlerden sonra, bir de kalemi ile bir zafer kazandığını, “*Türk'ün halâs ve istiklâlini te'min eden sulh muâhedenâmesini*” imzaladığını belirtmiştir. Paşa'nın bu suretle “*hem harb gâzîsi, hem sulh gâzîsi*” olduğunu söylemiştir³⁹¹.

Başyazar Ebuzziyâ da günü gününe takip ettiği bu konferansın geç de olsa sulh ile neticelenmesinden son derece memnuniyet duymuştur. “*Sulh İmzalandı*” başlıklı yazısında “*Nihâyet dün sulh imzalandı ve milletimiz 9 senedir devam eden kanlı, çetin bir mücâdeleden sonra nihâyet, yüzbinlerce evladının kanı bahâsına kesb-i istihkâk ettiği (kazandığı) şerefli bir sulhe kavuştu*” yorumunu yapmıştır. Bu sulhün, Türkiye'nin asırlardan beri mahrum olduğu “*istiklâl-i tammi*” temin ettiğini söylemiş ve bu sulhe “*istiklâl sulhü*” yakıştırmasını yapmıştır³⁹².

2.3. Saltanatın Kaldırılması

Sultan V. Mehmed Reşad'ın vefatının ardından, 1918 yılında Osmanlı Devleti tahtına VI. Mehmet Vahdeddin çıkmıştı. Padişahlığı döneminde imparatorluk için hayati öneme sahip gelişmeler vuku bulmuştu. I. Dünya Savaşı'nda yenilen tarafta olan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış, bu mütareke hükümleri doğrultusunda da İtilaf devletlerinin açık işgal alanı haline gelmişti. Bu hükümleri bahane eden İtilaf devletleri, Osmanlı topraklarını bir bir işgale başlamıştı. Bu süreçte yurttan vatanseverler tarafından protesto mitingleri yapılmış, müdafaa cemiyetleri kurulmuştu. Vahdeddin ise olanlar karşısında Anadolu'nun işini son derece zorlaştıran, pasif, kararsız bir tutum içerisindeydi. Anadolu'daki milli hareket tüm bu zorluklara rağmen savaş meydanlarında üstün bir başarı örneği göstermiş ve Anadolu'daki Yunan işgaline nihayet son vermişti.

³⁸⁹ Veysi Akın, “Lozan Barış Antlaşması”, *Türkler*, Cilt XVI, 2002, s. 306-318.

³⁹⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 24 Temmuz 1923. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 24**.

³⁹¹ “Sulh Akd ve İmza Edildi”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

³⁹² *Tevhid-i Efkâr*, 25 Temmuz 1923.

Muharebeler döneminin ardından, Ankara'nın İtilaf devletlerinden beklediği barış konferansı çağrısı 27 Ekim 1922'de yapılmıştı. İngiltere, Fransa, İtalya hükümetlerinin kendi dillerinde yazılmış notada, barış konferansının 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacağı bildiriliyor, her devletin temsilcilerinin ikiden çok olmaması ve tam yetkili bulunması isteniyordu. Ancak sorun şuydu ki, İtilaf Devletleri bu notayı TBMM'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ne de yollamış ve konferansa onları da davet etmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Fransa ve İtalya ile İngiltere'nin İstanbul'daki olağanüstü temsilcilerine cevap vererek çağrışı kabul ettiğini, temsilcilerini göndereceğini ilettiler. Bununla birlikte İstanbul Hükümeti'nin çağrılmış olmasının Türkiye'yi ilgilendirecek bir işlem olmadığını bildirdi³⁹³.

Konferansa İstanbul hükümeti ile birlikte katılmak Ankara için kabul edilemez bir durumdu. Muharebeler döneminde düşmanla tek başına mücadele eden Ankara, şimdi zaferden İstanbul'un ve dolayısıyla da Vahdeddin'in kendine pay çıkarmasına müsaade edemezdi. Savaşta nasıl tek başına mücadele ettiyse, işin diplomatik safhasında da tek temsilci kendisi olmalıydı. Ayrıca, bu süreçte işin cefasını çeken millet idi ve bu sebeple egemenlik artık Türk milletine verilmeliydi.

Konuya dair ilk somut gelişme, cephedeki Batı Komutanlığı görevini bitirerek meclise katılan ve Dışişleri Bakanlığı'na seçilmiş olan Edirne Mebusu İsmet Paşa'nın mecliste bir konuşma yaptığı gün başladı. Uzunca bir konuşma ile askerî harekâtı özetleyen İsmet Paşa, daha sonra Mudanya Konferansı görüşmelerini anlattı. Ardından ise sözü Lozan Konferansı davetine getirdi ve İstanbul'dan temsilci gitmesini kabul etmenin imkânı olmadığını belirtti. Mudanya Konferansı'ndaki görüşmelerin de kendileriyle, Türkiye temsilcisi oldukları kabul edilerek yapıldığını hatırlattı. Sözleşmenin tüm niteliğinin Türkiye ve sınırlarını kapsamına aldığını, hukuki ve resmi durumun bu şekilde kabul olduğunu söyledi. Bu durumun dışına çıkmanın mümkün olmadığını vurguladı³⁹⁴.

Mecliste pek çok mebus, İsmet Paşa'nın düşüncelerine katıldığını ifade etti. Nitekim akabinde konuyu çözüme kavuşturacak olan teşebbüs gerçekleşti. Dr. Rıza Nur Bey ile 78 arkadaşı, konuya dair meclise bir önerge sundular³⁹⁵. Bu önergeye göre, birkaç asırdır saray ve Bâb-ı Âli'nin cehaleti yüzünden devlet büyük felakete maruz

³⁹³ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 375-376. Ayrıca Bkz. Dursun Ali Akbulut, "Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları", *Türkler*, C. XVI, 2002, s. 347-351.

³⁹⁴ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 376.

³⁹⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 278.

kalmıştı. Bu felaketler sonucu da nihayet tarihe intikal etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve asıl sahibi olan Türk milleti, Anadolu'da dış düşmanlarla mücadeleye atılmıştı. Bu süreçte ne yazık ki sadece dış düşmanlarla değil bir de içerideki saray ve Bâb-ı Âli ile mücadele etmişti. Onların “*hiyânetini gördüğü zaman*”, yani şimdi ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu çıkarıyor ve hakimiyeti padişahattan alıp bizzat millete veriyordu. Millet artık “*şahsî hükümlerlik ve saray halkı ve etrafının sefâheti esasî üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylününün hukukunu himâye ve saâdetini tekeffül bir halk hükümeti idâresi*” tesis ediyordu. Hilafet ile saltanat birbirinden ayrılmış ve saltanat resmen kaldırılmış oluyordu. Hilafet ise yine Hânedân-ı Âli Osman'a ait kalacaktı. Bu hanedandan ilmen ve ahlaken en uygun kişi TBMM tarafından halife seçilecekti³⁹⁶.

Önerge, TBMM'nin 1 Kasım 1922'de topladığı “*tarihî ictima*”ın son celsesinde oy birliği ile kabul edilmiştir. Kararın alkışlarla kabulünün ardından İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey kürsüye çıkarak bu gecenin ve ertesi günün bayram kabul edilmesini teklif etmiştir. Meclis bu teklifi alkışlarla kabul etmiş ve dualar ile celseye son verilmiştir. TBMM'nin bu “*tarihî mukarrerâtı*”, yüz bir pare top atışı ile ilan edilmiştir. Halk ve askeri birlikler, fener alaylarıyla ve musikalarıyla tezahürata, kutlamalara başlamıştır. “*Herkes büyük bir sevinç içinde yekdiğerini tebrik eylemektedir*”³⁹⁷.

Tevhid-i Efkâr, saltanatın kaldırılmasının son derece yerinde, hatta çoktan beri beklenen bir karar olduğunu düşünmektedir. Başyazar Ebuzziyâ, bu kararın çoğu kişide şaşkınlık yarattığını, “*ani*” bir karar olarak algılandığını ancak esasen böyle olmadığını savunmuştur. Ona göre, “*Ankara'nın bu konuya dair fikirleri, kararları, ictihâdları çoktan malûm idi*”. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, şimdiye kadar verdiği iki üç mühim nutukta bu konudaki düşüncelerini dışa vurmuştu. Ayrıca Heyet-i Vekîle'nin görevlerini atama vesilesiyle geçen sene mecliste meydana gelen tartışmalar sırasında da bu mesele ele alınmıştı. Bunlardan da önemlisi, TBMM çoktandır Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile milli egemenlik meselesini kesin surette halletmiş idi. “*Şu halde bugünkü müzâkerât ve mukarrerât şeklen ne kadar mühim ve ani görünürse görünsün, hakikat halde mücâhede-i milliyemizin bidâyetten beri ale't-tedric kabul edilmiş ve hatta*

³⁹⁶ “Büyük Millet Meclisi Mühim Müzâkerâtın Sonra Hilâfeti Saltanattan Tefrik Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

³⁹⁷ “Büyük Millet Meclisi Mühim Müzâkerâtın Sonra Hilâfeti Saltanattan Tefrik Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

tatbikine başlanmış esasâtın bugün yeniden ve toptan mevzûbahis edilmesinden başka bir şey değildi”³⁹⁸.

Ebuzziyâ’ya göre, bu kararın alınmasında en büyük etkenlerden biri Bâb-ı Âli’nin “akıllara hayret verecek dereceyi bulan yeni hatâları”dır. Ankara, cephelerde birçok fedakârlık yapmış ve savaşlarda kanıyla, canıyla zaferler elde etmiştir. Ardından bu zaferlerinin semeresi olarak Mudanya Konferansı’nda siyasi bir zafer kazanmıştır. Uğraşmış, didinmiş ve nihayetinde bir nevi rüşdünü ispat etmiştir. Diplomatik zaferi ile başarısını tescil ettirmiştir. Bu şartlar altında Bâb-ı Âli’nin yapacağı “tek bir vazife” vardır. O da “şimdiye kadar Anadolu’ya karşı ta’kib edilen âdî muhâlefet mesleğinden sarf-ı nazar ederek her hususda TBMM’ye yani doğrudan doğruya millete tevdi-i umûr eylemek”tir. Fakat Bâb-ı Âli bunu yapmamıştır. Refet Paşa’nın *Tevhid-i Efkâr*’da da yayınlanan ve İstanbul hükümetinin bir hiçten ibaret olduğunu ifade eden beyanatından dahi ders almamıştır. Herşeye rağmen kendilerinde hala bir mevcudiyet ve kudret bulunduğunu zannetmişlerdir. Bunun verdiği cesaretle de Lozan’a temsilci göndermeye niyetlenmişlerdir. Sadrazam Tefik Paşa’ya, konferansa İstanbul hükümetinin de katılmasının öneminden bahseden bir telgraf çekirmişlerdir. Bu telgrafın Anadolu’da “müdhîş bir galeyân-ı efkâr” yaratacağını görememişlerdir. Şimdi ise neticesini öngöremedikleri bu hatalarının cezasını çekmektedirler³⁹⁹.

Gazete, İstanbul Hükümeti’nin 4 Kasım’daki istifasını ertesi gün manşetten duyurmuştur. Milli egemenliğin azmi ve iradesi karşısında “Yıldız saltanatı ve köhne Bâb-ı Âli’nin” nihayet yıkılıp gittiğini müjdelemiştir⁴⁰⁰. Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderine senelerce hükmetmiş meşhur Bâb-ı Âli’nin “tarihe karışmış” olduğunu söylemiştir. “Dünkü istifâ ile Osmanlı İmparatorluğu’nun kapısı artık kapanmış, Türk saltanat-ı milliyesi de son engelden kurtulmuştur” diyerek ülkenin demokratikleşme yolunda mühim bir sıkıntıyı bertaraf ettiğini vurgulamıştır⁴⁰¹.

Gazete, istifanın ardından muhabirlerini Bâb-ı Âli binasına yollamış ve binanın son halini okurlarına büyük bir zevkle aktarmıştır. Evvelki gün “hayatına hâtime çekilmiş olan” Bâb-ı Âli’nin “adeta bir türbe kadar sessiz” olduğunu haber vermiştir. Ancak bu türbenin artık tamamen boş kaldığını, “türbedârlarının” dahi olmadığını söylemiştir. Tarihî Bâb-ı Âli’nin artık “Bâb-ı Hâlî (tenha, ıssız kapı)” olduğunu aktarmıştır. Henüz

³⁹⁸ “Bâb-ı Âli’nin Son Hatâsı”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

³⁹⁹ “Bâb-ı Âli’nin Son Hatâsı”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴⁰⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 5 Teşrin-i sâni 1922.

⁴⁰¹ “İstanbul Hükümeti Dün İstifâ Etti ve Bâb-ı Âli de Tarihe Karıştı”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

birkaç gün önce vazifelerine devam edeceklerini söyleyen eski nazırlardan hiçbirinin dairelerine uğramadığını belirtmiştir. Memurlardan dahi birkaç kişi hariç kimsenin gelmediğini söylemiştir. Çünkü müsteşarlar müdürlere milli hükümetten gelecek bir sonraki emre kadar, Bâb-ı Âli'nin herhangi bir faaliyette bulunmamasını emretmişlerdir. Daha önce verilmiş evrak üzerinde dahi muamele yapmamalarını bildirmişlerdir. *Tevhid-i Efkâr*, bina sakinlerinin bu eli kolu bağlı halinden büyük memnuniyet duymuştur⁴⁰².

Tevhid-i Efkâr, saltanatın kaldırılmasından ötürü milletin büyük bir mutluluk içinde olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Nitekim “*Halkımız Milli Saltanatı Tes’id Ediyor*” başlıklı haberde, milli saltanatı kutlamak adına mektep talebelerinin sokaklara döküldüğünü aktarmıştır. Her tarafta İstiklal Marşı'nın çalındığını, “*muazzam merâsimler*” yapıldığını söylemiştir. Esnafların dahi fener alaylarına katıldığını ifade etmiştir. On binlerce halkın Divanyolu'ndan geçerek Refet Paşa'yı alkışladığını, onun da teşekkür ve bir nutuk ile onlara karşılık verdiğini belirtmiştir⁴⁰³. Ayrıca Sultanahmet meydanında on binlerce halkın ve mektep talebesinin katılımıyla “*muazzam bir miting*” yapıldığını ve bu mitingte “*vatanperverâne tezâhürât*”ta bulunulduğunu söylemiştir⁴⁰⁴.

Saltanatı kutlayan mektep talebeleri, bu süreçte milli hükümetin daima yanında olan *Tevhid-i Efkâr* gazetesini de unutmamıştır. Aksaray'da bulunan Gülşen-i Maarif Mektebi talebeleri, 5 Kasım günü Sultanhametteki saltanat kutlamalarından dönerken gazetenin matbaasının önüne gelmişlerdir. “*Mücâhede-i milliyeye karşı elinden gelen her fedâkârlığı ifâdan çekinmeyen*” gazeteye tezahüratta bulunmuşlar, vatan şarkıları ve şiirleri okumuşlardır. *Tevhid-i Efkâr*, bu gelişmeyi “*Yavruların Matbaamız Önündeki Tezâhürâtı*” başlıklı haberiyle müjdelemiştir. Kendileri için bundan daha büyük bir mutluluk ve ödül olamayacağını söylemiştir. “*Bütün hidemâtının yegâne mükâfâtı milletin muhabbet ve takdirini kazanmaktan, Türklüğe ve İslâmiyete hizmet etmekten ibaret olan gazetemiz yavruların dünkü tezâhürâtıyla en büyük mânevî mükâfâta nâil olmuştur*” diyerek duyduğu sevinci dışa vurmuştur⁴⁰⁵.

⁴⁰² “Bâb-ı Âli Dün Bâb-ı Hâli Oldu”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1922, s. 1. Haberin tamamı için Bkz. Ek 25.

⁴⁰³ *Tevhid-i Efkâr*, 5 Teşrin-i sâni 1922.

⁴⁰⁴ “İstanbul Saltanat-ı Milliyemizi Tes’id Ediyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1922, s. 1. Ayrıca Bkz. Betül Aslan, “Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul’daki Yankıları”, *Bellekten*, C. 66, S. 245, 2002, s. 95-121

⁴⁰⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1922.

2.3.1. Sabık Padişah Vahdeddin'in Kaçışı

Sultan Vahdeddin, Milli Mücadele döneminde dahi İtilaf Devletleri karşısında izlediği pasif tutumuyla bilinmektedir. Nitekim saltanatın kaldırılmasının ardından, tüm ülkede bomba etkisi yaratacak bir gelişmeye imza atmıştır. Artık eski padişah durumuna düşen Vahdeddin, 17 Kasım'da, zaten bir süredir irtibatla olduğu İngilizlere sığınarak ülkesini terk etmiştir⁴⁰⁶.

Tevhid-i Efkâr, gelişmeyi aynı tarihli İngiliz Karargâh-ı Umûmisi'nin resmi tebliği ile duyurmuştur. Tebliğe göre Vahdeddin, içinde bulunulan vaziyet dolayısıyla “*hayat ve hürriyetinin taht-ı tehlikede olmasından*” korkmuştur. Bu sebeple de Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve İstanbul'dan derhal kaçırılmasını talep etmiştir. Bu arzusu, 17 Kasım sabahı yerine getirilmiştir. Bunun için Türkiyedeki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington görevlendirilmiştir. Harrington Vahdeddin'e bir İngiliz harp gemisine kadar refakat etmiştir. Padişah gemide Akdeniz Filosu Başkumandanı Amiral Brock tarafından karşılanmıştır⁴⁰⁷. Gazete bir sonraki gün ise padişahın bindiği harp gemisinin “*Malaya*” isimli gemi olduğunu ve gittiği istikametin Malta olduğu bilgisini duyurmuştur⁴⁰⁸.

Tevhid-i Efkâr, firarından önceki eylemlerinden dolayı da zaten Vahdeddin'e karşı son derece olumsuz hisler beslemektedir. Gazeteye göre, ilk tahta çıktığı zaman millette pek çok ümit doğuran bu padişah, zamanla tüm ümitleri suya düşürmüştü. Türk'ün ve Müslüman'ın en felaketli günlerinde gerçek yüzünü göstermişti. Milletın düşman tarafından çepeçevre sarıldığı mütareke döneminde, milletin kurtulma çabalarının önüne “*bir düşman gibi*” geçmişti. “*Milletin sinesinden fişkırın hareket-i milliyeyi boğmak için hâricden gelen mûhinane (zayıflatıcı, öldürücü) tesirlere derhal en mühlik bir alet olmuş, başına Damad Paşaları ve millet düşmanlarını toplayarak Türk ve İslâmı birbirine kırdırmiş, hırs ve ihâneti uğrunda hareket-i milliyeyi mukaddesimizi kanlara boğmuştu*”. Sadece bunlardan bile onun ne karakterde olduğu anlaşılabilir⁴⁰⁹.

Gazete tüm bunlara ilaveten Vahdeddin'in bir de firar etmesini büyük bir kızgınlıkla karşılamış, zaten olumsuz hisler beslediği Vahdeddin'e oldukça ağır yakıştırmalar

⁴⁰⁶ “Altıncı Mehmed, Makarr-ı Hilâfetten Bir İngiliz Sefinesine Firâr Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴⁰⁷ “Altıncı Mehmed, Makarr-ı Hilâfetten Bir İngiliz Sefinesine Firâr Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴⁰⁸ “Vahdeddin Menfûrunu İngilizler İnsanı Esaslara Tefviken Himâye Etmişlermiş!”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴⁰⁹ “Sabık Pâdişah Firâr Etmekle Kendisinin Said Mollalarla Hem-ayar ve Şerik Olduğunu İsbât Etti!”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sâni 1922, s. 1. Haberin fotoğrafı için Bkz. **Ek 26**. Haberin tamamı için Bkz. **Ek 27**.

yapmıştır. Onun, kaçıışı ile Türk tarihinde “şimdiye kadar tesâdüf edilmeyen” bir alçaklık gösterdiğini söylemiştir. “*Tarih-i Osmanî pâdişahlar nâmına iyi fenâ herşeyi kaydetmiştir, fakat bu ihânetlerin ihânetini kaydetmemiştir*” diyerek durumun eşine rastlanmayacak derecedeki vahametini ortaya koymuştur⁴¹⁰. “*O menfûr firarî artık Türk padişahu değildir*” diyerek onu Türk tarihinin bir parçası olmaktan dahi men etmiştir⁴¹¹. Gazeteye göre Altıncı Mehmed, bu firarıyla milletin kalbinde ancak ve ancak “*derin bir hiss-i la’net ve nefret*” bırakmıştı⁴¹².

Gazete gelişmeye büyük öfke duymakla beraber, esasında şaşırmadığının da önemle altını çizmiştir. Nitekim “*Bu mahlû’ ve mahlû’ olduğu kadar da din ve millet düşmanı padişahın zaten başka hiçbir şey beklenemezdi*” yorumuyla şaşırmadığını ortaya koymuştur. Gazeteye göre, bu karakterdeki insanların nasıl hareket edeceği pekala önceden kestirilebilirdi. Onlardan elbette ki millet yolunda fedakârlıklar yapmaları, mertçe hareket etmeleri beklenemezdi. “*Nasıl ki, Damad Feridler, Hoca Sabriler, Vasıflar, Sadıklar, Rıza Tevfikler gibi vatan hâinleri denâetlerinin, ihânetlerinin ve hıyânetlerinin hesabını vermekten ürkererek, korkarak, çekinerek yine aynı sûretle ar-ı firârî irtikâb ettiler (firar ayıbını işlediler), hiç şübhe yok ki, bu padişaha da bu tarz hareket ve bu hâtîme-i ihânet mukadderdi*”⁴¹³.

Başyazar Ebuzziyâ da “*Sukût!*” başlıklı yazısında Vahdeddin’in ne kadar fena bir eylem yaptığının altını çizmiştir. Yazar öncelikle saltanatın kaldırılmasına değinmiş ve bütün bir milletin kararıyla padişahlıktan mahrum edilmenin zaten bir padişah için çok büyük bir “*sukût (düşüş)*” olduğunu söylemiştir. Vahdeddin’in “*bu ıskattan daha büyük bir sukûta dûçâr olmanın*” yolunu bulduğunu, kendi elleriyle kendini daha da düşürdüğünü söylemiştir. “*Altı yüz senelik hânedânının bin türlü maceralar geçirmiş bütün erkânından hiçbirinin yapmadığı ve yapmayacağı bir zillet irtikâb ederek evvelki gün bir ecnebî gemisine ilticâ ve firâr etti*” yorumuyla durumun yeganeliğini vurgulamıştır. Yazar, Vahdeddin’e, kendisinden önce kaçanları, Said Mollaları, casusları düşünmesini nasihat etmiştir. Onun bu sayede yaptığı işin ne fena bir iş

⁴¹⁰ “Altıncı Mehmed, Makarr-ı Hilâfetten Bir İngiliz Sefinesine Firâr Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴¹¹ “Vahdeddin Menfûrunu İngilizler İnsani Esaslara Tevfikten Himâye Etmişlermiş!”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴¹² “Sabık Pâdişah Firâr Etmekle Kendisinin Said Mollalarla Hem-ayar ve Şerik Olduğunu İsbât Etti!”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

⁴¹³ “Sabık Pâdişah Firâr Etmekle Kendisinin Said Mollalarla Hem-ayar ve Şerik Olduğunu İsbât Etti!”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sâni 1922, s. 1.

olduğunu idrak edebileceğini söylemiştir. Vahdeddin'i onlarla aynı kefeye koyarak yapan kim olursa olsun firarın gerçek bir ihanet olduğunun önemle altını çizmiştir⁴¹⁴.

Vahdeddin Malta'ya vardktan sonra uzun bir müddet Malaya gemisinden karaya çıkmamıştır. 3 Aralık tarihinde hala gemidedir. *Tevhid-i Efkâr* bu tarihli sayısında, Daily Telgraf gazetesine Malta'dan verilen bir malumatı haber yapmıştır. Habere göre, Malta'da deniz şimdiye kadar görülmemiş şekilde sertleşmiştir. *Tevhid-i Efkâr*, bunu Vahdeddin'in ayağının Malta'ya bile uğursuz gelmesine yormuştur. Dalgaların “*sanki denizin hiddet ve la'netini söylemek ister gibi*” onun ikametgâhı altındaki kayalara çarptığını söylemiştir⁴¹⁵.

2.4. İzmir İktisat Kongresi

1923 yılında Türkiye nüfusu yaklaşık 12,5 milyondur. Savaşlarda yorgun ve bitkin düşmüş bu nüfusun çok büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Bu nüfus, durağan olduğu kadar nitelikli işgücü açısından da elverişli değildi. Okur yazarlık oranı çok düşüktü. Temel geçim kaynağı tarımdı ve kara sabanla sembolize edilen ilkel yöntemlerle gerçekleştiriliyordu. Mevcut sanayi üretimi ülke gereksinimini karşılamaktan çok uzaktı. En basit ürünlerin dahi üretilmediği ve ithal edildiği ülkede, 1923 yılında 36 milyon dolar dış ticaret açığı vardı. Kişi başına düşen GSMH (Gayrisafi Milli Hasıla) ise 46 dolar gibi az bir miktardı⁴¹⁶.

Milli Mücadele'nin henüz sona erdiği dönemdeki bu iktisadi tablo iç karartıcıydı. Ankara, savaş meydanlarında kanlı mücadeleler vermiş ve nihayetinde büyük bir zafer elde etmişti. Ancak iş bununla bitmiyordu. Aynı başarıyı ekonomik sahada da yakalamak, ülkeyi kalkındırmak gerekiyordu. Maddi bakımdan ülkenin kendi kendine yetebilmesi için bazı teşebbüsler gerekiyordu. Bu bilinçle harekete geçen Ankara'nın ilk adımı, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı sırada, Şubat 1923'te toplanacak İzmir İktisat Kongresi olacaktı⁴¹⁷.

Tevhid-i Efkâr, 27 Ocak tarihli sayısında, evvelki gün İstanbul esnaf temsilcilerinin Sultan Mahmud Türbesi civarında, Türk Çalıştırma Derneği binasında bir ictimada gerçekleştirdiklerini haber vermiştir. Bu ictimada İzmir'de gerçekleşecek iktisat kongresinde mevzubahis edilecek meseleler tartışılmıştır. Hangi hususların kongrede

⁴¹⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sâni 1922.

⁴¹⁵ “Ayağı Maltaya da Uğurlu Gelmedi!”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânûn-u evvel 1922, s. 1.

⁴¹⁶ Murat Koraltürk, “Türkiye Ekonomisi (1923-1960), *Türkler*, Cilt XVII, 2002, s. 581-582.

⁴¹⁷ Koraltürk, *a.g.m.*, s. 581-582.

mutlaka müdafaa edileceği, hangilerinde hassasiyet gösterileceğine dair tetkikler yapılmıştır. Ardından kongre ile ilgili gerekli müracaatların, teşebbüslerin yapılması ve temsilcilerin tayini için bir encümen seçilmiştir. Gazete, “İslâm esnâfının sarf-ı mesâiye başlamış olmasını memleket iktisâdiyatı bakımından pek takdire şâyân buluyoruz” diyerek bu durumdan duyduğu hoşnutluğu göstermiştir⁴¹⁸.

Gazete, 3 Şubat tarihli sayısında ise İstanbul esnaf temsilcilerinin, “Esnâf Cemiyetleri Heyet-i Müttehidesi” namı altında evvelki gün ikinci ictimalarını gerçekleştirdiklerini duyurmuştur. Bu ictimaya da arabacı, hamal, kasap, şoför, bakkal, motorcu, sazende vb. pek çok esnafın temsilcileri katılmıştır. İctimada, kongreye gönderilecek temsilciler seçilmiş ve kongrede müdafaa olunacak hususlar kesin bir biçimde tespit edilmiştir. Bu hususların ortak noktası milli iktisatı geliştirme amacına yönelik olmalarıdır. Örneğin, gümrük siyasetinin yerli esnaf lehine değişmesi ve gümrüklerdeki ecnebi müdahalesinin kaldırılması talep edilmektedir. Bununla birlikte ecnebi sermayesinden kurtuluncaya kadar zararlı olmayacak şekilde memlekete girmesinin temini istenmektedir. Yine aynı şekilde, kabotaj hakkı dolayısıyla Türk limanlarında yabancı şirketlere imtiyaz verilmemesi istenmektedir. Ayrıca, büyük sermayeli milli bir bankanın kurulmasının gerekliliğine değinilmektedir⁴¹⁹.

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’in örgütlemeleri ve tüm hazırlıklar neticesinde, İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923’de, bütün Türkiye’nin ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinden seçilen 1135 temsilcinin katılımıyla toplanmıştır. Başkanlığına Kazım (Karabekir) Paşa’nın seçildiği kongre, özel bir merasim ve Mustafa Kemal Paşa’nın nutku ile açılmıştır⁴²⁰. Bu nutkunda Paşa, milli bir gaye için burada toplanıldığını söylemiştir. Uzun gafletlerle geçen yılların Türk iktisadında açtığı yaralara değinmiştir. Bir milletin ekonomik durumunun onun yükselişiyle de çöküşüyle de doğrudan doğruya ilintili olduğunu söylemiştir. Siyasi ve askeri başarıların iktisadi başarılarla pekiştirilmedikçe faydalı ve kesin sonuçlar sağlayamayacağını önemle altını çizmiştir⁴²¹.

Meslek grupları ve kurumlar adına görüş ve beklentilerin dile getirildiği kongrede, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar ile bağdaşır siyasi ve ekonomik mesajlar ortaya

⁴¹⁸ “İslâm Esnâfi”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Kânûn-u sâni 1922, s. 3.

⁴¹⁹ “Esnâf Cemiyetleri İzmir Kongresi Murahhaslarını İntihâb Ettiler”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Şubat 1923, s. 3.

⁴²⁰ “İktisâd Kongresi Dün Kûşâd Edildi”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1923, s. 2; “Misâk-ı İktisâdî”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Mart 1923, s. 2.

⁴²¹ “Mustafa Kemal Paşa’nın Nutk-u İftitâhîsi”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Şubat 1923, s. 2.

çıkıştır. Lozan'da, barış görüşmelerinin kilitlendiği bir sırada dış dünyaya Türkiye'nin iktisadi meselelere bilhassa önem verdiği mesajı verilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin ecnebi sermayesine aleyhtar olmadığı ve barışçı bir dış siyaset izleyeceği duyurulmuştur⁴²². Nihayet kongre sonunda 12 maddeden oluşan ve üzerinde bütün kesimlerin hemfikir olduğu “*Misâk-ı İktisâdî*” başlıklı bir bildiri kamuoyuna sunulmuştur. Bu bildiri de Türkiye'nin sulhten yana olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin, kendi lisanı ve kanunlarına uymak şartıyla ecnebi sermayesine kapısının açık olduğu belirtilmiştir. Milli iktisadın gelişimi adına temennilerde bulunulmuştur. Kongre, Misâk-ı İktisâdî'yi yayınladıktan sonra 4 Mart 1923'te kapanmıştır⁴²³.

Kongre Başkanı Kazım (Karabekir) Paşa, kapanış münasebetiyle oldukça etkileyici bir konuşma yapmıştır. İlk Türkiye iktisat kongresinin “*muvaaffakiyetle*” sona erdiğini belirtmiştir. Ardından TBMM'ye ve hükümete, İzmir belediyesine ve tertip heyetine, kongreye iştirak eden tüm sanatçılara, kongreyle ilgilenen tüm matbuata teşekkürlerini sunmuştur. Bütün milletin burada kararlaştırılan iktisat misakını bellemesi gerektiğini söylemiştir. Ecnebi sermayedarları kabul etmekle beraber, artık milli sermayenin de yapabileceği her işi kendi yapmaya çalışacağını, rekabete gireceğini söylemiştir. İki haftalık bir çalışma ile millete bir eser kazandırdıklarını ve hediye ettiklerini belirtmiştir. “*Artık beşikten mezara kadar ecnebî mallarına boyun eğmekten ve doğduğumuz saatten kursağımıza ecnebî südü dökmekten milletimiz kendini kurtaracaktır*” ifadesiyle de halkını müjdelemiştir⁴²⁴.

Tevhid-i Efkâr da iktisadi sahada bu olup bitenleri gün be gün dikatle takip etmiştir. Başyazar Ebuzziyâ, bir ülkenin gelişmesindeki en önemli faktörlerden birinin ekonomi olduğuna inanmaktadır. Nitekim “*İktisâdî Kuvvet*” başlıklı yazısında da bu fikirleri açıkça görülebilmektedir. Ona göre, her millet için en büyük maddi-manevi gelişme vasıtalarından biri iktisadi kuvvettir. Lakin bu kuvvet çabasız elde edilemez, muhakkak çalışmayı gerektirir. Çalışan adam manen kuvvetli olur, maddeten de refaha erer. Çalışmak, çabalamak bir Müslüman için dini bir emirdir. Buna rağmen Türkler uzun süredir iktisadi bakımdan geri kalmıştır. Halbuki memleketlerine sahip olmaları için bu zaruri bir ihtiyaçtır. Esasında birçok meziyete sahip olan Türklerin memleketlerinde en zayıf unsur olarak kalmalarının sebebi, iktisadi faaliyetleri ihmal etmeleridir. Evvela

⁴²² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zeki Hafizoğulları, İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler, *ATAM Dergisi*, C. XVI, S. 46, 2000, s. 289-311.

⁴²³ Koraltürk, *a.g.m.*, s. 581-582; “Misâk-ı İktisâdî”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Mart 1923, s. 2.

⁴²⁴ “Kazım Karabekir Paşa'nın Nutk-u Vedâisi”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Mart 1923, s. 1.

içerideki Hristiyan unsurlar, sonra da hariçteki ecnebi unsurlar yavaş yavaş Türkleri kendilerine bağımlı kılmışlardır. Yazar, harplerde yapılan inkılabın muhakkak iktisadi sahaya da yayılması gerektiğini söylemiştir. Aksi takdirde dört senedir verilen mücadelenin hiçbir semeresinin alınamayacağını belirtmiştir. İktisadi faaliyetlerin tüm dertlere “*en büyük devâ*” olduğunu ifade etmiştir. Bu sayede memlekete refahın gireceğini, ahalinin para kazanacağını, mekteplerin, medreselerin açılıp memleketin mamur olacağını söylemiştir⁴²⁵.

İzmir İktisat Kongresi'nin üzerinde de önemle duran Ebuzziyâ, kongreyi “*iktisâdi anlamdaki intibâh devremizin ilk eseri*” olarak nitelemiştir. Bu teşebbüse büyük kıymet verdiklerini belirtmiştir. Bu kongreden büyük bir fayda temin edilmeyeceğini düşünenler olduğunu ancak kendisinin böyle düşünmediğini söylemiştir. Ona göre, elbette ki bir iki kongreyle birdenbire büyük bir netice alınamaz. Elbette ki, birkaç günlük müzakere ile mucizeler yaratılamaz. Bunu ummak muhakkak ki fazla iyimserlik olur. Ancak bir yerden başlamak, eksikleri tespit etmek gerekmektedir. Bunlar da ancak böyle teşebbüslerle olabilecektir. Nitekim “*İzmir kongresinin bugünkü başlıca vazifesi, Türk'ün iktisâden nelerden mahrûm olduğunu tesbit etmek ve memleketin hangi yerlerinden ne gibi faâliyet-i iktisâdiye, sanâiye, zirâiye ve ticâriyede bulunmak kâbil olacağını ta'yîn etmekten ibarettir*”. Noksanlar bu şekilde tespit edildikten sonra da onları bertaraf etmek ve ihtiyaçları tatbik etmek için çalışılacaktır⁴²⁶.

Ebuzziyâ, kongrenin Garp aleminde yarattığı tesire de değinmiştir. Garp aleminde kongreyle ilgili pek çok dedikodu üretildiğini, bunların kulağına geldiğini söylemiştir. Türkler memleketlerini kurtarmak için neye teşebbüs ettilerse muhakkak Avrupa'nın gözüne battığını ifade etmiştir. Ona göre, Avrupa Türkleri maddeten esaret altında tutmaya o kadar alışmıştır ki, esaretten kurtulma çabalarını doğal olarak hoş görmemektedir. Türk'ün kendini ecnebi esaretinden kurtaracak tüm çabaları olumsuz algılanmakta, hakkında ileri geri konuşulmaktadır. Yazar, Avrupa'nın fikirlerinin önemli olmadığını, tüm bu dedikoduların göz ardı edilmesi gerektiğini söylemiştir. Sözlerini, Türklere bu girişimin kıymetini bilme ve sadece çalışma nasihatini vererek bitirmiştir⁴²⁷.

⁴²⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 26 Şubat 1923.

⁴²⁶ “İktisâdi Kuvvet”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Şubat 1923, s. 1.

⁴²⁷ “İktisâdi Kuvvet”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Şubat 1923, s. 1.

SONUÇ

Tevhid-i Efkâr gazetesinde 1921-1923 yılları arasında yayınlanan yazı ve haberleri inceleyen bu çalışma sonucunda varılan temel sonuç, gazetenin Milli Mücadele'nin önemli bir savunucusu olduğudur. İlk nüshası 2 Haziran 1921'de yayınlanan ve başyazarı Velid Ebuzyyâ olan gazete, Ankara'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı son derece olumlu bir tutum içinde olmuştur. Gerek gazetede yayınlanan övgü dolu haberler gerekse Ebuzyyâ'nın başyazıları bunu ispatlamıştır. Müttefik devletlere, Yunan ordusuna ve İstanbul Hükümeti'ne karşı olumsuz bir tutum alan gazetenin bu tutumunu hakarete varan kelimelerle ifade ettiği görülmüştür.

Gazete, Eskişehir-Kütahya Savaşları, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesini kapsayan muharebeler döneminde heyecan dolu yazılarla Türk ordusunun yanında yer almıştır. Milliyetçi ve dini ifadeler içeren bu yazıların en göze çarpan noktası, Türklerin muhakkak zafere ulaşacağı inancıdır. Gazete, imanlı Türk ordusunun azmiyle, vatan sevgisiyle, ilahi yardımla muhakkak düşmanı mağlubiyete uğratacağı inancındadır. Türk ordusuna, halka moral aşılayan ve milliyetçi bir üsluba sahip haberlerin, yazıların yayınlandığı gazetede, düşman hakir görülmüş, yaptığı zulümler sıklıkla hatırlatılmıştır. Halka yapılan çağrılarla halkın bu savaşlara maddi-manevi destek vermesi sağlanmıştır. Gazete, cepheden gelen olumsuz haberler karşısında dahi gelişmeleri Türk ordusu lehine yorumlamış, daima ümitvar bir tutum sergilemiştir.

Gazetenin muharebelerin ardından gelen, Mudanya ve Lozan görüşmelerini kapsayan müzakereler döneminde de daima Ankara'nın yanında yer aldığı göze çarpmıştır. Bu doğrultuda gazetede İsmet Paşa'nın Mîsâk-ı Millî doğrultusunda elinden geleni yaptığına dair pek çok haber yayınlanmıştır. Onun muharebeler dönemindeki başarıları sıklıkla hatırlatılmıştır. Kılıcıyla kazandığı bu zaferlerin ardından kalemiyle de bir zafer kazanacağına hiç şüphe duyulmamıştır. Müzakerelerin kesilmesinden, müzakerelerdeki tartışmalardan ve olumsuz neticelerden daima diğer devletler sorumlu tutulmuş, olumlu neticeler ise İsmet Paşa'nın başarısı olarak görülmüştür. Müttefiklerin, hırslı, paragöz, menfaatçi bir şekilde yansıtıldığı gazete sütunlarında, İsmet Paşa kutsal bir vazife için görevlendirilmiş özel bir şahsiyet olarak yerini almıştır.

Gazete, Milli Mücadele döneminde vuku bulan Saltanatın Kaldırılması ve İzmir İktisat Kongresi gibi gelişmelerde de daima Ankara'nın yanında olmuştur. Bu iki

gelişmeyi Ankara'nın mühim başarıları olarak görmüştür. Son padişah Vahdeddin için hakarete varan yakıştırmalar yapan gazete, saltanatın kaldırılmasını sevinçle karşılamıştır. Onun ülkeden kaçışına büyük bir öfke duymuş ve oldukça ağır ifadeler içeren yazılar yayınlamıştır. Bununla beraber bu gelişmeyi Ankara'nın ne kadar yerinde kararlar verdiğini ispat etmek için de mühim bir koz olarak kullanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'ni ise, milli sanayiye geliştirme adına atılan ilk önemli adım olarak görmüştür. Kongre için harcanan emeklere, kongre kararlarına saygı ve sempati ile yaklaşmıştır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, bu çalışma sonucunda Tevhid-i Efkâr gazetesinin Milli Mücadele'ye taraftar gazeteler kategorisine sokulabileceği görülmüştür. Kanıt olarak sunulan haberler ve yazılar ile de bu tez ispatlanmıştır.

EKLER

Ek 1: Tevhid-i Efkâr gazetesinin başlığı.

Ek 2: Gazetenin sahibi ve başyazarı Velid Ebuzziyâ.

Ek 3: Tevhid-i Efkâr, 27 Temmuz 1921

Niçin Harb Ediyoruz? Neden Muvaffak Olacağız?

Yunan ordusunun ileri harekâtı, yerli Rum gazeteleri ile Yunan gazetelerinin şaşkınlık ve taşkınlıklarının artmasına bâis oluyor. Bu gazetelerin neşriyâtına bakılsa Yunanlıların Kütahya ve Eskişehir'i işgâl etmeleri azîm zaferler imiş, bu zaferlerin iktisâbından sonra artık Yunan ordusu vazifesinin kısım-ı mühimmini ikmâl etmiş addolunabilirmiş.

Yunan ordusunun son taarruzdan evvelki istihzârâtının üç aydan fazla sürmesi bizzat Yunanlıları da şübheye düşürdüğü, Yunan ve Rum mahâfilinde bir taarruz yapılamayacağı korkusunu tevîd eylediği cihetle, Yunanlıların şimdi ilk hamlede tefevvuk-u adedîleri sayesinde bazı muvaffakiyat ihrâz etmeleri, nihâyet Yunanlılığa biraz geniş nefes aldırılmıştır ki bu da az çok ma'rûz görülebilir. Bugün Yunanlılar adeta, korkulu bir rüya gördükten sonra gözlerini açıp ahvâlin o kadar endişeli olmadığını anlayanların vaziyetinde bulunuyorlar. Yalnız Yunan ve Rum mahâfili bir noktada hatâ ediyor ki o da bidâyette ihrâz edilen bu kolay muvaffakiyatın Yunanlılığı Anadolu'da ta'kib ettiği gâyeye takrîb eylediği zan ve zehâbıdır. Halbuki bizzat Yunanlılar evvelden beri, Anadolu seferinden maksad, Kuva-yı Milliye'yi kökünden imhâ eylemek olduğunu iddiâ edip duruyorlardı. Şimdi ise gazetelerin neşriyâtına bakılırsa Yunan ordusu Kütahya ve Eskişehir'i almakla başlıca hedeflerine vâsıl olmuş addedilebilirmiş. Şu halde Yunanlıların, evvelce koca Anadolu'yu imhâ etmek gâyesi bugün birdenbire bir iki şehir zabtına inhisâr edivermiş demek oluyor.

Kütahya ve Eskişehir'in Yunan taht-ı işgâline geçmesi, kıymetdâr bazı aksâm-ı vatanın daha çiğnenmesi hiç şübhesiz bizim için çok elîm, çok felâketli vukûâttandır. Türk ve Müslüman, sırf ihtiyârıyla imza eylediği bir mütârekenin kendisini ilka' eylediği vaziyet-i mukayyededen bi'l-istifâde başına açılan bu gâilenin acısını hiçbir vakit unutmayacak, bu elemli günleri hatırladıkça yüreği dâimâ kanayacaktır. Bununla beraber, bir iki şehir kaybetmekle, bazı aramızın daha taht-ı istîlâya geçmesiyle Anadolu mukâvemetinin kırılacağı, Anadolu'nun Mîsâk-ı Millîsinden sarf-ı nazar edeceği zannolunuyorsa çok büyük hatâ ediliyor, çok yanlış ümidlere düşülüyor. Bir kere Anadolu'nun bugün giriştiği mücâhedenin gâyesi beş on kilometre arazi, birkaç şehir veya kasaba değildir ve olamaz. Anadolu iki seneden beri bütün bir ümmetin, bütün bir milletin şan ve şerefi, istiklâl ve hayâtı, nâmûs ve ırzı nâmına kıyâm eylemiş,

vatanın hürriyet ve istiklâl-i tammini kurtarmadıkça terk-i silah eylememeğe ahd ü peymân etmiştir. Yunanlıların iki sene evvel İzmir'e ayak basmaları, geçen sene İzmir cebhesinden birdenbire taarruza geçerek on gün zarfında Uşak ve Bursa'ya inivermeleri, bugün Kütahya ve Eskişehir'i işgâl eylemelerinden daha büyük, daha korkunç ve ümid-fersâ bir felâket idi. O zaman da bu kolay muvaffakiyetlerin Kuvâ-yı Milliye'ye kat'î bir darbe olduğu, Anadolu'nun bu darbelerden sonra artık mukâvemet edemeyeceği iddiâ olunup durmuştu. Halbuki bu Yunan muvaffakiyatı ne netice hâsıl eyledi? Bilakis Anadolu'nun büsbütün kuvvetlenmesini, Türk'ün yavaş yavaş nasıl bir imhâ harbine ma'rûz kaldığını idrâk eylesini ve binâenaleyh muhâfaza-i mevcûdiyet için aynı emel etrafında yekpâre bir kitle gibi ittifâk ve ittihâd etmesini intâc etti. Türk iki senelik kanlı vukûâtla, köylerinin yakılması, kasabalarının harâbezâra çevrilmesi ile anladı ki dünyadan hak ve adalet mefhûmları kalkmış, onun yerine kuvvet ve cebr kâideleri kâim olmuş. Hangi millet zayıf olur veyahud sırf kendi kuvvetine güvenerek hakkını müdâfaaya kıyâm etmezse o millet için dünyada hakk-ı bekâ ve mevcûdiyet yoktur. İşte Türk'ü, sekiz on senelik harb felâketlerine ve yorgunluklarına rağmen iki senedir kendisini boğmak isteyenlere karşı bir kıyâm-ı müsellaha mecbûr eden sâik, bu hakikate kanâat getirmiş olmasıdır. Binâenaleyh Türk bugün son gayretini sarf ederek son damla kanını akıtıncaya kadar çarpışmağa azmeylemekle, öyle birkaç yüz kilometre araziyi veya sekiz on şehri istirdâd gibi bir gâye ta'kib etmiyor. Onun gâyesi daha çok muazzam, daha çok kudsî ve ulvîdir. Türk ezelden beri hür ve müstakil olarak yaşamağa alışmış, bulunduğu yerlerde dâimâ efendi ve hâkim olmuş, merd, asil, ulüvv-ü cenâb sahibi bir millettir. Bu millet hâkimiyetini kaybettiği gün hayâtını da kaybeder, Türk için taht-ı esarete zelîlâne yaşamak imkânı yoktur. Vaktiyle Viyana kapılarına kadar giderek Tuna sahillerini boydan boya ma'mûrelerle âbâdân eden Türk oralarda hâkimiyetini zâyî eder etmez, az bir zaman içinde mevcûdiyetinden de nâm u nişân kalmamıştır. Rumeli de vâki' olan aynı elîm âkıbetin ise, taht-ı istîlâda bulunacak bir Anadolu'da da pek çabuk bir zamanda başına geleceğini bilir. Halbuki Anadolu Türk'ün son melce'i, yegâne istinâdgâh-ı mevcûdiyetidir. Oraları, vaktiyle istîlâ ettiği yerleri terk ettiği gibi terk edemez. Orasını ya sonuna kadar müdâfaa eyleyecek ve kurtaracak veyahud kurtaramazsa altı yüz bu kadar yıllık tarihine, mevcûdiyetine vedâ ederek bu dünyadan çekilip gidecektir. İşte biz bunun için harb ediyoruz ve bundan dolayıdır ki Yunanistan'ın bugünkü ileri hareketinden nevmîd olmuyoruz. Anadolu işini, Türk'ün mukadderâtı meselesini Yunanistan'ın kana bulaşmış murdâr ellerine tevdi etmek yanlış bir hesap idi, Türk'ün meşhur meseli mûcibince "yanlış hesap

Bağdat'tan döner". Yunanistan da çaresini bulursa ta Ankara'ya kadar gitsin, fakat neticede hezimet mutlaka kendisini beklemektedir. Yunan ordusu, her ne bahâsına ve her ne sebeble olursa olsun gittiği yerlerden hiçbir şey istihsâl edemedi dönecek, Anadolumuz behemehâl tahliye eyleyerek asıl sâhiblerine terke mecbûr olacaktır. Anadolu işte bu kanâat ve îmân ile harb ediyor ve bu kanâat ve îmândır ki kendisini er geç muzafferiyet-i kat'îyye ve nihaîye isâl edecektir.

Ebuzziyâ-zâde

Ek 4: Tevhid-i Efkâr, 1 Eylül 1921

Düşman-ı Din ü Milleti Mutlaka Kahredeceğiz

Sakarya'da meydan muhârebesi bütün şiddetiyle, kanlı bir musâra'a halinde devam ediyor. Türk, istiklâlini, hayatını, nâmûsunu, dinini kurtarmak için asırlardan beri düşman ayağı basmamış olan öz vatanının kalpgâhında, Sakarya'yı kana boyuyor. Muhârebe, çetin, kanlı ve müdhiştir. Çünkü düşmanda her türlü vesâit-i harbiye mevcûd, Türk'ün ise bu defa hasmını durduracak yalnız îmânlı sinesi var. Hatta o meşhur süngüsünden, kaç asırdır yegâne silahı olan süngüsünden bile mahrum..

Fakat yine döğüşüyor, Kosti ile hempâlarının mükemmelen mücehhez ordusunu, on gündür Sakarya sahillerinde Haymana ovalarında yalnız göğsü, yalnız îmânı, yalnız yumruğu ile zebûn ediyor. Hamâset ve şecâat meydanında böyle hârikalar yaratan bir milletin Mustafa Kemal Paşalar, İsmet Paşalar gibi dâhi ve yüksek serdârların idâresi altında türedi Yunan'a nihâyet galebe edeceğine şübhe câiz midir?

Sakarya muhârebesi, Çanakkale müdâfaasını bile gölgede bırakacak bir hârika-i şehâmet halini aldı. Zafer îmânı ile, istiklâl ve istihlas azmi ile dolu sinesinden ibaret olan Türk'ün, düşman sürülerinin bütün hücumlarını kanlar içinde püskürtmesi, yumruğuyla, dişıyla, tırnağıyla döğüşerek ve boğuşarak, öler ve öldürerek Yunan seyl-i istîlâsı önünde geçilmez bir sedd teşkîl eylemesi tarih-i âlemde belki emsâli hiç görülmemiş bir hârika, bir mu'cizedir.

Bu hârikayı, bu mu'cizeyi vücûda getiren millet nasıl ifnâ ve imhâ edilebilir? Nasıl dünkü Yunan'a mağlûb olur? Anadolu'nun düşmanını bugün Sakarya'nın kanlı sularında boğmak mümkün olmazsa yarın Ankara'nın kapılarında tepeleyeceğine, fakat nihâyet tepeleyeceğine, zerre kadar şübhe etmiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'nın dest-i metin idaresi altında vatani kurtarmak için fedâ-yı cana azmetmiş kahraman bir ordu, bu ordunun arkasında bütün bir Türk milleti, bu milletin arkasında bütün bir ümmet, bütün İslamiyet var. Elbette Kosti'nin ordusu, bütün bir alemin zahîr olduğu mücâhede-i milliyemize galebe edemeyecek, er geç ser-nîgûn ve perişân olacaktır.

Zafer, ancak ona lâyıf olanlara, ondan bir dakika ümidini kesmeyenlere, mücâdeleden yılmayanlara nasîb ve müyesser olur.

Biz, Anadolu'da Türk'ün mutlaka ve mutlaka Yunan'ı mağlûb edeceğinden bir an için bile ümidimizi kesmiyoruz. Elbette Anadolu hak uğrundaki mücâhedelerinde gâlib gelecektir.

Ek 5: Tevhid-i Efkâr 19 Eylül 1921 Sakarya Zaferi'nin ardından yayınlanan ve Yunan komutanları Kosti ile Papulas'ı kastederek "Acaba Hâlâ Yüzleri Güliyor mu? Yoksa Hülyâları Gibi Tebessümleri de Sakarya'da Suya mı Düştü?" başlığı atılan fotoğraf.

Ek 6: Tevhid-i Efkâr, 26 Eylül 1921

Millî Kahramanımıza Milletın Tevcîh Ettiği Pâyeler

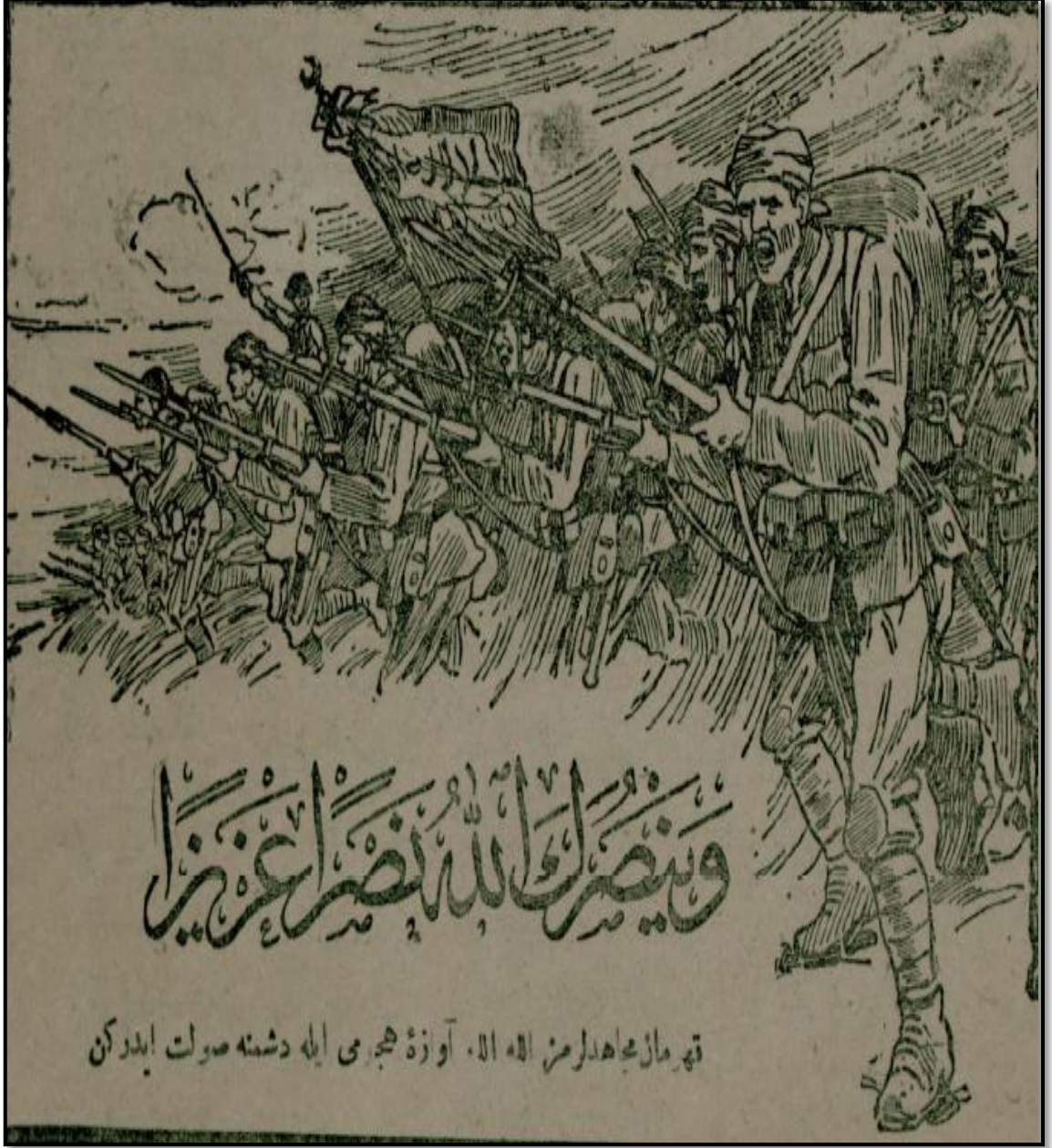
Mustafa Kemal Paşa'ya irade-i milliye ile müşîrlik pây-e-i refiası ve gâzi unvân-ı mefhareti tevcîh edilmiştir

Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'ya müşîriyet ve gâzilik pâyelerini tevcîh etti. Devr-i sâbıkta pek mübtezel bir hale gelmiş olmasaydı buna kısaca tevcîh-i vecih derdik. Mustafa Kemal Paşa, müşîrlik rütbesine olduğu gibi gâzilik unvân-ı mübecceline de, bu milletin, bu ümmetin, bilâ-şek en lâyük evlâdıdır. Epey uzak zamanlardan beri tarihimizde hiç kimse, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da vücûda getirdiği hârikaya benzer bir eser meydana koyamamıştır. Mustafa Kemal Paşa, şübhesiz o hârikayı yalnız başına yapmadı ve yapamazdı. Anadolu'daki mu'cizeyi Türklük yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bir timsâldir! Türk'ün ulüvv-ü azmi, hârikalar ibda' eden ulüvv-ü himmeti ve ebedi kâbiliyet-i hayâtiyesi, kuvvetli ve metin şahsiyetinde tecessüm eden bir timsâl..

Mustafa Kemal Paşa! Herkesin Türk'ün yaşayacağından ümidini kestiği bir felâket ve fecâat devresinde nevmîd olmamış, bilakis daha ümidvâr, daha cesur, daha azimkâr, daha cidâl-cû olarak meydân-ı mücâhedeye atılmıştı. O! Milleti, milletin nasıl ölmez, öldürülemez bir kâbiliyet-i hayâtiyesi olduğunu herkesten iyi gören, milletin ruhuna herkesten daha fazla nüfûz eden, asırlardan beri kaderin bizden kışkırdığı dehâ idi. Türk'ün mutlaka yaşayacağını ve muzaffer olacağını gördü, ona hayâtın ve zaferin yolunu göstermek gerektiğini de gördü ve hiç tereddüd etmeden kılıcının ucuyla millete i'tıla yolunu, nusret yolunu göstermeyi deruhde etti. Hakk-ı hayât ve hakk-ı istiklâl mücâdelesinde Türk'ün rehber ve alemdârı oldu. Bizde müşîriyet ve gâzilik pâyeleri tevcîh edilmek mu'tad olalıdan beri Mustafa Kemal Paşa kadar hiç kimse bu iki bülend pâyeye lâyük ve müstehak olmamıştır. Bu millî harbin mücâhidleri ve şehidleri, mücâhidler mücâhidi, şehidler şehidi oldukları gibi Mustafa Kemal Paşa da, inşaallah yarın Yunan sürülerini muzmahil ve perişân edecek, müşîrlere müşîri ve gâzilere gâzisi olacaktır.

Tevhid-i Efkâr da Gâzi müşîri tebrik etmeği bir vazife-i milliye addeder.

Ek 7: Tevhid-i Efkâr, 30 Ağustos 1922 Türk ordusunun 26 Ağustos'ta taarruza geçtiğini duyuran “*Ve Yensurekallahü Nasran Aziza*”^{*} başlıklı haberin fotoğrafı.

^{*}Fetih Suresi 3. ayet. Türkçe meali: “Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder.”

Ek 8: Tevhid-i Efkâr, 2 Eylül 1922

Dumlupınar'da Şanlı Bir Zafer Kazandık!

Müdhiş süngümüz hücumlarımız düşmanı Uşak kapılarına kadar firâra mecbur etti – Kahraman kıtaâtımız düşmanı nefes aldirmeden kovalıyor

Haritada görüleceği vechile asıl harekâtımız Afyonkarahisarı cebhesinde vukû' bulmakta olup bu mntıkada ordularımız üç dört gün zarfında cenûbdan Dumlupınar'ı alarak şehr-i mezkûrun garbına kadar ilerlemiş, yani takriben 70 kilometrelik bir mesafe kat' eylemiştir. Şimâlden ise aynı taarruz kolu Altuntaş'ı geçmiştir. Daha şimâlde yani ordumuzun merkez ve sağ cenâhındaki harekâtımızdan tebligât-ı resmîyiz kat'î sûrette bahs etmemekle beraber Yunanlıların o havâlide Eskişehir'i, Söğüt'ü, İnönü'nü, Bilecik'i tahliye ettiklerine hiç şübhe yoktur. Cenûbdaki harekâtımızın bu kadar ilerlemesine mukâbil şimâlde Yunanlıların kendilerini tamamıyla tehlikeye ilka' edecek mevâzide kalmalarına imkân yoktur. Binâenaleyh haritada gösterdiğimiz vaziyet-i umûmiyenin bugün yahud yarın gelecek tebligât ile kesb-i kat'îyyet edeceğinde hiç şübhe câiz değildir.

Hükümet-i milliyemiz, 29-30 tarihli tebliğ-i resmîlerle İstanbul'un teşne-i zafer ve pür-merak bekleyen halkına vaziyet-i harbiyeyi bildirdi. Aynı zamanda 29-30 tarihli Yunan tebliği de müevvelen de olsa milli ordunun muzafferiyetini i'tirâf ediyor. Burada şunu da kaydedelim ki Hacı Anesti, tebliğlerinde mağlûb bir kumandanın söyleyebileceği kadar hakikati i'tirâf ediyor.

Şimdi bu tebligât-ı resmîyeye nazaran vaziyet-i harbiyeyi kârilerimize îzâh edebiliriz. Evvelâ şunu söyleyelim ki dünkü nüshamızda İzmir'te sûret-i hususiyede alarak verdiğimiz haberlerin heman kâffesi 29 ve 30 tarihli tebliğ-i resmîlerimizle teyyüd ve tahakkuk etmiştir.

Milli ordu, Afyonkarahisarı'nda kazandığı ilk meydan muhârebesinden sonra düşmanı ta'kib etmiş ve ordumuzun merkezi ile sol cenâhı Yunanlıları garba doğru kovalayarak 29 Ağustos'ta Altuntaş-Dumlupınar hattına vâsıl olmuştur. Orada, dün mütâlaamız arasında söylediğimiz ve İzmir muhâbir-i mahsûsumuzun da bildirdiği gibi yeni bir meydan muhârebesinde de Türk'ün süngüsü bir daha düşmanı tepelemiştir. Hususî müstahberâtımıza göre Dumlupınar'da askerlerimiz hakikaten pek büyük bir kahramanlıkla harb etmişlerdir. 24 saatte 40 kilometre kat' eden kahraman kıtaâtımız, düşmanın fevkalâde tahkîm etmiş olduğu yüksek tepeleri bilhâssa Toklu Sivrisi denilen

mevkii süngü ve bomba hücumlarıyla arslanlar gibi döğüşerek zabt etmişler, bu mevkii müdâfaa eden Yunan efrâd ve zâbitanı kâmilen muhâcimînin kasaturaları altında can vermişlerdir. Dumlupınar Meydan Muhârebesi çok kanlı olmuş düşman pek müdhiş zâyîât vermiştir. Efrâdımızın bomba ve süngü isti'mâlinde gösterdiği şiddet, Yunanlıları fenâ halde yıldırılmış, birçok efrâd ve zâbit teslim-i silah ederek emân diledikleri gibi Yunan kıtaâtının Türk bomba ve süngülerinden kurtulan kısmı da perişân bir halde ric'at etmişlerdir. Tebliğ-i resmîlerimizde alınan ganâimin yalnız bir kısmı zikredilmiştir. Hakikat-i halde ganâim pek çok olub bunların toplanması, bir iki haftada bile kâbil olamayacaktır. Ma'mâfih ganâim cem' ve ta'dâd edildikçe, tebliğ-i resmîlerle bildirilecektir.

Dumlupınar'dan ric'at eden düşman kıtaâtımız tarafından ayın 30'uncu günü şiddetle ta'kib edilerek müdhiş zâyîata uğratılmıştır. Ordumuz Uşak istikâmetinde kemâl-i şiddetle ilerlemekte olduğundan ve düşman ise mütemâdiyem firâr ve ric'at etmekte bulunduğundan Uşak'ın istirdâdı pek yakındır. Uşak ile Alaşehir arasında icrâyı harekât eden akıncılarımız, düşmanın gerilerini, geçen gün de haber verdiğimiz gibi târâc etmişlerdir. Bu gayet kuvvetli akıncı kolları, düşmanın hatt-ı muvâsalasını kesmişler ve menzil hidemâtını alt üst eylemişlerdir. Zamanımızda bir ordunun şahdamarı, hatt-ı muvâsalası demek olduğuna nazaran akıncılarımızın faâliyetinden ne büyük istifâde te'min edildiği ve bu kahramanların cebhede süngü hücumları yaparak ilerleyen arkadaşlarının vazifesini teshîl eyledikleri kendiliğinden anlaşılır. Akıncılarımız, Yunan ordusunun ric'atini bozgun haline getirmektedirler. Uşak'tan ta İzmir'e kadar bütün Yunan gerilerinde akın ve baskına uğramaktan mütevellid müdhiş bir korku ve yılgınlık hükümfermadır.

30 Ağustos günü Dumlupınar garbında harb eden kıtaâtımız el-yevm Uşak önünde bulunmaktadır. Orada da büyük bir meydan muhârebesi başlamıştır. Bu muhârebeyi de avn-i Hakla kazanacağımıza şübhe yoktur. Son mağlûbiyetlerle Yunan ordusunda kuvve-i ma'neviye sıfıra inmiştir. Milli ordunun kuvve-i ma'neviyesi ise bu zaferlerle fevkalâde yükselmiştir, ve kuvve-i ma'neviyedir ki nihâyet zaferi te'min eder.

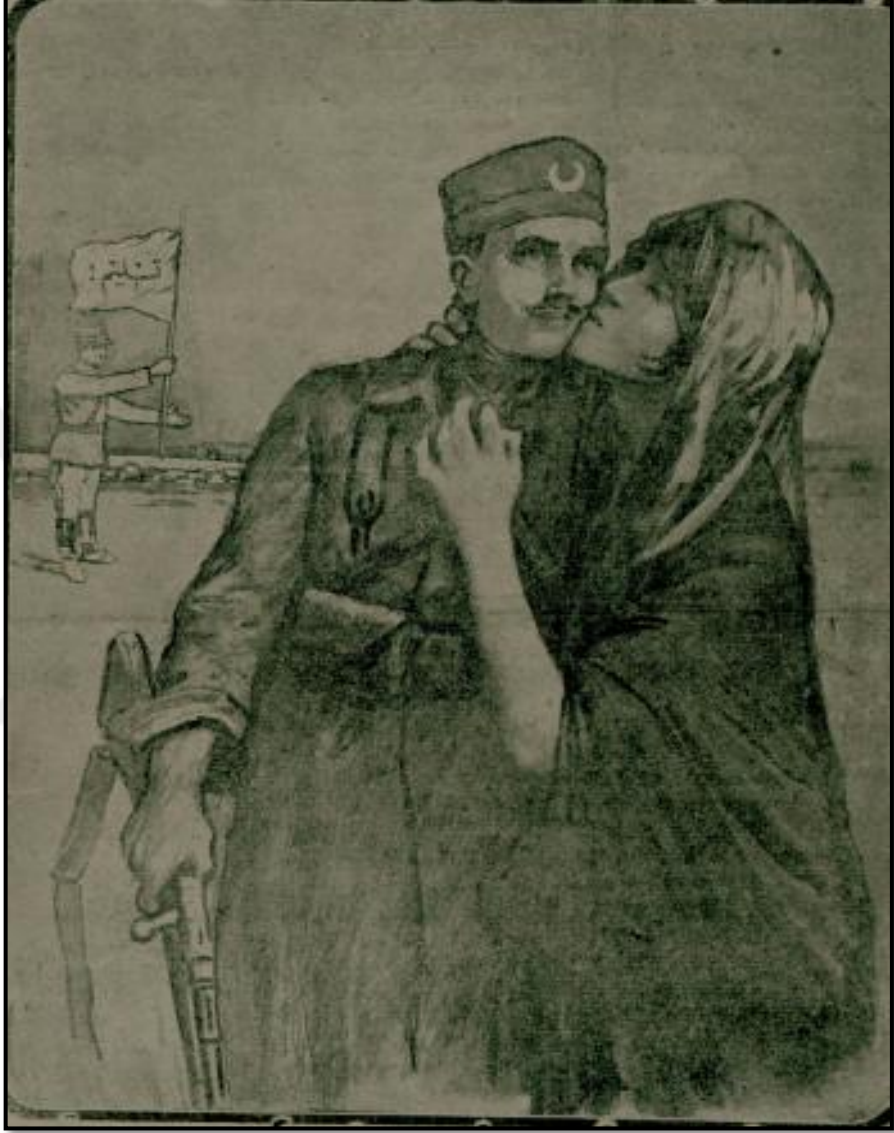
Ordumuzun sağ cenâhında ve merkezinde de yani Kocaeli ve Eskişehir şimâlinde itibaren Seyidgazi cenûbuna kadar imtidâd eden mıntıkada da ordumuz muhârebâtına ve ileri yürüyüşüne devam etmektedir.

Merkezde süvârimizinin Şiddetli bir hücûmu Yunan kıtaâtını kâmilen kılıctan geçirmişlerdir. Bu mntıkaldaki harekâtımızın tarz-ı inkiŐâfı bize mühim zaferler kazandıracak bir tarzda vukû' bulmakta ve tebliğ-i resmîlerimiz isim zikrinden mahsûsen ictinâb eylemektedir.

Allah'ın inâyeti, peygamberin ruhâniyeti ve askerlerimizin hamâseti ile milli ordu zafer yolunda sür'atle ilerliyor..

Ek 9: Tevhid-i Efkâr 10 Eylül 1922 Türk ordusunun İzmir'e girişini müjdeleyen "*Kahraman Ordumuz Dün Kemâl-i Şan ve Şerefle İzmir'e Girdi*" başlıklı haberin fotoğrafı.

Ek 10: Tevhid-i Efkâr, 10 Eylül 1922

Kahraman Ordumuz Dün Kemâl-i Şan ve Şerefle İzmir'e Girdi

Zaferlerin zaferine nihâyet kavuştuk. Dün Türk süvârisi İzmir'e girdi. 3 sene 3 ay 14 gün süren elîm hasret nihâyet buldu. Halâskâr ordu İzmir'i kurtardı. İzmir üç senedir firâkıyla yandığı, ağladığı hilâle kavuştu. Bugün Türk'ün en büyük zafer bayramıdır. Fakat biz bu şanlı zaferi, bu büyük bayramı görmek için ne kadar ağladık, ne kadar mâtem tuttuk, ne kadar elem çektik ve ne kadar şehid verdik. İzmir'i kurtarmak için şehid olan bahadır askerlerin hala cerîhalarından kan fışkırıyor. Hala Anadolu'nun yeşil yurdları duman, alev içinde, hala ak saçlı nenelerimiz, beli bükülmüş büyükbabalarımız, ma'sûm yetimlerimiz zâlim, hâin, eşna' Yunanlının son darbeleri altında ölümlerin en fecî ile Rahmet-i Rahmân'a kavuşuyorlar. Fakat süngü hücumu yaparken şehid olan kahraman Türk neferinden tutunuz da Yunan süngüsü altında küçücük ruhu Allah'a kavuşan ma'sûm yavruya kadar her şehidin her mazlûmun son sözü "İzmir kurtuldu ya!" oldu ve bütün şehidler kendi ölümlerinin acısını unuttular, İzmir'in kurtulduğunu düşünerek bu dünyaya gözlerini mes'ûd ve müsterîh kapadılar. Hepsi biliyordu ki millî ordu, İzmir'i kurtardığı gibi mazlûmların intikâmını da alacak, kahbe düşman ordusu döktüğü kanların cezasını ölümle çekecektir.

İzmir'i kurtaran kahraman ordu!

Ve babanı köylerinle beraber yakan bu düşmanın Türk toprağında kalan bütün efrâdının, son neferine kadar kanı sana helâldir. Fedâkâr ve halâskâr ordu, artık ismin intikâm ordusu olsun ve düşman kanıyla kızarmamış tek süngü, tek kılınc, tek mızrak kalmasin! Yangıncı ve kıtâlcı düşman ki merhamet ve afv yoktur. Onun hakkı ölümdür.

İzmir'imizin istirdâdını, Anadolu'muzun istihlâsını te'min eden, Türk'ün yurdunu, nâmûsunu, canını, dinini kurtarak kahraman fedâkâr orduya bin selâm ve şükran.. Üç senedir büyük bir kısmı yalnız göğüslerini düşmana siper ederek o büyük zafer için fedâ-yı can eden şehidlere bin fatiha, bin minnet!

Aldığımız son mevsûk ma'lûmâta göre İzmir'imizin istihlâsı şu sûretle cereyan eylemiştir:

Dün de yazdığımız vechile millî ordu süvârieleri evvelki akşam şehre 5 kilometre mesafeye takarrub etmişlerdi, süvârielerimizin İzmir'in kapılarına geldiğini gören düvel-i müttefike Ceneral konsolosları telsiz telgrafıyla derakab millî ordu başkumandanına mürâcaat ederek şehrin teslim ve tesellümü için mümessil gönderilmesini taleb

etmişlerdir. Maksadları 150.000 muhacir ve 50.000 firari Yunan askerinin iltihâkı ile mahşere dönmüş olan İzmir’de muhârebe vukû’una ve şehrin harâbiyetine meydan vermemek idi. Başkumandanlık zîrde görüleceği üzere konsolosların teklifini kabul ederek kasabayı müzâkere için mevki-i mülâkât ta’yîn eylediğini dün sabah İstanbul’a bildirmiş ve Hamid Bey de telsiz telgrafla İzmir’de Ceneral konsoloslara i’şâr eylemiştir. Başkumandanlığın bu cevabı saat bir buçukta alınmış ve derakab konsoloslar beyaz bayraklı otomobillere râkiben kasabaya müteveccihen yola çıkmışlardır. Fakat kasaba İzmir’den 45-50 kilometre mesafede olduğundan onlar mahall-i mezkûra vâsıl oldukları sırada millî ordu süvârileri saat dört buçukta İzmir’e dâhil olmuşlar ve en yakın piyâde kıtaâtı da süvârileri ta’kib eylemiştir. Süvârilerimiz şehre dört buçukta girmiş olmalarına nazaran Ceneral konsoloslarla müzâkere vukû’ bulup bulmadığı mechûldür.

Ek 11: Tevhid-i Efkâr, 25 Teşrin-i sâni 1922

Karaağaçsız Edirne Olmaz!

Edirne'nin ve binâenaleyh İstanbul'un kapısını düşmanımıza teslim edemeyiz!

Karaağaç meselesi, Lozan Konferansı'nda kemâl-i harâret ve ehemmiyetle mevzu-bahs oluyor. Kürzon'un Karaağaç'ı bize iâdeden istinkâf etmesi çok gariptir. Halbuki Mudanya Konferansı'nda İngiltere nâmına söz söyleyen Ceneral Harington, nutuklarında Karaağaç'ı bize terk edildiğini sarâhaten beyân etmişti. Bugün eski vaadlerden geri dönülmesi, İngiliz siyasetinde Loyd Corc'un ruhunun dâimâ hâkim olduğunu göstermektedir. Karaağaç'ın ne kadar mühim olduğunu, Edirne'nin emniyeti nokta-i nazarından Karaağaç'tan vazgeçmemiz imkânı olmadığını anlamak için haritalarımıza bir nazar atfi kifâyet eder. Londra'nın Tayms Nehri tarafındaki aksâmı nasıl birbirinden ayırlamaz ve şehrin iki sahilindeki parçaları nasıl ayrı ayrı devletlere tâbi' olamazsa Edirne ile Karaağaç da öylece yekdiğerinden ayırlamaz. Fazla olarak Karaağaç Edirne'nin istasyonudur, kapısıdır.

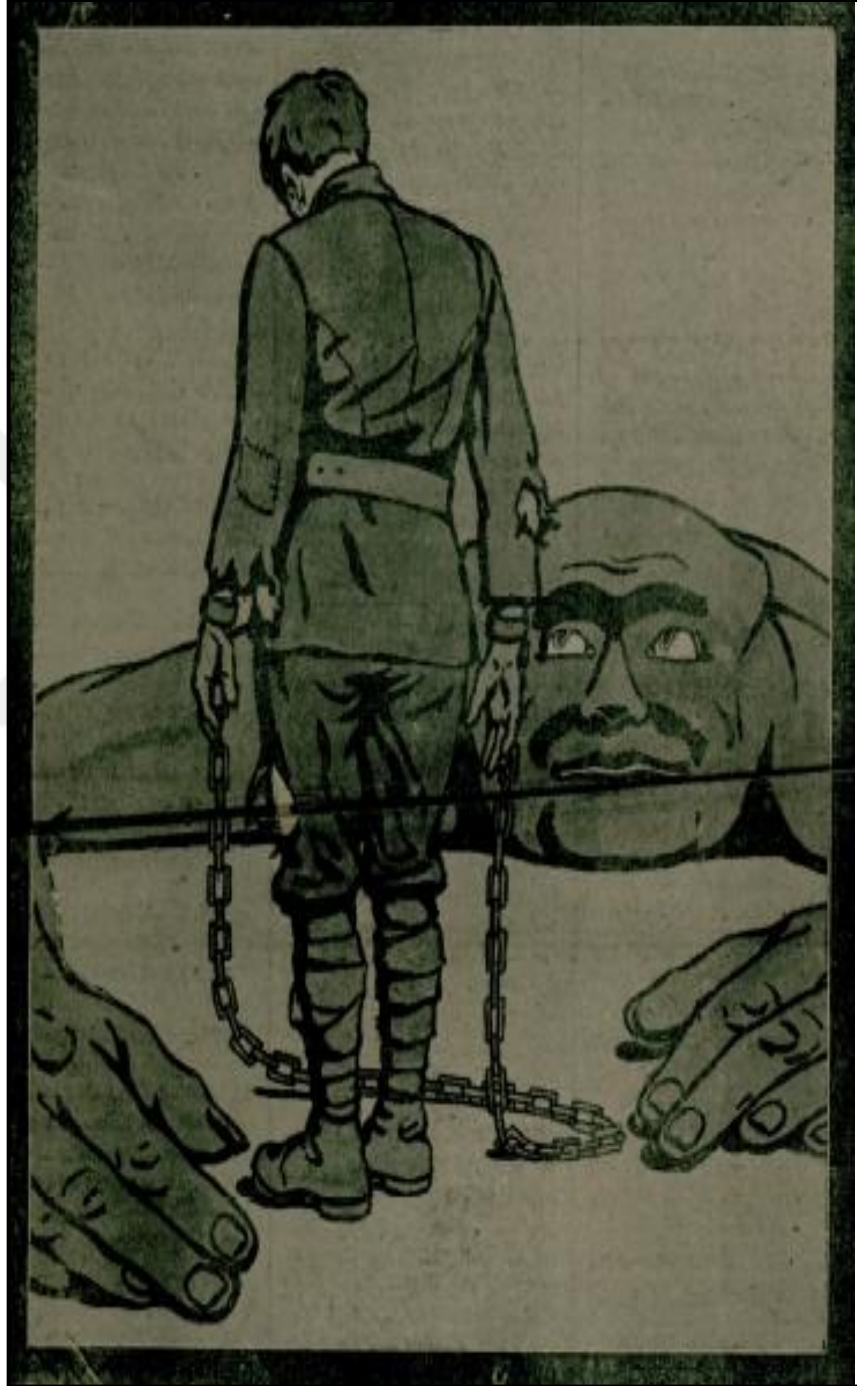
Evimizin kapısını nasıl bir yabancıya teslim edebiliriz? Doğrusu biz, Karaağaç'ı Edirne'den ayırmak teklifini ham ve gülünç buluyoruz ve Kürzon'un evvelâ pazarlık yapmak, sonunda beş aşağı beş yukarı uyuşmak üzere bu aykırı teklifi ortaya attığına hükmediyoruz. Muhterem İsmet Paşa, konferans encümeninde bu ma'nâsız teklife karşı lâzım gelen cevabı vermiş ve hakkımızı tarihî, ahdî ve hukukî bir sûrette müdâfaa etmiştir. Nitekim Tan da, Edirne'yi Türklere verip Karaağaç'ı vermemegi biz Fransızların kafası kabul etmez diyor.

Trakya'ya 1913 hudûdunun verilmesinde hiçbir mahzûr yoktur. Buna mukâbil verilmemesinde bizi Edirne'de rahat oturtmayacak ve binâenaleyh ilk fırsatta hakkımızı istihsâle sevk edecek müteaddid mahzûrlar vardır. Bundan maksadın, İstanbul'un kapısı olan Edirne'yi bir hamlede Yunanlıların eline geçecek bir vaziyette bulundurmak olduğu anlaşılıyor. Yani İngiltere, son zamanlarda, ittihâz ettiği "Türk'ün ayağını Avrupa'dan kesmek" düstûrunu hala musırran ta'kib eyliyor. Fakat bu ayak artık Avrupa'ya atılmıştır. Onu kesmek için beyhûde uğraşmakta ma'nâ yoktur. 1913 hudûdunu istemekte yerden göğe kadar haklıyız. Vaziyet-i sevk-ül ceyşiye, esbâb-ı iktisâdiye olsa bile biz, o arazi parçasını Yunanlılara vermemiştik. Bulgarlara da bir tehlikeyi izâle için muvakkaten teslim etmiştik. Anadolu'da evire çevire mağlûb ettiğimiz Yunanistan'a hangi hakla bu Türk toprağı terk edilebilir? Kürzon mağlûb

Yunanistan'a tavizât vermek istiyorsa bunu bizim toprağımızdan veremez. Çünkü el kesesinden ihsân olmaz. Türk milleti hakkını kimseye kaptırmamağa ahd ü peymân etmiştir. Bu yemini sonuna kadar tutacaktır.

Ek 12: Tevhid-i Efkâr 26 Mayıs 1923 Osmanlı borçlarının altın şeklinde ödenmesinin Türkiye’yi esir hale getireceğini iddia eden “*Bize Sulh Değil, Esâret, Açlık ve İntihâr Teklif Ediyorlar*” başlıklı haberin fotoğrafı.

Ek 13: Tevhid-i Efkâr 26 Mayıs 1923

Bize Sulh Değil, Esâret, Açlık ve İntihâr Teklif Ediyorlar

Biz ise esir yaşamaktansa hür ve ser-âzâd olmağa ahd ü peymân etmiş bir milletiz!

Konferansın, hallededeceği mesâilin bizim için en mühimi ve hatta ehemmi altın fâiz meselesidir. Mevâdd-ı sulhiyenin kâffesi bizim muhikk arzu ve âmâlimize, meşrû metâlibimize tevfiiken halledilse de yalnız bu fâizlerin altın veya İngiliz lirası ile te'diyesi esası ibkâ olursa, Türkiye'nin boynuna müdhiş bir zincir-i esâret takılmış, milletimizin nesğ-i hayâtı kurutulmuş olur. Borçlarımızın fâizlerini altın veya İngiliz lirası olarak te'diyeye mecbûr ve muztarr kalan bir Türkiye, Avrupa'nın bendesi, eciri, esiri demektir. Türk çalışacak, uğraşacak, alınının teriyle, nasırlı elleriyle kazandığını, kızgın güneş, müdhiş soğuk altında istihsâl ettiği bir avuç buğdayı kendisi, çocukları yemeyecek, olduğu gibi Avrupalı alacaklısına verecek!.. Borçlarımızın fâizlerini İngiliz lirasıyla vermek, 90 milyon liralık vâridâtımızın yarısını Avrupalı sermayedârlara zevk ü safâ, metres ve şampanya parası olarak vermek demektir.

Borçlarımızın fâizlerini İngiliz lirasıyla ödemek, Türk aç, cahil, sefil kalsın, yemesin, içmesin, refâh yüzü görmesin, Avrupalı sermayedârların ziynet ve sefâhet hırslarını tatmin için perişân olsun, kahrolsun demektir.

Bu kadar zulüm Afrika-yı merkezînin medeniyetten nasîbdâr olmayan zencilerine bile girân gelir.

Filhakika biz, şimdiye kadar muhtekirler elinde bâzîçe olduk. Çok zarar çektik. Fakat herşeyin bir derecesi vardır. Senevî 3.600.000 lira yerine 36.000.000 vermeği kabul edecek kadar budala değiliz!

Avrupa bize intihâr teklif ediyor. Hem de intihârların en fecii.. Tedricî, batî', ihtizârî uzun bir ölüm: açlık ve kansızlıkla intihâr!

Biz ise yaşamak, Avrupa'nın esiri olarak değil hür, müstakil, ser-âzâd yaşamak istiyoruz ve onun içindir ki dört senedir en güzide evladlarımızı sevine sevine şehid ve kurban verdik. O tavr-ı esârete girmemek içindir ki en ümitsiz günlerimizde bile başımızı dik tuttuk. Ve o hürriyet ve istiklâl içindir ki bugün de yine ölmeğe ve öldürmeğe hazırız.

Ek 14: Tevhid-i Efkâr, 7 Haziran 1923

Türkiye’yi İktisâden Boğmak İstiyorlar

Daha harb-i umûmide zaferin bizim silahlarımıza nasîb olacağı şübhesiz bulunduğu -çünkü Amerika harbe girmeden buna şübhe yoktu- zamanlarda bile, Türkiye’nin taksîmine, Türklüğün i’dâmına karar verilmişti. Mütâreke silahlarımızı teslim edince heman hükm-ü i’dâmın tatbikine başlandı. Harb-i umûmi devam ederken “milletlerin istihlâsı” nâm-ı ulvîsi verilen bu harb, mücâdele bitince “mağlûbların imhâsı” şekli zalimânesini aldı. Sevr Muâhedesi bize bir avuç toprak ile idarî, adlî, malî, iktisadî, bahrî, askerî.. bir sürü esâret getiriyordu. O meş’ûm muâhedenin yüzlerce maddesini silseler, yalnız bir tanesini bıraksalar yine Türkiye için yaşamak imkânı yoktur.

Fedâkâr milletimiz hakk-ı hayâtını kurtarmak için tekrar silaha sarılmağa mecbur oldu ve tarihin bir mislini kaydetmediği pür şân ve şehâmet fakat müşkül ve kanlı bir mücâhededen sonra mağsûb topraklarının kısm-ı a’zamını kurtardı. Sevr Muâhedesi nâmı verilen i’dâm i’lâmını süngülerimiz yırtıp vilâyetlerimizi kurtarınca o i’lâmı hazırlayanlar Türklüğü siyaseten ortadan kaldırmak ve mirâsını taksim etmek imkânı olmadığını gördüler, Türkiye’nin bütün menâbi-i servetine vaz’-ı yed etmek, milletin bütün semere-i say’ini kendilerine hasretmek ve Türk’ü iktisâden boğmak istediler.

Hür ve müstakil yaşamağa alışmış olan bir millete Anadolu’nun dağlarında zorla tahakküm etmek imkânsız olduğuna nazaran, askersiz, masrafsız, muhârebesiz bir sûrette Türkiye’nin bütün servetini kendi kasalarına doldurmak daha akıllıca, daha sarrafca bir iş değil mi idi? Onun içindir ki gemilerin topları yetişemediği, süngülerin kırıldığı yerde tamerât, fâizler, imtiyâzlar gibi silahlarla yeni müdhiş bir iktisâd ve ihtikâr mücâdelesine girişildi. Bütün muazzam bir erkân-ı harbiye bu silahlarla Türk’ü mağlûb etmek üzere muntazam ve mükemmel bir plan tertib etti. Siyasî, arzî, askerî, bahrî, adlî ilah mesâilde metâlibimizi kısmen ve bi’n-nisbe suhûletle kabul edenler, malî ve iktisâdi mesâilde müdhiş bir inad ve ısrar ile karşımıza dikildiler.

1-Yunanistan’dan 1 milyar 350 milyon liralık tamerât mesârifî almamıza mümânaat edildi. Bu sûretle memleketimizin en feyyâz kısmının tamiri bize yükletildi. Bu, bütçemize müdhiş bir darbe idi.

2-Borçlarımızın fâizlerini altın olarak te’diye ettirmek ve senevî 10 milyon yerine 36 milyon lira almak istiyorlar.

3-Bütün ecnebi sermayeli şirketlerin imtiyâzâtını aynen tasdik ve kabul ettirmek, sonra imtiyâz mukâvelenâmelerini şirketlerin lehine olarak vaziyet-i hâzıraya tevfiik ettirmek ve şirketlere tazminât verdirmek istiyorlar.

4-Mütâreke devresinde vaz'-ı yed edilen mühim mebâliği iâde etmek istemiyorlar. Bu plan muvaffakiyetle tatbik edilirse Türk dâimâ ve dâimâ sermayedârların esiri olacak, onların safâ ve sefâhetini te'min için uğraşacak, nihâyet açlıktan ve hastalıktan ve sefâletten sönüp gidecek.

Türkiye'yi "iktisâden boğmak" planı artık tamamen zâhire çıkmıştır. Bizim için yapacak şey ne yapıp yapıp boğulmamaktır. İsmet Paşa'nın dediği gibi fâizler meselesinde, şirketlerin imtiyâzâtı meselesinde kat'îyyen ve katibeten ric'at etmemeliyiz ve milletimizin hakk-ı hayâtına, azm ve celâdetine istinâden etmeyeceğiz de..

Ek 15: Tevhid-i Efkâr, 30 Teşrin-i sâni 1922

Musul Petrolleri Meselesi

Musul bizim için neden mühimdir? - İngilizlerle Amerikalılara nazaran Musul'un ehemmiyeti - Musul petrolleri çok mühimdir - Amerika ve İngiltere'nin petrol siyaseti - Rusya neden alâkadâr oluyor?

Lozan Sulh Konferansı'nın en mühim safhasının başlamak üzere olduğu anlaşılıyor. Karaağaç, Garbî Trakya gibi, konferansın üçüncü derecede ehemmiyet verdiği mevzular üzerine yapılan hararetli münâkaşaların arasında, beklenildiği gibi, Musul meselesi mevzu-bahs edilmeye başladı. Mu'tad siyasi müzâkerâta göre kabul edilecek bir maddenin fazla bir ısrar ile bervech peşin müzâkeresi, diğerinin kolaylıkla kabulünü temin eder. "Karaağaç" müzakeresinin "Musul" meselesine cihet-i tekaddümü böyle bir düşünceden neş'et etse gerektir.

Musul meselesi şimdiye kadar ne cihânın gözünü kamaştıran petrolleri için, ne de cenûbda sıcak denizlere kadar uzanan münbit ovaları için bizi iştigâl etmemiştir. Biz sadece tamamen Türk olan memleketlere âid milli hudûdumuzu çizerken zarûret, mantık ve hâdisât nokta-i nazarından Musul havâlisinin de Türk olduğunu, Anadolu ve Türkiye'ye âid bulunduğunu görmüş ve heman "Mîsâk-ı Millî" mize Musul havâlisini de ilave etmiştik. Eğer bizim prensib itibariyle "Mîsâk-ı Millî"de bir fedâkârlık yapabileceğimiz zannediliyorsa bunun gayr-ı kâbil olduğu kolayca anlaşılacaktır. Fakat eğer burayı, sarîh hakkımıza rağmen elimizden sırf menâbi-i madeniyesi için almak isteyenler var ise, bu haksızlığa tahammülün kâbil olmadığını ve bilhâssa bu noktada da beynelmilel vaziyetin nazik bir devreye girmiş bulunduğunu îzâh etmek de güç olmayacaktır.

Musul havâlisi senelerden beri Garb sermayedâr âlemince kemâl-i dikkatle tedkik edilmekte olan Şimalî Irak petrol sahasının en zengin kısımlarını ihtivâ etmektedir. Bu petrol menbalarıyla öteden beri alâkadâr olan Almanya ortadan kalkınca burayı elde etmek ve işletmek arzusu İngiltere'ye düştü. İngiltere Anglopersan şirketi vâsıtasıyla İran petrol menâbine de mâlik bulunduğu için Şimalî Iraktaki kuyuların kendisinden başkaları tarafından işletilmesini hoş görmeyeceğini muhtelif zamanlarda izhâr ve isbât etmişti.

Eğer Musul havâlisindeki petrollerin ehemmiyeti, üçüncü dördüncü derecelerdeki kuyularla kâbil-i kıyâs olsa idi, İngiltere'nin bu tasavvuruyla, en büyük petrol

memleketi olan Amerika fazlaca meşgul olmayabilirdi. Halbuki Amerika cihânda mevcûd kuyuların lâ-ekall üçte ikisini eline almış ve bütün petrol menâbini elde etmek sûretiyle cihânda müdhiş bir petrol spekülasyonuna başlamak arzusunda bulunmuş bir hükümettir ve ne yapalım ki Musul petroleri de cemâhir-i müttehidenin gözlerini kapayacağı kadar ehemmiyetsiz değildir.

Şimalî Irak petroleri için muhtelif mühendislerin tedkikâtı neticesi şimdiden bu kuyular hakkında vâsi' ümidler beslemek imkânını göstermiştir.

Son zamanlarda petrol bütün sanâyi memleketlerinin siyaset-i umûmiyesinin istikâmetlerini ta'yîn eden bir madde halini aldığı ve İngiltere petrol mücâdelesine biraz vakti geçtikten ve menbalar Amerikalıların eline toplandıktan sonra başlamış bulunduğu için nihâyet yeni ve zengin havzalarda imparatorluğun hareketsiz kalması kâbil olamazdı. Şu halde Musul petroleri İngiltere için ihmali kâbil olmayan bir mesele halinde tedkik edilmektedir.

Amerika'ya gelince, mesele yukarıda arz ettiğimiz vechile çok ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmaktadır. Amerika sarîh bir sûrette cihâna karşı petrol siyasetini ta'yîn etmiştir: Her yeni kuyu Amerikalıların olmak lâzımdır. Yalnız başına cemâhir-i müttehida cihân petrol istihsâlâtının yüzde altmışını te'min ediyor. 1921 senesinde cihânda elde edilen 759 milyon varilin 470 milyonunu Amerika te'min etmiştir. Amerika müstakbel sanayini, mevki-i iktisâdisini, azametini petrol siyasetine rabt etmiştir. Musul petrolerinde ise Amerika kendisini çok alâkadâr görmekte haklıdır: Çünkü burada bizzat kendisine rekabet etmek ihtimali olan zengin bir petrolcü hükümet yerleşmek istemektedir.

Esâsen Amerika'nın, bahr-ı muhîtlere aşarak murahhaslarını Lozan'a bir "müşâhid" sıfatıyla yollamasının sebebi, petrol işi hakkında lede'l-îcâb hususî müzâkerâta girmek ve bu meselede icrâ-yı faâliyet etmektir. Karşı karşıya rakîb iki zengin hükümetin bir madeni işletmek hususunda vaziyetlerini tavzîh, salâhiyetlerini tahdîd etmeleri ve bir itilâf akd etmeleri büsbütün imkânsız da değildir. Nitekim sulh müzakerâtından evvel gayr-ı kâbil-i hâl zannedilen bu meselenin nihâyet bu itilâf ile neticeleneceği ümid edilmekte idi.

Fakat ortaya başka bir mâni, başka bir rakîb çıkıyor: Rusya..

Rusya Musul petrollerinin mevzu-bahs olacağını bildiği celselere yetişmek için murahhaslarını bir emr-i vâki ile Lozan'a yolluyor. Rusya Bakü ve Batum petrol

menbalarına müdhiş bir rakîb olacak olan Şimalî Irak havzasının bilhâssa İngilizler tarafından işletilmesini hoş bulmuyor. Fakat şimdilik sarîh bir fikir de söylemeyerek vakayî' ile şiddetle alâkadâr olmakla iktifâ ediyor.

Şu halde Lozan şehrinde Şark'ın en mühim, en mûdil meselesi halledilmek mecburiyetinde kalıyor. Bu mühim mesele de sarîh menfaatlerin birbirine çarpışması, rakîblerin karşı karşıya bulunmasıdır.

Ma'mâfih petrol mücadelesinde yalnız Amerika, İngiltere, Rusya değil, Fransa ve İtalya ve bi't-tabi biz de alâkadâriz. Her devletin ve bilhâssa bizim bu noktadaki fikir ve tasavvurlarımız, birçoklarının menfaatleriyle kolayca kâbil-i te'vîl olmaz.

Bize öyle geliyor ki, biz irken, tabiaten bize âid olan bir memleketi evvel emirde bize âid olarak devletlerce tasdik edilmiş olduğunu görmek isteriz. Lozan Konferansı bir kere Musul üzerindeki hukukumuzu bi'l-fiil tasdik etsin, ondan sonra petrol işinde bizimle uyuşmak ve bütün alâkadâr devletlerin menfaatlerini te'lîf edecek bir şekil bulmak güç değildir.

Ek 16: Tevhid-i Efkâr, 26 Kânûn-u sâni 1923

Halâsını Bizden Bekleyen Musulumuzu Herşeye Rağmen Kurtaracağız!

Mîsâk-ı Millîmizin hudûduna dâhil bulunan Musulumuzu bizden ayıracak hiçbir kuvvet mevcûd değildir. Çünkü ordu ve millet Musul'u da kurtarmağa ahd ü peymân eylemiştir

Musul meselesi konferansta garib bir şekil aldı. Heyet-i murahhasamızın kat'î cevab-ı reddine rağmen, Kürzon adeta el çabukluğu marifet kabilinden meselenin hallini Cemiyet-i Akvâm'ın, yani İngiltere'nin emrine tâbi' bir şûrâ-yı devlet olan müessesenin hakemliğine havâle etti. Musul bir Türk memleketi olduğuna ve bizim de Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğini kabul etmediğimize ve hakeme ancak rıza-yı tarafeyn ile gidilmek lâzım geldiğine nazaran Kürzon'un kendi kendine yaptığı bu havâleciliğin, Cemiyet-i Akvâm'ın bir İngiliz oyuncağı olduğunu bir defa daha isbât etmekten başka hiçbir kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Kürzon değil kim havâle ederse etsin, Cemiyet-i Akvâm değil kim karar verirse versin, biz Musulumuzdan vazgeçmeyiz. Her Müslümanın kurtulmağa can attığı şu zamanda, binlerle Türk ve Kürd'ün felâkete uğramasına razı olamayız.

Musul Mîsâk-ı Mukaddesimizin hudûdu dahilindedir. Millet ve ordu, Musul'u da İzmir, Bursa, Edirne gibi kurtarmağa ahd ü peymân etmiştir. Mîsâk-ı Millî Türkiye için nâmûs demektir. Nâmûs nasıl bir küll teşkil eder, en küçük bir leke ile kirlenirse, Mîsâk-ı Millî'nin bir kelimesinden bile vazgeçmek öylece bütün o mîsâkın kudsiyetini ihlal eder. Huzur-u İlahî ve muvâcehe-i İslamiyet ve tarihte ettiğimiz yemini tamamen tutmak mecburiyetindeyiz. Türk'ün ahd ü peymânını yerine getirdiğini dünya görmeli ve bir daha hiçbir millet Türk topraklarına tecâvüzü hatırından geçirmemelidir. Herkes bilmelidir ki artık bir avuç Türk toprağını dahi gasb etmek için bî-hadd ü hesap kan dökmek, kurban vermek bile kâfi değildir. Lord Kürzon bilmelidir ki Cemiyet-i Akvâm'a havâle etmekle Musul meselesinden kurtulmak kâbil değildir. Cemiyet-i Akvâm da bilmelidir ki Musul Irak'a ve binâenaleyh İngiltere'ye âiddir diye bir karar vermekle Türkiye Musul'u İngiltere'ye bırakacak değildir. İsmet Paşa Musul'da ârâ-yı umûmiyeye mürâcaatı kabul etmek sûretiyle gösterebileceğimiz müsâidâtın hadd-i azamisine vâsıl olmuştur. Bundan fazla zerre kadar fedâkârlık gösteremeyiz.

İngiltere Musul'u petrolü için istiyor, biz ise Musul'u bir Türk ve Müslüman memleketi olduğu için, kendi memleketimizi başkalarına vermemek için, kardeşlerimizi

bilhâssa İngiliz boyunduruğuna teslim etmemek için, Mîsâk-ı Millîmizi ihlâl etmemek için, yeminimizden dönmek için istiyoruz. Biz petrol bezirgânı değiliz, vatan aşığıyız. Onlar Musul için harb edemezler fakat biz vatanımız için canımızı veririz.

İngiltere Musul'u her ne yapsa bizden ayıramaz! Ahd ü peymân ettik. Musulumuzu İzmirimiz ve Edirnemiz gibi mutlaka ve herşeye rağmen kurtaracağız.

Ek 17: Tevhid-i Efkâr, 8 Kânûn-u evvel 1922

Ekalliyetlerin Mübâdelesi Meselesi

Şark'ta sulh ve âsâyişin te'mini nokta-i nazarından en mühim meselelerden biri, belki birincisi hiç şübhesiz ekalliyetlerin mübâdelesi meselesidir.

Bu meseleye Avrupa siyasiyûnu da pek ziyade ehemmiyet atfederler. Sebebi de bunun, ikide birde bize karşı müşkülât ihdâsına son derece müsâid bir vesile teşkil eylesidir. Loyd Corc bile aleyhimizde ta'kib ettiği siyaseti tervîc ettirebilmek için bilhâssa ekalliyetler meselesini ileri sürüp dururdu.

Bundan dolaydır ki ekalliyetler meselesini Şark'ın huzur ve sükûnu nokta-i nazarından en esaslı bir mesele addediyoruz. Ekalliyetler içimizde kaldıkça, bu defaki mütâreke devresinde olduğu gibi ellerine fırsat geçtikçe, ecânibe istinâden memleketi adeta ateşe verecek derecelerde bizlere karşı tecâvüzkarlık edecekleri gibi, hâricin elinde de bizi tehdid ve iz'âc için dâimâ bir vâsıta olacaklardır.

Zaten memleketimizde ekalliyetler meselesi, büyük devletlerin Hristiyanları kendilerine alet olarak kullanmağa başlamaları üzerine zuhûr etmiştir. Düvel-i muazzamanın bizim zaafımızdan bi'l-istifâde umûr-u dâhiliyemize müdâhale usûlünü ihdâs ettikleri zamana kadar memleketimizdeki gayrimüslim ekalliyetleri tamamıyla nâil-i huzur ve rahat ve mazhar-ı himâye ve şefkat ettiler. Zaten öyle olmasa idi asırlarca idaremiz altında yaşadıkları halde, mevcûdiyetlerini muhâfazaya imkân bulabilirler miydi? Bugün Türk ilinin Hristiyanlarla meskûn hangi noktası gezilse orada Hristiyanlara âid kiliseler, mektebler, ma'mûr binâlar derhal göze çarpar. Bu da Hristiyanların memleketimizde kadimden beri hür ve hatta müstakil yaşadıklarının, ne dinlerine, ne milliyetlerine, ne medeniyetlerine, ne de ticâret ve san'atlarına kat'îyyen tecâvüz edilmediğinin en maddî ve bedîhî delilleridir. Hele İstanbul mi'yâr olarak ele alınacak olursa, gayrimüslim anâsırın memleketin asıl sâhibi olan Müslümanlara nisbetle daha çok ziyâde mazhar-ı feyz servet ve refâh oldukları derhal göze çarpar. Eğer biz ikide birde iddiâ olunduğu gibi ekalliyetlere taaddî etmeğe me'lûf bir millet olsaydık, acaba gayrimüslimler bugün memlekette göz çıkaracak dereceyi bulan mevcûdiyetlerini muhâfaza edebilirler mi?

Ekalliyetler meselesinin ânifen de söylediğimiz vechile, yegâne sebab-i zuhûru büyük devletlerin memleketimizdeki Hristiyanları bizi iz'âc için vâsıta olarak kullanmağa başlamış olmalarından ibarettir, yoksa hâricin bu tahrikât ve teşvikâtı,

ifsâdât ve mugâlatâtı olmasaydı, bundan bir asır evveline kadar memleketimizde her türlü in'âm ve ihsâna nâil olarak yaşamış bulunan Hristiyanların son zamanlarda da bizden zerre kadar şikâyeti olmaz, ne biz bu kadar dağdağalara dûçâr olurduk, ne de onlar ikide birde hâricin menâfine alet olmak yüzünden birçok gâilelere uğrarlardı.

Son mütâreke devresi ise, gayrimüslimlerin mevcûdiyetini memleketimiz için bir âfet derecesine getirmiştir. Harb-i umûmiden mağlûb çıkmış olmamız, hele bu mağlûbiyeti vesile ittihâz eden Loyd Corc'un Türklerin imhâsını istihdâf eyleyen bir siyaset ta'kibine başlamış bulunması, gayrimüslimlerde Türklerin mevcûdiyetine hakikaten hitâm verileceği kanâat-i bî-şuurânesini tevlid ettiğinden, Rumlar ve Ermeniler bize karşı altı yüz senedir gördükleri nân ü nimet ile cidden te'lif edilemeyecek derecede hıyânetkârane bir yol tuttular. Kilikya'da Ermeniler, İzmir ve havâlisinde Rumların yaptıkları vechile, ellerine fırsat geçen yerlerde Türklerin adeta canavarca imhâsına kadar vardılar. İşte bu son tecrübe bizde artık bu memlekette bizim için Rumlar ve Ermeniler ile yaşamının imkânı olmadığı îmânını hâsıl etti. Hatta bu hakikati Avrupa da nihayet pek iyi takdir ettiği cihetle Şark'ın huzur ve sükûnu için bir mânia teşkil eden bu meseleyi esasından halletmenin ancak mübâdele ile kâbil olabileceğine kanâat getirdi. İşte Doktor Nansen'in bu mübâdelenin şekli-i tatbik ve icrâsını tedkik etmek üzere memleketimize gönderilmiş olması bundan ileri geldi. Konferans mahâfilinden son alınan haberler, mübâdele meselesinin de nihâyet mevzu-bahs olduğu ve sûret-i tatbikini takrîr etmek üzere komisyonlarda müzâkerâta başlandığını bildirmekte idi. Hatta bazı rûfekâmız mübâdelenin takarrur ettiğini bile yazmış ise de henüz bu bâbda kat'î bir karar verilmemiştir. Ma'mâfih mûcib-i memnuniyet bir cihet varsa o da bu pek mühim meselenin esas itibariyle olsun konferansca derpiş edilmiş bulunması ve buna hatta İngiltere'nin bile muhâlefet etmemekte olmasıdır.

Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in de, İzmir'in zabt ve istirdâdından sonra söylediği vechile bizler için ba'demâ, memleketimize en zayıf ve felâketli zamanlarda âlemlere dehşet verecek sûrette hıyânetlerden çekinmemiş olanlar ile vatandaş sıfatıyla bir arada yaşamak imkân hâricindedir. Binâenaleyh Avrupa'nın da i'tirâzına dûçâr olmayan mübâdele keyfiyetinin yapılması kat'iyen lâzım olduğu gibi bunun tam ve istisnasız olması da zarûridir. Yani mübâdelenin yalnız Anadolu'ya tatbik edilerek pâyitahtın bundan istisna edilmesi olamaz, çünkü böyle yarım yapılan işten fâideden ziyâde zarar husûle geldiği bi't-tecrübe sabittir.

Mübâdele yapıldığı takdirde memleketimiz artık, ikide birde bizi pek ziyâde iz'âc eden en gâileli bir meseleden kurtulmuş olacağı gibi, ekalliyetler de nihâyet istedikleri yerde istedikleri gibi yaşamak nimetini elde etmiş bulunurlar. Yani bu teşebbüs, mevki-i fiile çıktığı vakit her iki taraf için de mahz-ı nimet olur.

Binâenaleyh sulh konferansının bu meseleyi bir an evvel halletmesini temenni ederiz. Esâsen konferans, diğer işlerde olduğu gibi mübâdele meselesini de li-sebeb-i min'el-esbâb tesviye etmeyecek olursa biz bu bâbda kat'î ve lâ-yetezelzel kararımızı vermiş olduğumuz cihetle er geç yalnız bu kararın mer'î ve muteber olacağında zerre kadar şübhe caiz değildir.

Ebuzziyâ-zâde

Ek 18: Tevhid-i Efkâr, 14 Kânûn-u sâni 1923

Rumlar ve Patrikhâne İstanbul'da Nasıl Kalabilir?

Daha dün Ayasofya câmi-i şerifini kiliseye tahvîl etmeğe çalışıyorlar daha dün Yunan ordusuna binlerce gönüllü ve yüz bin lira veriyorlardı ve hâlâ bugün Yunanistan'a tebrik telgrafnâmeleri gönderiyorlar?

Kaç gündür bu sûtûnlarda patrikhâne ile Rumların İstanbul'da ibkâsı hakkında Lozan Konferansı'nda verilen kararın adeta huzur ve rahatımızı kaçırdığını yazıyoruz.

Filhakika Lozan Konferansı'nda ittihâz edilen kararların en muzırrlarından biri, belki birincisi şu Rumların ve patrikhânelerinin İstanbul'da ibkâsıdır. O Rumlar ve o patrikhâne ki bu millet ve ümmete Yunanistan'dan daha çok düşmanlık ettiler. Mukaddesâtımızı daha çok tahkire yeltendiler. İstanbul'un, Darülhilâfe'nin pak âfâkında binlerle ve binlerle mâi ve beyaz paçavrayı temevvüc ettirdiler. "Zito Venizelos, Kato Turkos!" nara-yı bed-mestanesi ile ezan-ı Muhammedî'yi susturmak istediler. Her Yunan muvaffakiyetinde Rum kiliselerinin harhara-i nâkus ve sarhoş Rumların av'ave-i ihâneti İstanbul'un sakin Müslüman mahallelerinde mü'minleri uykusuz ve azâb içinde bıraktı.

Türklerden kazandıkları binlerle lirayı cebhane almak ve Türk kanı dökmek için Yunan ordusuna ihdâ ettiler. Rumlardan Yunan ordusu kadar gönüllü alayları teşkil edildi ve bu alaylar, en müdhiş bir kin-i behimâne ile geçtikleri yerlerde yakmadık Müslüman evi, taarruz etmedik Müslüman mukaddesâtı bırakmadılar. Beş yüz sene evvel biz bazı Rum kiliselerini câmiye tahvîl ettik diye beş yüz sene sonra Müslüman ma'bedlerini ahur yaptılar. Teb'amız olan Rumlar, ihânet ve hıyânette o kadar ileri gittiler ki Fatih'in İslamiyet'e bir bergüzar-ı zî-şânı olan Ayasofya ma'bed-i mübâreğini bile cebren işgâl etmeği ve asırlardan beri kubbe-i muallâsında İstanbul'a nur saçan hilâlin yerine salîbini, hem de Rum-Yunan salîbini ikâme etmeği düşündüler. Rumlar, bize hiçbir şey yapmasaydılar, yalnız bu şenâatleri onları İstanbul'dan def'e kâfi idi. Londra'daki Sen Pol kilisesini –Hindlilerin câmi-i şerif haline ifrâğ etmek istemelerini bir tarafa bırakalım- Katolik İrlandalılar Protestan ma'bedi halinden Katolik kilisesi haline ifrâğ etmek isteseler acaba İngilizler ne yaparlardı?

Bilhâssa mütâreke esnasında Rumlar, bize o kadar fenâlık ettiler ki bu millet için belki Yunanlıların yaptığı mezâlimi unutmak ve affetmek kâbildir fakat teb'amız olan Rumlarla patrikhânelerinin yaptıklarını kat'îyyen unutamayız ve kat'îyyen affetmeyiz.

İşte onun içindir ki kaç gündür söylediğimiz gibi ne Lozan Konferansı ne Anglikan kilisesi, ne başka bir kuvvet, ne de Meletyos'un tehditkârâne bahs eylediği yüz elli milyon Ortodoks Rumları müstahak oldukları cezadan ve patrikhâneyi de İstanbul'dan tard ve te'bîd edilmekten kurtaramaz.

Ek 19: Tevhid-i Efkâr, 23 Kânûn-u sâni 1923

Harâbelerimizi Tamir Etmeyecekler miymiş?

Yunan sürülerinin taş taş üstüne bırakmadıkları en kıymetdâr, en ma'mûr arazimiz tamir edilmedikçe kat'îyyen sulh muâhedesini imza etmeyiz!

Yunanlıların baş kerye ve baş murahhası Venizelos'un Anadolu'daki tahrîbâtı tamir ve tazmîn etmemek için sarf-ı mesâî ettiği ve Lozan'daki müttefikeyn murahhası efendilerin de bu teklife mümâşât gösterdikleri ma'lûmdur. Lozan Konferansı'nın son günleri geldiği cihetle müttefikler ve keryelere bir defa daha hatırlatmak isteriz ki harâb yurdlarımızın tamir ve tazmîninden kat'îyyen vazgeçmeyiz. Öldürülen binlerce Müslüman, ırzları tecavüze uğrayan yüzlerce kadının kan ve nâmûsunun intikâmını Türk süngüleri Yunan sürülerinden aldılar, fakat başta İzmir olmak üzere yüzlerce kasaba, binlerce köy, yüzbinlerce hâne yakılmış, birkaç milyon Müslüman yurdsuz, câmisiz kalmıştır. Fransa'nın ve Belçika'nın şimâlindeki Alman tahrîbâtı nasıl tazmin ediliyorsa, İngiltere, nasıl hiçbir harabiye uğramadan tamirât diye Almanlardan para alıyorsa biz de öylece Yunanlıların yakıp yıktığı köylerimizi i'mar etmelerini talep ederiz. Bu muhakk talebimizden kat'îyyen vazgeçmiyoruz ve eğer sulh muâhedenâmesi Yunanlılar hesabına bir tamirât faslını ihtivâ etmezse o muâhedeği kat'îyyen imza etmeyiz!

Ek 20: Tevhid-i Efkâr, 8 Kânûn-u sâni 1923

Aferin Rıza Nur Bey'e

Ermeni Yurdu Hikâyesini Ağızlarına Tıktı!

Müttefiklerin murahhasları, Ermeni yurdu teşkili hakkındaki boş iddiâlarına devam edip dururlarken Rıza Nur Bey bu beyânâtı işitmemiş ve hatta söylenmemiş addederim, diyerek celseyi terk etti

Lozan 6 Kânûn-u sâni (muhâbir-i mahsûsumuzdan) Konferansın Cuma günü celsesi konferansta birinci defa olarak vukû' bulan bir hâdiseye sahne teşkil etmiştir.

İtalyan murahhası Montanya'nın riyâseti altında ictimâ eden komisyon, Cuma günü bade'l-zevâl i'nikâd eden celsesinde yine "Ermeni yurdu" meselesinin müzâkere ve münâkaşasına devam etti.

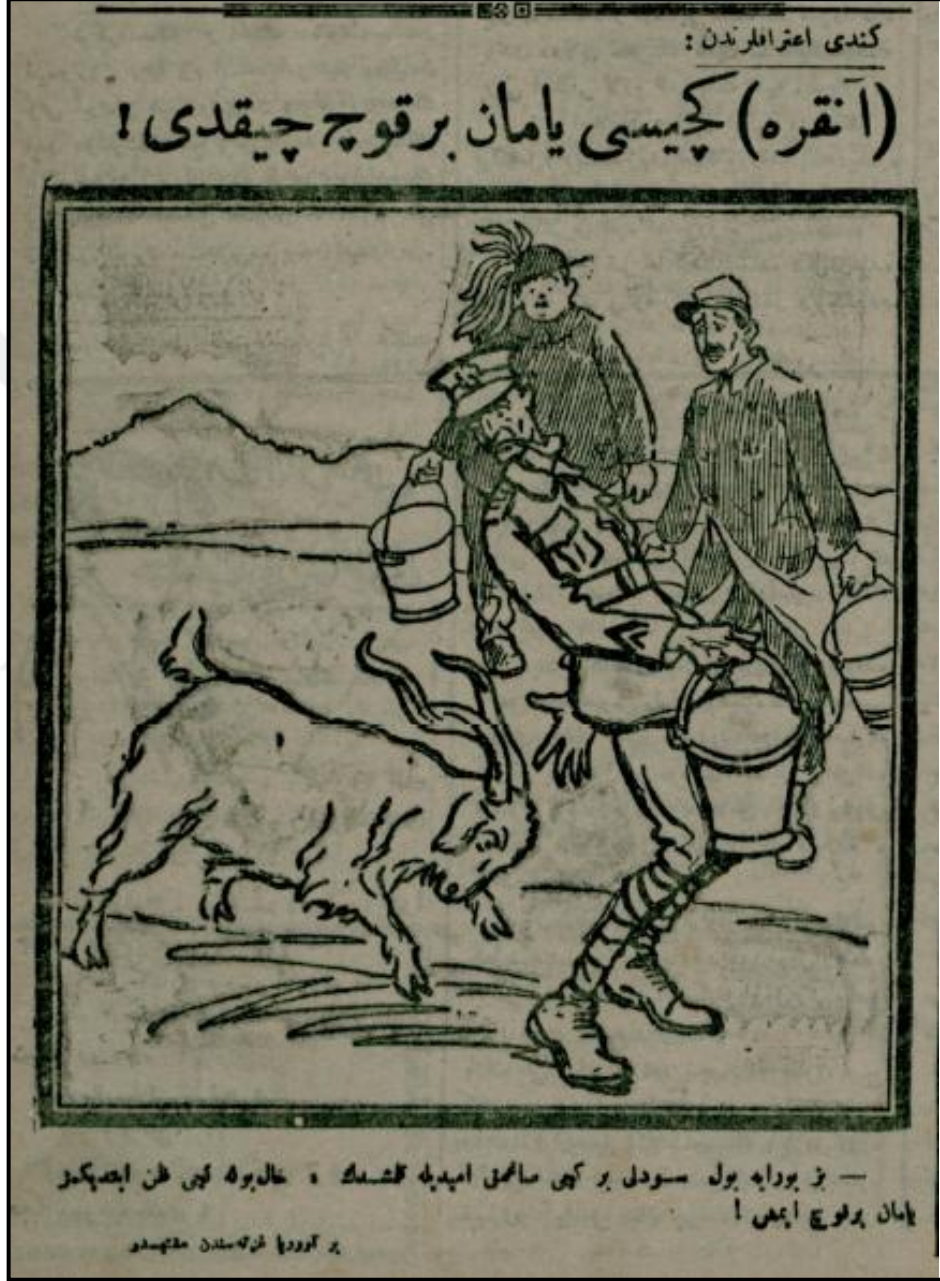
İtalyan murahhasını müteâkiben İngiliz murahhası söz alarak Şark'ta milletlerin huzur ve refâhını te'min endişesiyle mütehassis olan devletlerin bu düşünceye binâen Ermeni yurdu te'sisini talep ettiklerini uzun nutuklarla beyân ettiler. Söz sırası Fransız murahhasına geldiği sırada, heyet-i murahhasamız nâmına komisyonda bulunan Rıza Nur Bey ayağa kalkarak reisten söz istedi. Reis, sözün Fransız murahhasına âid olduğunu mûmâ-ileyhin beyânâtı istimâ' edildikten sonra Rıza Nur Bey'in mütâlaatı varsa, ancak o vakit istimâ' edilebileceğini tefhîm etmiş ise de Rıza Nur Bey söz almakta ısrar etmiş ve demiştir ki:

"Ermeni yurdu meselesi diye ortaya çıkarılan da'va, ancak büyük devletlerin teşvik ve tahriği ile uyandırılmış bir da'vadır. Ermeni milletinin refâh ve necâtini güya istihdâf eden bu teşvikât hakikatte o milletin bâdî-i nekbet ve felâketi olmuştur. Yoksa Ermeniler Türkiye'nin idaresi altında tahrikât-ı hâriciyeden masûn kalmış olsa idiler, sükûn ve refâh içinde imrâr-ı hayât edebilirlerdi. Bu hakikat kat'îdir. Bu itibarla güya Ermenilere saâdet ve selâmet bahşedeceği düşüncesiyle devletlerin te'sisini talep ettikleri Ermeni yurdu hakkındaki taleplerinin mu'tad mefhûmu, her türlü mübâheseden müstağnidir. Bu bâbda îrâd olunan nutukları işitmemiş ve hatta söylenmemiş addederim."

Rıza Nur Bey bu beyânâtı müteâkib celseyi terk etmiştir.

Dün düvel-i müttefike murahhasları, Rıza Nur Bey'in harekât-ı vak'asından şikâyeti havî olarak heyet-i murahhasamız reisi İsmet Paşa'ya bir nota tevdi' eylediler.

Ek 21: Tevhid-i Efkâr 8 Kânûn-u evvel 1923 İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'ndaki inadını yansıtan, bir Avrupa gazetesine ait "Ankara Keçisi Yaman Bir Koç Çıktı!" başlıklı karikatür. Altyazıda ise "Biz buraya bol südlü bir keçi sağmak ümidiyle gelmiştik, halbuki keçi zannettiğimiz yâmân bir koç imiş!" yazıyor.

Ek 22: Tevhid-i Efkâr 6 Şubat 1923 Lozan Konferansı'nın kesilmesinden müttefikleri sorumlu tutan ve Lord Curzon'un konferansın başından sonuna değin değışen tavırlarını yansıtan "Lozan Konferansı Müttefiklerin İtilâf-girizliği Yüzünden Akîm Kaldı" başlıklı haberin fotoğrafı.

Ek 23: Tevhid-i Efkâr, 7 Şubat 1923

Mîsâk-ı Millîmizi Süngümüzle Alacağız!

Yüzbinlerce şehidin ruh-u mübâreği üzerine titreyen Mîsâk-ı Millîmizi sulhen vermek istemeyenler, bundan emin olsunlar!

Mudanya'da müttefiklerin sözlerine i'timâd ederek muzaffer ordumuzu durdurduğumuz günden beri aşağı yukarı dört ay geçti. Biz bu müddet zarfında bütün sulh ümidimizi hâlisâne Lozan Konferansı'na atfettik. Fakat kalles Avrupa bu hulûsumuzun cezasını vermekte gecikmedi. 11 Teşrin-i evvelden 4 Şubat'a kadar, bizi avuttuktan, bozulmuş Yunan ordusunu tekrar biraz canlandırdıktan, bin türlü tezvîrler ve fesâdlar yaptıktan sonra, nihâyet bin bahane ile sulh konferansını akâmete ve inkıtâ'a uğrattılar. En son celsede İsmet Paşa tarafından yapılan müsâidât, Mîsâk-ı Millîmize muhalif olduğu cihetle, bize çok fazla ve gîrân geldi. Halbuki kimisi Musul'un petrollerinin, kimisi duyûn-u umûmiye liralарının, kimisi de henüz bizce mechul ihtirasların esiri olan karşımızdaki efendiler bunu da az gördüler. Galiba, İsmet Paşa'nın son müsâidâtını zaafımıza haml ettiler. Fakat böyle yapmakla fecî bir hatâ işlediler ve bu hatâlarının fecâatini çok geçmeden anlayacaklardır. Çünkü geçenlerde muhterem Erkân-ı Harbiye reisimizin söylediği gibi emir aldıktan yarım saat sonra, bütün kuvvetiyle harekâta âmâde olan ve süngüsünü Mîsâk-ı Millî istihsâl edilmedikçe yerine koymamağa ahd ü peymân etmiş bulunan kahraman ve muzaffer ordumuzu artık tutmak mümkün olamayacaktır.

Bu ordu, bir ihtilâl ve mücâhede ordusudur ve ahkâmını tatbik eylemiş olduğu Mîsâk-ı Millî için son neferine varıncaya kadar şehid olmaya azm eylemiştir. Böyle bir ihtilâl ordusunu, âmâl-i milliyemizin kabulünden başka hiçbir kuvvet tevkîf edemez. Bu mücâhede-i kübrada millet ve ordu, yekdiğerinin zahîridir ve hâkimiyetini kanlı mücâdelelerle ihrâz etmiş olan millet, Mîsâk-ı Millî hâricinde bir sulhü kat'îyyen kabul etmez ve irade-i milliyeye Büyük Millet Meclisi'nden başkumandanından son neferine kadar bütün millet ve bütün ordu mutâvaata mecburdur. Karşımızdakiler, İsmet Paşa'ya birtakım şahsî medhlerde bulunarak, Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafnâmeler keşide ederek âmâl-i milliyemiz hâricinde bir sulh kabul ettireceklerini zannetmekle çok aldanıyorlar. Başkumandan ve İsmet Paşa da dâhil olmak üzere milletin ve ordunun hiçbir ferdi Mîsâk-ı Millî hâricinde bir sulhe ne razı olabilir, ne de böyle bir muâhedeye vaz'-ı imza edebilir. Yüzbinlerce şehidin hûn-u mukaddesi ile tahtîm edilmiş olan ve

yine yüzbinlerce şehidin ruh-u mübâreği üzerine titreyen Mîsâk-ı Millîmizi sulhen vermek istemeyenlerden süngü ve kılıcımızla alacağımıza hiç kimse zerre şübhe etmemelidir.

Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi Türkiye hukukunu müdâfaa ve istihsâl için mevcûdiyetini bile tehlikeye îka'ya âmâdedir.

Ek 24: Tevhid-i Efkâr 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nı kutlayan ve "Bugün Sulh Bayramı, Hakiki Halâs ve İstiklâl Bayramımızdır" manşeti atılan gazete sayfası.

Ek 25: Tevhid-i Efkâr, 6 Teşrin-i sâni 1922

Bâb-ı Âli Dün Bâb-ı Hâlî Oldu

Bir gün evvel vekâleten ifâ-yı vazifeye devam edeceklerini söyleyen sâbık ve sâkıt nâzırlardan hiçbiri dairesine uğramamıştır.

Evvelki gün hayatına hâtime çekilmiş olan Bâb-ı Âli dün adeta bir türbe kadar sessiz idi. Ne zâirleri vardı ne de türbedârları. Tarihi Bâb-ı Âli şimdi Bâb-ı Hâlî olmuştu. Me'mûrînden birkaç kişiden mâadâ kimse gelmemişti. Müsteşarlar Refet Paşa tarafından verilen emri tebliğ ettikten sonra dün dairelerine gelmiş olan müdürâna, hükümet-i milliyeden gelecek emr-i ahîre değin Bâb-ı Âli devâirinin hal-i faâliyyette bulunmayacağı ve istidâ kabul edilmeyeceği ve evvelce verilmiş olan evrak ve istidâ üzerine muâmele yapılmayacağı, me'mûrlar öğleden sonra gelip akşam üzeri gidecekleri ve şimdilik aralarında münâvebe icrâsı kâbil olduğu ve kapıların yarıya kadar kapatılması tebliğ edilmiştir.

Ek 26: Tevhid-i Efkâr 19 Teşrin-i sâni 1922 Vahdeddin'in kaçışının ardından, onu Milli Mücadele karşıtı diğer firariler ile aynı kefeye koyan “*Sâbık Padişah Firâr Etmekle Kendisinin Said Mollalarla Hem-Ayar ve Şerik Olduğunu İsbât Etti*” başlıklı haberin fotoğrafı. Fotoğraftakiler sağdan sola sırayla, Vahdeddin, Molla Said, Damad Ferid, İzmirli İsmail Hakkı, Refik Halid ve Sadık Bey.

Ek 27: Tevhid-i Efkâr, 19 Teşrin-i sâni 1922

Sâbık Padişah Firâr Etmekle Kendisinin Said Mollalarla Hem-ayar ve Şerîk Olduğunu İsbât Etti!

Tarih-i millîmize tarih-i İslamda görülmemiş ihânetler irtikâb ettikten sonra evvelki sabah, sırf hıyânetiyle kalmış bir ferd olarak tac ve tahtın enkâzı arasından, bir zaman kendisine âlet-i şer olan Damad Paşası ve hempâları gürûhunu ta'kiben firâr eden Altıncı Mehmed, 1276 senesi Kânûn-u sânisinin on sekizinde doğmuştu. Yusuf İzzettin Efendi'nin 1 Şubat 332'de irtihâli üzerine veliahd olmuş ve 2 Temmuz 334 günü akşamı irtihâl-i dâr-ı bekâ eyleyen merhûm Sultan Mehmed Han-ı Hamîsin yerine 334 senesinin üçüncü Pencşenbe günü saat onda 58 yaşında tahta cülûs eylemişti. Bu hükümdar-ı sâkıttın 1-2 Teşrin-i sâni 334'te hitâma eren saltanatı 4 sene kadar sürmüş ve bu kısa müddet Türk millet ve devleti için kanlı ve siyah bir tarih sahifesi olmuştur. Firâr eden Altıncı Mehmed, ma'lûm olduğu üzere, Türk ve İslam aleyhine anûdane ihânetlerinden sonra nihâyet Türkiye Büyük Millet Meclisimizin 1-2 Teşrin-i sâni akşamı akd eylediği tarihi celsede ittihâz olunan karar üzerine saltanatına nihâyet verilmiş ve Türk devletinin son hükümdarı tarihe elîm ve hûnin ihânetlerle karışıp gitmiştir. Hükümdar-ı zâil ilk mevkiye geldiği günlerde İttihâd ve Terakkî'ye karşı aldığı vaziyet ve yangınlara gitmek gibi hareketiyle millette birçok ümidler uyandırmaya muvaffak olmuştu.

Fakat bilâhare bütün ümidler suya düşmüş ve Türk ve İslam'ın en mühlik, en felâketli, en muhâtaralı günlerinde bu hükümdarın mâhiyeti sür'atle meydana çıkmaya başlamıştı. Millet ve devletimizin en a'zam muhâtaralara ma'rûz kaldığı mütareke senelerinde bu hükümdar, milletinin civanmerdane hareket-i rehâ ve halâsının bir düşman gibi önüne geçmiş ve milletin sinesinden fişkırان hareket-i milliyeyi boğmak için hâricten gelen mühînane te'sîrlere derhal en mühlik bir alet olmuş, başına Damad Paşaları ve millet düşmanlarını toplayarak Türk ve İslam'ı birbirine kırdırmış, hırs ve ihâneti uğrunda hareket-i milliye-yi mukaddesimizi kanlara boğmuştu. Bu hükümdar, milletimizin aşk-ı istiklâl ve halâsı uğrunda arslanlar gibi can veren kahramanlarından şehidlik mertebesini bile nez' eylemeğe varmıştı ve son dakikaya kadar halâs-ı din ve devlet yolundaki milletimizin sa'y ve azmi önünde mezbûhâne ve menfûr bir temerrüd göstermiştir. Altıncı Mehmed firârıyla milletin kalbinde ancak derin bir hiss-i la'net ve nefret bıraktı.

KAYNAKÇA

1. SÜRELİ YAYINLAR

Tevhid-i Efkâr

2. KİTAPLAR VE MAKALELER

AKIN Veysi, “Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XVI, Ankara 2002.

_____ , “Lozan Barış Antlaşması”, *Türkler*, Cilt XVI, 2002.

AKŞİN Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2007.

ALTUĞ Yılmaz, “Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi”, *Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Dergisi*, Cilt IV, S. 11, 1988.

ARIKAN Zeki, “İşgal Dönemi İzmir Basını”, *ATAM Dergisi*, C. V, S. 13, 1988.

ARI Kemal, “9 Eylül Günü İzmir'e İlk Giren Türk Subayı Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu Üzerine Notları”, *Toplumsal Tarih*, C. XIII. S. 77, 2000.

AŞÇI Hatice Bahar, “Lozan Barış Anlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 6, 2016.

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul 2017.

ATEŞ Toktamış, “Lozan Beklentileri”, *Türkler*, Cilt XVI, 2002.

AYDOĞAN Erdal, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılansısı ve İstanbul'daki İlk Günleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.7, S. 27, 2001.

AYSAL Necdet, “Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)”, *Atatürk Yolu* , S. 53, 2013.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi C. II Anadolu'da Yunan Mezalimi, yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü , Ankara 1996.

BABAN Cihad, “Ölümünün 22'nci Yıldönümünde Velid Ebuuzziya”, *Meydan*, Ocak 1978.

- BAKAR Bülent, *Ermeni Tehciri*, Ankara 2009.
- BAYKAL Hülya, “Milli Mücadele’de Basın”, *ATAM Dergisi*, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988.
- BELEN Fahri, “Büyük Taarruz”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (Dün/Bugün/Yarın)*, S. 18, 1986.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2014.
- BEYOĞLU Süleyman, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 2, S. 3, 2008.
- BIYIKLIOĞLU Tefik, “Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Müdakeresi Sıralarında (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi”, *Belleten*, C. XXV, S. 97, 1961.
- BORAK Sadi, “Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?” *ATAM Dergisi*, C. VI, S. 17, 1990.
- BUDAK Mustafa, “Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar”, *ATAM Dergisi*, C. XIII, S. 38, 1997.
- BUDAK Ömer, “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. VII, S. 26, 2010.
- BULUT Sedef, "Balkan Savaşları'ndan Lozan'a Batı Trakya Meselesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı Trakya Politikası", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2008.
- ÇAĞLAR Günay, “Türkiye-Sovyet Rusya Arasında Türkiye'nin Bugünkü Kuzey-Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17 (Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Özel Sayısı), 2001.
- ÇAKMAK Zafer, “Batı Anadolu’da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askerî Bir Rapor”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIX, S. 1, 2009.
- DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 18, 2007.

DUMAN Sabit , “Lozan’da Musul Sorunu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015.

EBUZZİYA Ziyad, “Ebuzziya Velid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, İstanbul 1994.

ELMACI M. Emin, “Lozan Antlaşması’nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye’de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015.

ERDAŞ Sadık, “Yüzyıllık Hesaplaşma Lozan’da Boğazlar Sorunu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015.

ERDEM Nilüfer, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios’un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 33, 2016.

EROĞLU Hamza, “İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri”, *ATAM Dergisi*, C. II, S. 4, 1985.

ERTAN Temuçin F., “Lozan Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, *KOK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. II, S. 2, 2000.

GOLOĞLU Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi*, C. IV, İstanbul 2006.

GÖZCÜ Alev, “Refet Paşa’nın İstanbul’a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, 2015.

GÜL Muhittin, “Kapitülasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan’da Kaldırılışı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 1, 2010.

GÜLLÜ Ramazan Erhan, “Lozan Konferansında Tazminat Meselesi ve Karaağaç’ın Türkiye’ye İadesi”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı*, 2012.

HÜLAGÜ Orhan, “Mudanya Mütarekesi (3 - 11 Ekim 1922)”, *ATAM Dergisi*, C. XIII, S. 39, 1997.

İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*, C. I, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Ankara 1998.

KARA Bülent, “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. V, S. 1, 2005.

KAŞTAN Yüksel, “Sevr Barış Antlaşması’ndan Lozan Barış Antlaşması’na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015.

KAYAM Cevahir, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, *ATAM Dergisi*, C. IX, S. 27, 1993.

KAYIRAN Mehmet, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *ATAM Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989.

KORALTÜRK Murat, “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, *Türkler*, Cilt XVII, 2002

OKUR Mehmet, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti’nin Tutumu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 2015.

ÖKSÜZ Hikmet, “Lozan’da Batı Trakya Sorunu”, *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C. V, 2012.

ÖKSÜZ Hikmet, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'nin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *ATAM Dergisi*, C. XVI, S. 48, 2000.

PIGAR Ragıp, “Abdurrahman Velid Ebuzziya”, *Yeni Defne*, II/13, İstanbul 1982.

SATAN Ali, Yasin Özdemir, “İstanbul’un Tahliyesinde Yaşanan Bir Mektup Olayı: General Harrington’un Daveti ve Gazeteci Velid Ebuzziya’nın Reddi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 1, Bahar 2016.

SARAY Mehmet, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 2005.

SAYGI Tarık, “Lozan Antlaşması’nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 10, 2015.

SELEK Sabahattin, *Milli Mücadele (Büyük Taarruzdan İzmir’e)*, Ankara 1997.

SELIŞIK Selahattin, *Türk İstiklal Savaşı’nda I. İnönü Muharebesi*, Ankara 2006.

SOFUOĞLU Adnan, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi’nin Faaliyetleri”, *ATAM Dergisi*, C. X, S. 28, 1994.

SONYEL Salahi R., “Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü”, *Bellekten*, C. XXXVII, S. 145, 1973.

TANER Tahir, “Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. VII, S. 4, 1941.

TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, İstanbul 1991.

TEMİZ Ahmet, *Velid Ebuuzziya'nın Lozan Mektupları*, İstanbul 2007.

TOSUN Hüseyin, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)”, *Atatürk Yolu*, C. 4, S. 13, 1994.

TOSUN Ramazan, “Türk-Rum Nüfus Mübâdelesini”, *Türkler*, Cilt XVI, 2002.

TURAN Mustafa, “İzmir'in İşgali Üzerine”, *ATAM Dergisi*, C. XII, S. 36, 1996.

Türk İstiklal Harbi, C.II, Batı Cephesi, 3.Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1994.

YALÇIN Emruhan, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler”, *Atatürk Yolu*, S. 50, 2012.

YAMAN Ahmet Emin, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, *Atatürk Yolu*, C. V, S. 18, 1996.

YURDUSEV Esin, “İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası 1915-1923”, *Bellekten*, C. 71, S. 260, 2007.

YÜCEER Saime, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan Unvanının Verilmesi”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, 2012.